

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

అన్నిహక్కులూ

జనమంచి కామేశ్వరరావు
రామకృష్ణలవి.

మొదటికూర్పు
2000 ప్రతులు.

*Prescribed as Part II Drama for Intermediate
Examination 1942 by the Andhra University, Vide
fort st George Gazette dated 26-3-40.*

Sole Agent.

K. SUBRAHMANYAM,

Rajahmundry.

ఓమ్!

సమయనుచు మ్రొక్కియిటు పూ
ర్వమహాకవులకుఁబడయఁగఁపఱింతుమిఁకన్
విమలయును, నాత్మకథయును
సమృతాకృతియు నయి యాప్ప సవ్యాణీకృపఁ'

వి డ్ధ సా ల భ ం జి క

—: ఈ నా లి క లో ని పా త్ర లు —

విద్యాధరమల్లుడు—గౌజ
భాగురాయణుడు—మంత్రి
చారాయణుడు—విదూషకుడు
హరదాసుడు—మంత్రిశిష్యుడు
దూత. ప్రతీహరి. మొదలైనవారు

దేవి—పట్టమహిషి
మేఖల—దేవిపరిచారిక
మృగాంకావళి } నాయికలు
కువలయమాల }
బ్రాహ్మణి—విదూషకునిభార్య
కురంగిక
తరంగిక } చేటికలు
విచక్షణ }
సులక్షణ }

ప్రసిద్ధకవులున్నా, యశశ్శరీరులున్నా. అయిన శీజనమంచి వేంకటరామయ్యగారు, అంద్రీకరించిన విద్ధసాలభంజికను గీర్వాణబాషలో రచించినకవి రాజశేఖరుడు ఇతడు సంస్కృత వాఙ్మయంలో చూపక రిచయితగానేకాక కావ్యమీమాంస అనే ప్రసిద్ధ సాహిత్యగ్రంథం రచించి, విఖ్యాతాలంకారికులలో పరిగణించబడినవాడు బాలరామాయణము బాలభారతము కర్పూరమంజరి విద్ధసాలభంజిక అనేవి ఇతని రూపకాలు ఈరూపకాలలో “విద్ధసాలభంజిక” నాటిక నాటికలో దీరలలితుడు నాయకుడుగా ఉండవలెననీ, శృంగారము ప్రవాస రసముగా వర్ణించవలెననీ, నాలుగంతములే ఉండవలెననిన్నీ ముగ్ధను నాయకగా కూర్పవలెననీ — ఇంకా ఇత్యాది లక్షణాలు కొన్ని ముఖ్యముగా వర్ణించవలసిననీ, లక్షకర్తలైన ఆలంకారికులు విర్ణయించారు

రాజశేఖరుడు త్రైస్తవశకం ౯౦౪ శతాబ్ది అంత్యభాగంలోనూ, ౧౦ శతాబ్ది ప్రారంభంలోనూ, జీవించిఉన్నవాడు ఈకవి కర్పూరమంజరిలో తాను కన్యాకుబ్జ ప్రభువైన మహేంద్రపాలునికి ఆచార్యత్వం వహించినట్లు వర్ణించుకొన్నాడు మహేంద్రపాలుడు త్రైస్తవశకం ౯౦౭ ప్రాంతంలో రాజ్యం పరిపాలించినట్లు చరిత్ర నిదర్శనాలు ఉన్నాయి తరువాత కలచురీ వంశీయుడున్నా, త్రిపురీ ప్రభుషన్నా, అయిన యువరాజు కేమీత వర్షుని సభలో విద్ధసాలభంజిక ప్రదర్శింపయినట్లు తెలుస్తుంది. పిమ్మట, అసమగ్రంగా లభించిన బాలభారతంలో, మహేంద్రపాలుని అనంతరం రాజ్యంచేసిన మహీపాలుని ఆజ్ఞానుసారం ఆనాటకం రచించినట్లు, కవి ప్రకటించుకొన్నాడు ఈమహీపాలుని శాసనాలు త్రైస్తవశకం ౯౧౪ నుండి మనకు లభిస్తున్నాయి కాబట్టి, పైకారణాలచేత, రాజశేఖరుడు ౧౦ వ శతాబ్ది ఆరంభంలో జీవించి ఉండవచ్చునని సంస్కృత

వాఙ్మయ • చరిత్రకారుడైన A. Berniedale keith పండితుని ఆభి
ప్రాయము.

మనకు తెలిసినంతవరకు, అశ్వమేష మహాకవి మొదల
“అనర్హరామవము”వరకూ, సంస్కృతవాఙ్మయంలో ఉత్కృష్ట రూపకాలు
పెలికాయి తరువాత దేశభాషల ఆభివృద్ధి వల్లగాని, విదేశీయాక్రమణవల్ల
చేతంలో ఏర్పడిన అశాంతివల్లగాని, క్రమంగా సంస్కృతరూపకాలలో
జీవం సన్నిగిల్లిన ౯ వ శతాబ్దం మధ్యభాగంలో ఉన్న మురారికివి
అనర్హరామవం తోనే, అనుకరణమూ, కేవల పాండిత్య ప్రదర్శనమూ
రూపకాలలో ప్రారంభమైనాయి కవులు రూపక స్వరూపమూ, అదర్శమూ
మరిచి, అలంకార గ్రంథాలే లక్ష్యంగా ఉంచుకొని, నిర్దీపమైన రూపక
రచన ప్రారంభించారు.

మురారికివి తరువాత ఉద్భవించిన రాజశేఖరుని రూపకాల
లోకూడా కదా సంవిధానంలోనూ, కూర్పులోనూ, ఉత్కృష్టనైపుణి ఏమీ
గోచరించదు మొత్తంమీద రూపకరచనలో అతనికి స్వతంత్రప్రతిభ
లేదన్నమాట వాస్తవము విద్ధనాచలంజిరిలో అంటూ రత్నావళి
మూలవిరాగ్నిమిత్రుల అనుకరణమూ అన్ని విషయాలలోనూ, గోచ
రిస్తాయి పాత్రల్లోనివోస్మిలము అతనికి తెలియదన్నా సాహసంకాదు
నాటికలో పాత్రలన్నీ, సామాన్యంగా, యంత్ర తిమలవలె చైతన్యరహి
తంగా కదులుతూ ఉంటాయి కవిమూర్తి అలంకారికుల నాటికాక్షణం
వీమరకుండా అనుసరించినమాట నిస్సయము

కాని రాజశేఖరకవి కవనంలోమాత్రం సౌందర్యం లేదనలేము.
శైలి లలితలలితంగా ఒయ్యారంతోనూ తూగుతోనూ, నడుస్తుంది. వర్ణ
పలు ముహూహరంగానూ కొన్నిపట్ల సహజంగానూ ఉంటాయి.

జేమేంద్రకవి అన్నట్లు శార్దూలవికీర్ణితం నదిపించడంతో అతడు నిర్దహస్తుడు ఇంకా వసంతతిలకాదివృత్తాలలో కూడా అతని ప్రత్యేక పుణ్యం కనబడుతుంది క్వాచిత్కంగా పాత్రిమనోవృత్తికూడా విస్పష్టంగా వర్ణించగలడు ప్రవానంగా కావ్యమీమాంసా రచనవల్ల అతనికి స్థిర యశస్సు లభించినా, రూపకాలలోని కవిసాంధర్యంచేత, సంస్కృతవాఙ్మయంలో కవికి ఒకవిశిష్టస్థానం ఏర్పడినదని మనం అంగీకరించకతప్పదు.

అనువాదకులు శ్రీజనమంచి వేంకటరామయ్యగారు, ౧౮౭౨న పంపత్సరంలో జన్మించినవారు వాఙ్మయకవిత్వంలో ముఖ్యంగా నవయుగం వైపు ఆదీశానించినా వీరేశలింగయ్యగవిహ్నాలముద్ర వారిలో గోచరిస్తుంది వీరేశలింగయ్యగారిని కొందరు ప్రఖ్యాతకవులనే. ఆయన కూడా మొదట అనువాదరచనతో తమయశోవార్ష్యం నిర్మించడం నట్లు కనబడుతుంది మొట్టమొదట వారిలేఖని భవభూతిమహాకవి మాలతీ మాధవం అనువదలగా ఆరితేరింది పిమ్మట ౧౯౦౭లో—‘ప్రాథనిర్భర వయఃపరిపాకంలో’—వారు రాజశేఖరుని విద్వసాలభంజిక అనువదించారు. ప్రముఖులైన ఈ నాటికానువాదము బ్రహ్మశ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహాచార్యగారి “‘కౌముదీ’ పత్రికలో ప్రకటించబడ్డది వెంటనే భవభూతి మహాకవి “ఉత్తరరామచరితము” అంధ్రీకరణం ప్రారంభించినట్లున్నా అనువాదరచనలో క్రమంగా అరుచిజనించ అదితాత్కాలికంగా విరమించుకొని తరువాత అనువదించినట్లున్నా ౧౯౨౭లో ప్రకటించిన “నవకుసుమాంజలి” పేరికవల్ల మనకు తెలుస్తూ ఉంది

సరిగా అకాలంలోనే వారిలేఖని ఎక్కువగా నవ్యవైఖరిలో సృత్యం చేసినట్లు కనబడుతుంది “నవకుసుమాంజలి”లో ఖండకావ్యాలన్నీ క్రమ క్రమంగా అకాలానికి సమీపంలో వ్రాసినవే అసమయంలోనే సమగ్రంగా అనువదించిన వారి “ఉత్తరరామచరితము” ఇప్పటికీ అప్రకటితంగానే ఉండిపోయింది ఆ అంధ్రీకరణం వారు చదువుతూవుండగా వినేభాగ్యం ఒకప్పుడు నాకు కలిగింది. అది ఈసారికే ప్రకటింపవలసిన అంధ్రీ

కరణము అప్పుడే వారు “మేమదూతం” కూడా భాషాంతరీకరించారు. ఆ ప్రకటితంగానే ఉండిపోయింది. ఆ సమీపకాలంలోనే నూతనపణితిలో కావ్యమార్గంలోను, రూపకమార్గంలోనూ, వారు స్వతంత్రకృతినిర్మాణం చేయవలెనని సంకల్పించి, కొన్ని రచనలు కూర్చి, ధన్యులైనారు. కాని ౧౯౩౩లోనే తైలానవాసులయిన వారి వాఙ్మయమనోరథాలు, చాలావరకు సంకల్పకారంలోనే ఉండిపోయాయి.

సామాన్యంగా కవులలోనైనా వ్యక్తులలోనైనా, నలభై సంవత్సరాల వయఃపరిమితివరకు స్వీకరించిన సంస్కారాల ప్రతిముద్రలే అజీవితాంతమూ, గోచరిస్తూ ఉంటాయి. ఆయనవార్ధక్యంలో కొన్నిపట్ల వాఙ్మయ విప్లవవాదులైన ధీరులు పీఠేకయుగంలో జన్మించినవారైనా, తమయుగంలోనూ, నవ్యయుగంలోనూ, ఉండేగుణగుణాలను విశిష్టంగా గ్రహించిన ద్రష్టలు “నవకుసుమాంజలి”లో వారి అమూల్యవాఙ్మయాభిప్రాయాలన్నీ ఆటవెలదులలోనూ, మధురగీతికలోనూ, ఏర్పి కూర్చారు. ఆ ఆభిప్రాయాలతో అన్నింటితోనూ మనం ఏకీభవించలేకపోయినా వానిలో అంతటా వాటి సునితకవితాదృష్టి గోచరిస్తుంది.

అన్యభాషచదివి ఆనందించలేని చదువరులకు మూలకావ్యంలోని సౌందర్యం సాజెత్కరింపజేయడమే అనువాదకుని ఆదర్శధర్మము. నేటి కాలపు అంగ్లేయభాషలోని భాషాంతరీకరణాలన్నీ ఈ ఆదర్శంకలవే. కాని ఆంధ్రుల పురాణానువాదాలు సగం అనుకరణాలు, సగం స్వీయకృతులున్నూ దీనివల్ల మూలకారుని గుణగుణాలనూ, అనువాదకుని గుణగుణాలనూ తూచి నిర్ణయించడం దుష్కరం అవుతుంది. కనుకనే ముఖ్యంగా భారతాంధ్రీకరణంలో ఈ సమస్య మరీక్లిష్టతరమైపోయింది. మూలకారు డున్నా, అనువాదకుడున్నా, సమావదైన కవితా సామర్థ్యం కలవారై వప్పుడు ఇక చెప్పనే ఆక్కరలేదు.

సుప్రసిద్ధ సంస్కృతనాటకాలను అనువదించిన ప్రబుద్ధకవుల ఆంధ్రీకరణాలు మూలదృష్టితో విమర్శించి నప్పుడు కేవలం ఛాయా మాత్రంగానే ఉంటాయి అభిజ్ఞానశాకుంతలం అనువదించిన పిల్లల మర్రి పినవీరభద్రకవి కాళిదాసకృతినుండి, వ్యాసమహాభారతంలోనుండి, ఇష్టమువచ్చిన కథావాగాని సేకరించుకొని కనప్రబంధం కలగూరగంపగా కూర్చుకొన్నాడు. “విద్ధసాలభంజిక” ౧౪వ శతాబ్దంలో మంచన రచించిన ఆంధ్రీకరణంకూడా పైతరగతికే చెందుతుంది కేయూరబాహుచరిత్రలో మంచన పాత్రల నామరూపాలు పూర్తిగా మార్చివేసి, తన ప్రబంధం, మననాటికకు ఆంధ్రీకరణం అవును కాదో అన్నంతవరకు ప్రబంధ మార్గంలో కావ్యం కూర్చుకొన్నాడు. అయితే ప్రబంధకవులు తమరచనలను కేవలానువాదాలుగా ఉద్దేశింపలేదేమో అని అనుకోవలసి ఉంది. కాని ఆ ఆంధ్రీకరణం ఎంతవరకు సముచితమైనది అన్నప్రశ్న అప్పటికీ నిలిచేఉంటుంది.

సంస్కృతరూపకాలలో కవులు పాత్రోచికములైనభాషలు వాడేవారు కానిప్రబంధకవుల అనువాదాలలోనూ, ఇటీవల వీరేశలింగయ్యగారోవారి కొన్ని ఆంధ్రీకరణాలలోనూ, అనువాదకులు ఈపాత్రోచికవాడవాడవలెనని ఉద్దేశించినట్లే కనబడదు. కారణము వారిగ్రాంధికభాషాచే శమేమో శ్రీ వేంకటరామయ్యగారుకూడా. పాత్రోచితభాషాంతరీకరణం చేయలేదుగాని ప్రాకృతానువాదాలపట్ల వ్యాసహరికభాషాసమీపంలో ఉన్న గ్రాంధికభాషవాడవలెనని ప్రయత్నించినట్లు కనబడుతుంది.

కాని మూలనాటికలో ఉన్న రెండువాక్యాలుమాత్రం ఆయనఆంధ్రీకరించకుండానే విడిచివేశారు. మూలంలో ప్రథమాంకములోని ౩౪ వ శ్లోకం పిమ్మట—

రాజా! నభే! సంస్కృతేపి పరిగల్భసే,
విదూషక తుమంపి అహ్మరిన జణ జోగ్గే
పాట ఉగాగ్గే పవుత్తోసే”

అనే వాక్యాలకు అనువాదం కనిబడదు వారు పాత్రోచితభాషాను
వాదం చేయకపోవడమే దీనికి కారణమని మనం ఊహించవలసి ఉం
టుంది ఇంకా కొన్నిపదాలకు ఆంగ్లంలో అనువాదమైన పదాలు దొరకక
పోవడం వలనే కాబోలు— దుర్గాహ్యములైనా కొన్నిమూల పదాలే
అయిన అనువాదంలో వ్యవహరించారు

ఈలాంటివే ఇంకా ఒకటో రెండో పదాల అనువాదంలో ఉన్న దొస
గులు విడిచివేస్తే మొత్తం మీద అయిన నాటికానువాదం సర్వాంగసుందరంగా
రచించి కృతార్థులైనారు శ్రీవేంకటాచార్యులు తమ ఆంధ్రీకరణానికి
సబంధకవులను గాక— పాశ్చాత్యులనే ఆదర్శంగా స్వీకరించి ఉండడం
వల్ల, సంస్కృతా నభిజ్ఞులకు కూడా రాజశేఖరుని కవితామాధుర్యం రుచి
చూపించి కృతకృత్యులైనారు. ఒకప్పుడు మూలశ్లోకాల రసమాధుర్యం
నాలుగుపాదముల పద్యాలలో రావడం దుష్కరమైనప్పుడు ఇవ పాదం
వ్రాయడానికి కూడా వారు వెనుదీయలేదు.

రాజశేఖరకవి సంస్కృతవ్రాజ్యయం చరమావస్థలో ఉదయిం
చినవాడు శ్రీజనమంచి వేంకటాచార్యులు ఆంధ్రవాజ్మయంలో నవ్య
వసంతోదయ ప్రారంభంలో ఉద్భవించినవారు. అందుచేతనే సంస్కృత
నాటికలో లేని ఒకవిధమైన నవ్యసౌందర్యం వీరి అనువాదంలో అంతటా

* అనువాదం రాజా చెలికాడా! నీవు సంస్కృతమందును సగ
ల్బుడవే సుమా!

విదూషకుడు నీవున్నా మాపంటివారికి తిగిఉన్న పౌక్తిమార్గ
లోనే సుగ్రుచ్చించితివే!

మెరుస్తూ ఉంటుంది లలితపదబంధంలో మేటియైన రాజశేఖరుని కవి
తకుకూడా ఆయన, సున్నితమైనకైలిలో మెరుగుపెట్టినట్లు విస్పష్టంగా
గోచరిస్తుంది ముఖ్యంగా రాజశేఖరుని మదురప్రాకృత వృత్తాలకు వాడు
తీయని ఉత్సాహాదీనమైన వాడి ఏన్నెత్తెచ్చాడు మృదులమైన సంస్కృత
రచనలోనూ అచ్చతెలుగుపదాలూకూర్పులోనూ కొన్నిపల్ల సంస్కృత
తాండ్ర మ్మిశ్రమైరినా వారింపనం నన్నయభట్టాకుని శైలినిస్మరింప
జేస్తుంది

ఉదాహరణకుమాత్రం రెండు మూటపద్యాలు
“ఆమందమణినూపుర క్వణన చారువారక్రిమం
రుణయ్యుశీత మేఖిలక్వణిత తారహరచ్ఛటం
ఇదం తిరళకంకిడావళి విశేష వాచాలితం
మనోహరతి సుభువ. కిమపి కంఠక క్రికితమ్”

ఆం ౨ శ్లో ౬

కవిరాజ విరాజితము

మణిమయనూపుర యల్లిలశబ్దిత మంజులచారిపదక్రమము
రుణరుణనాద వినోదలనద్రశనాగళ దుజ్జ్వలహారముచున్
ప్రణుత తరోచ్చల కంకణమల్లిల రావవిశేషమనోజ్ఞమునై
ప్రణయిని కందుకకేళి హరించెడు బట్టి మదీయమనంబునహా.
కథం : తల జస్ఫాలిత శుక్తిసంపుటోన్ముక్త మౌక్తికచ్ఛాయా
విరమంతు తవధౌతాంజనా నయనయోః బాష్పకడాః

ఆం ౨ శ్లో ౧౫

“చెలువరో కొత్తగాఁ జటిలంపఁబడిన
చెలువంపు ముత్తెంపుఁ జిప్పలనుండి
గాని ముత్తెములట్లు గ్రాసనశృవుల
వారిగన్నులనుండి వలదు రాల్పంగ ”

“సౌధాదుద్విజతే, తృజ్యుపననం, ద్వేష్టి పృథ్విమైందవీం
ద్వారాత్ప్రస్యతి చిత్రకేశిపదసో వేషం మిషం మన్యతే
ఆస్తే కేవలమబ్జినీకినలయప్రస్తారశయ్యాతలం
సంకల్పోపనమత్తదాకృతిరసాయత్తేన చిత్రేన సా॥

అం ౩ శ్లో ౨

౩ “ఆడదు పూవుదోట గొనియాడదు వెన్నెలతేట పోటులం
గూడదు కేశిమండపము గుమ్మమువంకను దొంగిచూడదున్,
జేడదు వేషపోషణము, వీడదు కెంజిగురూపాన్ని, బూఁ
బోడి తదీయనవ్యమృదుమోహనవేషవిభావనాతిశా

ఇంకా వారివృత్తవైచిత్ర్యం సంస్కృతాంధ్రం వైభీమాధర్మానికే
ఉదాహరణలు ఈయవచ్చును, గాని కేవలం విస్తరభీతివల్ల విరమింప
వలసివచ్చింది

ఇటువంటి సుందరనాటికను కళాశాలాన్యాసములకు పాఠ్యగ్రంథంగా
వియమించిఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తువారు నాటికాత్వమును గురుతించడమే
కాకుండా శ్రీవేంకటరామయ్యగారిని గౌరవించి తమగుణగ్రహణవాతురని
ఆంధ్రదేశానికి విశదీకరించారు

శ్రీవీరేశలింగమస్తోత్రపాఠశాల,
రాజమహేంద్రవరము
౧౯-౬-౪౦

పి. గణపతి శాస్త్రి
పండితుడు.

ವಿಶ್ವಕಾಂಕ್ಷಿ

డా కేలెన్స్ క్రావిధు,

బాటింగు నెక్కండు, చె

లోకేశు నెవ్వడను, కొ

లానా టికా సూత్రియే.

4

సిజునిఁ జూపుతేనే వునర్వీపితునిఁగఁ

నామతోచసల, నెప్పుడు ప్రస్తుతింతు.

విద్ధసాలభంజిక

(తదేకాగ్రచిత్తతతో)

మ. ప్రియుగోనాసుని పేరిదండకడేవుం

బెన్నాముకై వేరుము

క్కయఁ, దత్కంఠవిషంబుకై పటుమణుల్

కై దాల్చి, తద్భూతశాం

తియునుం గోరి పరించి గోత్రజరతీని

ర్దిష్టమత్రింబుఁ, బీ

తియు సంభీతియుఁ బెండ్లివేళఁ గమన

దీర్చుట్ర మిమ్మైముతన్.

(నాంద్యంతమున)

సూత్రధారుఁడు. (తెరవంకఁ జూచి) ఇప్పుడు శ్రీయువ రాజదేవ

పరిషదాజ్ఞ యేమో నాకుఁ దెలియకున్నది.

[తెరలోఁ బాడుచున్నారు]

ఉత్సాహవృత్తములు

వలపుగొలుపు టుడిగి రసము వట్టిపోయినట్టి కుం

దలత నిపుడునుం దలంచి దనకు దానికైన యా

చెలిమి బలిమివలనఁ గలుగు చిరతరానురాగనం

కలన మెచటఁ జెడునొ యనుచుఁ గలఁగుచుండి యాత్మలో

పలను, దేఁటి దనదుప్రియను బలెను బరువపున్ హఠాయల్

గలిగి యలరు చూతయష్టి లలితసూనదృష్టినిం

ప్రథమాంకము

జెలగి కనులఁ గప్పుకొనెడుఁ జేర్చికొనెడు మెల్లఁ గం
పిలగఁ జేయుఁ గాఁగిలించు వేడ్క ముద్దు వెట్టెడున్.

సూత్ర. (విని) ఓహో! వట్కర్మనిరతుఁడును, దాహికకుల
సంజాతుఁడును అగు రాజశేఖరకవిచే విరచింపఁబడిన
విద్ధసాలభంజక యనునాటికలోని వస్తూపక్షేపము
పాడఁబడుచున్నది! (ఆలోచించి) సరే యిప్పుడుశ్రీయు
వరాజదేవవిద్వత్సభవారి సెలవు దానినిఁ బ్రయోగిం
పవలసిన దని కాబోలు. అటయిన నేనుగూడ శిష్యు
లచే బాహ్యవేషమునుబట్టి హరదాసుఁడని పెర్కొనఁ
బడెడి మహామంత్రిభాగురాయణ శిష్యుని వేషమును
సిద్ధపఱచెదను)

(అకాశమునందు) చెలికాఁడా! సోమదత్తా! ఏమంటివి?
“అకాలజలదుని ముమ్మనుమనిగుణగణ మేల కొని
యాడుచుండ లే”దనియా’ విను,

క. ప్రకటరఘువంశమణి స

ర్వకలానిలయుఁడు మహేంద్ర పాలుం డెవ్వా
నికి శిష్యుఁ డట్టి పరహిత

సుకృతి నితని నేల యొరులు స్తుతి యొనరింపన్?

(గోష్ఠిగరిష్ఠుఁ డగుకృష్ణశంకరశర్మవాచ్యము లాలకించి)

చ. శ్రవణరసాయనంబు గొని

త్రావను, గోవిదు లిచ్చ మెచ్చ మే
ల్కవ-ము సేయనున్, రసత

రంగిణి యవ్వలియొడ్డు జేరనున్.
భవతరుసారసశృలము-

బట్ట భుజంపను గోర్కెయేని, యో
యి నినుగు రాజశేఖర :

వీచద్రునుధామగురోక్తు లాదటన్.

(నిష్క్రమించుచున్నాడు)

ఇది ప్రస్తావన.

సీ తుల్య కల్యణం.

[తరునాతి హరదాసంబు ప్రవేశించుచున్నాడు.]

హర. (శిరఃకంఠము చేసి) అహహా! ప్రజ్ఞాప్రకర్షము సర్వో
త్కృష్టమైనది గదా!

ఉత్సాహ. సిరుల కొసంగు, దొసంగు లడచు

జియశంబు గూర్చెనున్,

మయ సంతయంబు వేరి

మాలిన మెల్ల జెఱిచెమం,

గరిము సంస్కరించి శౌచ

కలచ చున్దు జేసెనున్,

ప్రథమాంకిము

సారిదిఁ గామధేనువౌ వి

శుద్ధబుద్ధి యెన్నఁగన్.

ఈయంశము విశేషించి మాగురువుగారిచర్యలవల్లఁ
దెలియఁబడుచున్నది. ఏమంటేని,

చ. కొడుకులు లేక లాటపతి

కూఁతునె కొండొకకారణంబుచేఁ

గొడు కని చెప్పుకొంట విని,

గూఢముగా నల రాకపుత్రి ని

ప్పుడు ప్రభుదర్శనార్థ మయి

పుత్రిమిషంబునఁ దోడి తెచ్చి ని

య్యెడకును మంత్రి నిష్కపట

పుత్రిని, బుద్ధవిశేష మేమనన్

(అకాశమునను) లయ్యా! చారాయణ! యేనుంటివి ?

“అంతఃపురములో వేలకొలది నాయికలు పడియుం
డఁగా మహారాజున కిప్పు డామె లేదని భేదముగా
నున్నదా యేమి ?” అనియా ? అట్లుగా దట్లుగాదు.
దీని కొక్కరహస్యముకారణమున్నది. అది కార్యము
సిద్ధించినవెనుకఁ దెలియఁబడఁగలదు

[తెరలో]

ప్రత్యూషముఖప్రతిబుద్ధు లగుదేవరకు సుప్రభాతము!
ఇప్పుడు,

చ. తళతళ విచ్చుగతుల వి

ధంబునఁ గ్రాల్ నెలవెల్లు లేరిపే

రలుకలఁ జెండివేయ నస

మర్ధము లయ్యెనొ, యేరియందుఁ గో

యిలల కుహారవంబు లవి

యెందులకుం గొఱగాకపోయె, న

మొలఁతలు కమ్మదెమ్మరలు

మెల్ల నొడళ్ళను సోక వేకువన్

గలఁతలు దీటి వల్లభుల

కాళ్ళపయిం బడుచున్నవా రహో!

[మరలఁ దెరలో]

ఓహో! నందిబృందారకులారా! మంత్రిగారిచే మహా
రాజుగారికొఱకు నిర్మింపఁబడిన వాసభవనముచేరువ
సంతఃపురమునందలి సుందరీమణులు మిమ్మునుగూర్చి
యిట్లు పలుకుచున్నారు. “శ్రీవిద్యాధరమల్లదేవుఁడు
పడక విడిచి తడవయినను మీ రిప్పుడు ప్రభాతభోగా
వళిం బాడక యూరకున్నవా రేమి?” అని (అందే)
జయజయ! ఉజ్జయినీభుజంగ! దేవరవానికి సుప్ర
భాతము! ఇప్పుడు,

ప్రథమాంకము

చ. నిలిచెఁ బురాణమాక్రిమ
 నిచ్చువిఁ జుక్కలు గెండుమూడు, వె
 న్నెల కడుఁగ్రోలి మైమఱచి
 నిద్దురఁ జెందెఁ జికోరభామినుల్,
 వడిచిన తేనెపట్టు భలె
 వాడిశశాంకుఁడు గ్రుంకె వారుణిన్,
 బలపడెఁ దూరుపుండెనను
 బాలబిడాలవిలోచనప్రభల్.

9

మఱియు

చ. మెలఁతలయల్కుఁ దీర్చుచును,
 మేడలయందుఁ గపోతహంకృతుల్
 బలియఁగఁ జేయుచున్, సుకవి
 వర్యులకుం ప్రతిభల్ ఘటించుచున్
 జెలఁగుఁ ప్రభాతతూర్యపటు
 నిస్వన మంబరవీధిఁ, బాంసుశ
 య్యలపయినుండి యుల్కిపడి
 యప్పుడె లేచు సృపాల సామజం
 బుల పదశృంఖలాధ్వనులఁ
 బుప్తి వహించినదై మహాధృతిన్.

10

హర. దేవరవారు తేపకడనే మేలుకొనుటకూడ మంత్రిగారి
 మంత్రస్పృశాన మనియే తలఁచుచున్నాను. ఎందు
 నలన ననఁగా,

విశ్వసాలభంజిక

క. కారువులం బిలిపించి ధ

గారమణునిమిల్చిము సుషిరత్తుఁ ; సునం

చారముఁ గృత్రిమశయనా

గారముఁ గట్టించె మంత్రి కాశల కంసంగన్. |

కాబట్టి నేనుగూడ సుషిరత్తంభసంచార మగురయనా

గారమును నిర్మించినవారికిని, అనిర్వచనీయమైన

రామశీయకమున కాస్పదమగురతచాలచవికెను విరచిం

పఁగల యితరశిల్పులకును మంత్రిగారి సెలవుచొప్పునఁ

గనకరత్నాదిక మిష్పంచుటకు మహారాజుగారి

భాండాగారమునొద్దకుఁ బోయెను. ✓

(విష్క్రమించుచున్నాఁడు.)

ఇది విష్కంభము.

[తరువాత సోత్కంఠుడై రాజును, గుమ్మములో నిలుచుండి
విదూషకుఁడును, బ్రవేశించుచున్నారు.]

రాజు. (బడల్లు విఱుచుకొనుచు లేచి)

సీ. అది మొద్దుమొగమేని హరిణాంకకథలెల్ల
దుదముట్టు నేటితో ధ్రువముగాను,
అది మేనిజిగియేని యలమెఱుంగుపసిండి
హా! యెంతతపియింపజేయఁబడునో!

అది కన్నుఁగవయేని విదితంబు

నల్లగల్వలు పన్నిదంబోడి పఱచు టింక
అది మొల్కనగవుతీరగునేని

యమృతంబు నెవరైన మూచూతురేయెఱింగి?
యేల మరువిండ్లు కన్బొమలేని యవ్వీ,
యేల బహుభాష లాడంగ? నిపుడు నిక్కు
వముగఁ జెప్పంగవచ్చును బ్రహ్మసృష్టి
కృమము పునరుక్తిదోషవిరహిత మనుచు.

విదూ. (చేరబోయి) దేవరికు స్వప్తి!

రాజు. (పయిపద్యమునే చదువుచున్నాఁడు.)

విదూః హిహీ! ప్రియవయస్యుని ప్రాభాలికపర సక్రిమమపూ
ర్వకముగా నున్నది!

రాజు (వినిపించుకొనక మరల నట్లే చేయుచున్నాఁడు.)

విధిసాలభంజిక

విదూ. ఓహో! ఏమి యితనిహృదయము బొత్తుగాఁ జెదరి పోయినది! ఇది యేమయి యుండును? (ఆలోచించి) కానిమ్ము. అడిగి సదుత్తరము చెప్పెడి నటకును వదలి పెట్టను. ముచ్చికగిల్లి పిండకుండిన మామిడిపండులో నుండి రసమురాదుగదా! పండి పగులనున్న దానిమ్మ పండువలెనే తెలిసికోవలె నన్నకుతూహలముచే నా హృదయము పట్టరాకున్నది. (ఎదుటికివచ్చి ప్రకాశముగా) కార్యరహస్యమదేనియో యున్నదియున్నట్లు నాకుఁ జెప్పి ప్రియవయస్యుఁడు నన్నుమన్నించును గాక!

రాజు: (అతని కభిముఖుడై చూచి) ఓహో! మిత్రుఁడా చారాయణ! ఏలచెప్పను? రహస్యమును సుహృత్తులతోఁ జెప్పుకొన్నప్పుడు చింతాభరము పంచుకొనఁ బడుటచేతనో యనునట్లు హృదయము చులకఁబడును.

విదూ: అవహితుఁడనై యున్నాఁడను.

రాజు: -మ. పరివేషంబును బోలె వెన్నెలల శో

భందూల్చి, ప్రత్యూషమం

విదూ. దళచేగుంటెడు వెల్గొకండు కలలో

విదూ. దళచేగుంటెడు వెల్గొకండు కలలో

నయ్యెంగ నంగం, దదం

తరమందున్ నఖినిస్తుషీకృతశర

చ్చంద్రప్రభాంగంబుతోఁ

ప్రథమాంకము

దరుణీరత్న మొకర్తు కానఁబడి కం

దర్పాన్ని కొప్పించె నన్.

13

విదూ: నీవు కేవలము స్త్రీలోలుడవు. నిన్నఁ గాక మొన్నను
గదా సర్మదాతీరమునఁ గువలయమాల యనుకన్ని
యను జూచితివి? అందు నిమిత్తము నే నిప్పు డేదో
యనుసంధానము చేయుచుండఁగాఁ దిరిగి యింతలోనే
పండుమీఁద సెలయన్న ట్లిది యొకటా? బాగున్నది!
ఁడఁ తరువాత తరువాత,

రాజు. తరువాత.

క. తలఁపుం బలపము గొని హృ

త్ఫలకమునన్ మరుఁడు దిద్ది వ్రాసె నసంగన్

బొలుచు నల చెలువఁ బలుమఱుఁ

దిలకించుచు దానికే విధేయుడ నైతిన్.

14

(అని “అది ముద్దు మొగమేని” యను పూర్వోక్తపద్యమును
జదువుచున్నాఁడు.)

విదూ. తరువాత, తరువాత,

రాజు. శ్రీవణామృతమును వినుము. తేనియను జుట్టుము.
నయనామృతమును గోలుము.

సీ. చారుకేరళవధూ స్నేరావదాతముల్,

“షాణ్మాసికప్రౌఢసారములును,

నగు గోవము తైంబు లప్పుడె

చంద్రోదయంబైనచందాన నవిరళముగఁ
బండువెన్నెల గాయుచుండంగఁ

దటుకున బటువుగుబ్బలమీఁదనటనమాడు
నీహారమును దీసి యేమని తెల్పుదు?

మదిరాక్షి “యోం సమో మన్మథాయ”
యనుచు నుత్కంఠ మత్కంఠమందు నునిచెఁ
జోద్య మయ్యెడు నీవంకఁ జూడునఖండ
మధ్యరత్నం బిదే కుంకుమంపుఁ బ్రభలఁ
బూయు జేగురు దిక్కుడ్యములకు నెల్ల.

15

విదూ (యజ్ఞోపవీతమును చేతితోఁ బట్టుకొని) ఎందుదర్బల
పేరును ధరించిన మహాబ్రాహ్మణుండను. నావాక్యము
తప్పదు. స్వప్నము సత్యమగును. (తనలో) ఓరి!
నీయాసలుడిగిపోను! తొత్తుకొడకా! స్వప్నేంద్రజాలిక!
మహాబుద్ధిమంతులనుసయితముః భ్రమపెట్టుచున్నావు
(ప్రకాశముగా) తరువాత, తరువాత,

రాజు. తరువాత,

చ. ఎవతెవు నీవు బాల! యిట

కేటికి వచ్చినదానవంచు న

వ్యవధిగఁ గొంగువట్టి తనుఁ

బట్టగ నేఁ గమకించుడున్ వెసన్

భవనమునుండి యేకడకొ

పైదలి యట్టై వినిర్గమించె నన్

దవిలిన చూపులం గలువ

దండలతో రణముల్ ఘటించుచున్.

విదూ. అప్పు డేకశయ్యాగతురా లైనదేవి యేమిచేసినది?

రాజు. చెదరినహారవల్లరులు

చిక్కువడంగ నితంబసీమపైఁ

బడములు తొట్రుపా తెనయఁ

బ్రన్ననిమేను వడంకు నొందఁగాఁ

గదిరినకోపభావమునఁ

గాంత గిరాలునఁ బొన్ను డిగ్గి య

య్యదనను గంచుకుల్ గొలువ

నంతిపురంబున కేగె మిత్రుఁడా!

17

విదూ. ఓహో! యేమి సీనాగరికత! ఆమట్టుగ నెదురఁబడి
దేవిని బుజ్జగింపనక్కరలేదా? చంద్రుఁడు కరములు
చాచుచుండఁగావికాసము నొందకకలువతీఁగ యెంత
సేపని యూరకుండఁగలదు?

రాజు. (భేదముతోఁగూడిన చిరునగవుతో) ధ్యానమంతయు
నాచానమీఁదనే యుండుటచే దేవినిబట్టుకొనే లేక
పోతిని. ఇంక నామెను బుజ్జగించుటయెట్లు?

విధిసాలభంజిక

విదూ: అలంకృతుడైన నటునిఁ జూచి యొకయిల్లాలు దగ్గఱ
 | నున్నతనభర్తకు ముండనము చేయించినదట! ఈ
 మాట నేడు నీయెడ సత్యమైనది.

రాజు. (భేదముతోఁ గూడిన చిఱునగవుతో) ఓయాశాజేవీ!
 నీకెదు రేదియు లేదుగదా? బాగుగా నాలో
 చింపుము,

చ. దగగొని త్రావిరే నవసు

ధారసబిందులఁ జిందువెన్నెలం?

దగ్గుదు మటంచు సన్నబిన

తంతుల నేసిరె మేలిపుట్టముల్?

పొగడల కమ్మతావి కొలఁ

బోసిరె యెవ్వరుఁ గాని? స్వప్నమం

దగపడినట్టి యాకువల

యాక్షిని నేఁ గనులారఁ గంటకున్.

18

(స్మృతి నభినయించి వక్షస్థలమునుజూచుకొని)

క. కలయో నిక్కువమో యిది

తెలియంగా రాదు; రెండుతెఱఁగులు గలదో

చెలి గానిపింప దది య

ర్మిలి నొసఁగినహారవల్లి వ్రేలున్ మెడలోన్.

ప్రథమాంకము

విదూ. ఒకవేళ నీకుఁ దెలియకుండ నేరాత్రివేళనో దేవీయే
తనహారమును దీసి నీమెడలో వైచి నిన్ను మోసపు
చ్చినదేమో?

రాజు. (మదనాకూతము నభినయించి) స్వామీ! కామదేవ
మ. వదలంబోకు శరంబు, వి ల్విడుపుమీ,

ఫాలాక్షు లక్ష్మీంపుమీ,
కదియన్ రాకు మమున్ శిరీషకలికా
కల్పంబు మా మానసం
బు, దయాబుద్ధి పరిగ్రహించి కృపణున్
బ్రోవంగదే, చూపఁగాఁ
గదె తత్స్వప్నమహాద్భుతంబు మరలఁ,
గన్గొందు నోమస్మధా!

20

విదూ. నీవు కలలో దొరకిన లడ్డుకములు పెట్టి యూరివా
రందఱకు విందుసేయఁ జూచుచున్నాఁడవు. చాలు
నీపాటికి రమ్ము. పోయి దేవినిఁ బ్రసన్నురాలినిఁగాఁ
జేయుదము. ఎప్పుడో దొరకఁ బోయెడి నెమలికంటె
ప్రస్తుతము చేఁజిక్కిన తిత్తిరి మేలు.

రాజు. సరే నీయిష్టము.

విదూ. అస్థానమంటపమార్గ మంతయు నీకుఁ బ్రణయప్రణా
మములు సేయవచ్చిన సామంతరాజమండలిచేఁ గిక్కి

విధిసాలభంజిక

తీసియున్నది. కాబట్టి యీప్రక్కగుమ్మమున మత
రందోద్యానమును బ్రవేశించి పోదము. (అట్లు చేయు
చున్నారు.)

[తెరలో]

దేవరవారికీ యవతరించుచున్న వసంతఋతువు సుఖ
ప్రదమగుఁగాక! ఇప్పుడు

చ. అలరులు గ్రంధిగర్భముల, ౧ ౧ ౧

నంకురమధ్యమునం జవుల్లు, గా

వలసిన యప్పు సిద్ధముగఁ

బంచమముం గలకంఠికంఠపుం

బిలమున నున్న వీన్నియును,

వెండియు విల్గొని రెండుమూడుప్రా

ద్దులు గనెనేని సాధకము

తోన జగంబు జయించుఁ గాముఁడున్.

క. మునుమున్న విరహావతులను

మనుషసు బ్రీయసఖులు చూతమంజరుల వెసన్

మొన లెత్తకుండఁ గ్రమ్మఱ

సససన్నం ద్రుంచుచున్నజాడలు గననా.

తాట: ఓహో! సురభినమయ మారంభ మైనది. ఇదిగో నిది
యెల్ల మన్మథసైన్యసామగ్రియే!

ప్రథమాంకము

విదూ. ఇదియేమి? వందిజనుల వచనమును బట్టి శిశుభాషమును, నుపవనమునందోచు దానిం బట్టి స్తోకవిస్తామును గల యీవసంతారంభ మనవరతసారణి సేఱి మృదులము లగుకేళివన స్థలముల నధికవిస్తారముగాఁ గానఁబడుచున్నది. ✓

రాజు. మ. ఇదె పాణ్ణాసికమాక్తికాళి కెనయై
యింపొందెడున్ మల్లెపూ
లిదె తేటుల్ పయి వ్రాలఁ గింశుకసుమం
బీషద్వివృంతం బగున్
ఇదె బాహ్లికిరదచ్చదారుణములై
యేపారుఁగంకేళి కా
చ్చదముల్, రక్తగుళుచ్చముల్ ననరుచిన్
సంధించెడుం బాటలిన్.

23

(ఆలోచించి)

గీ. కలను దత్కాంతఁ గనినట్టికనులతోడఁ
దఱుముకొని వచ్చు నీవసంతమును గంటిఁ,
దియ్యదియ్యఁగఁ దేనియతేటఁ గ్రోలు
నోట నుడుకుఁబాల్ గ్రోలినపాటి గాఁగ.

విదూ. (ఇటునటు నడచి) నాదృష్టి యిప్పుడు తక్కినపుష్ప
పర్గము సంతయు డిగ్గ విడిచి కలమాంకురకూశ్మాండ

విద్వసాలభంజిక

పాండరంబులగు సిందువారపుష్పములయందును, తత్త్రా
లకృతమాంజిష్ఠములగునశోకపల్లవములయందును, నిర్జి
తమాంజిష్ఠాధూనరితమనోహరంబులగు మాధవీసుమం
బులయందును, దధిశరసదృక్షంబు లగునవమాలి
కాముకుళంబుల యందును, ఇంచుకంత కలఁపంబడు
దుగ్ధంబు చందంబున ముగ్ధంబు లగువిచికిలప్రసూన
ములయందును దగిలి కలఁత నొందుచున్నది.

శా. ఇప్పుడు నీజిహ్వాయం దన్నియు నుచితోపమానములే
పుట్టుచున్నవి!

విశా. (ఎదుట నిరూపించి) ఈప్రమదవనంబు తీగయాటకత్తై
లకు రంగస్థలంబును, మలయనూరుత సైంధవంబునకు
స్వారిపట్టును, స్మరకిరాతునకు ఘోరారణ్యంబును,
సమస్తకుసుమ సంతానంబునకు సంకేతస్థానంబును,
హృదయంబున కమృతవర్షంబును, నగుచున్నది.
ప్రియవయస్యుడిది యెల్లఁ జూచువాఁడై యిటు వచ్చు
గాక!

శా. (పవనస్పర్శము సభిసయించి)

చ. ఎవి పువుదీగ లూచు, నెవి

యింతులగుట్టులు సశ్శబ్దెట్టు; నె

య్యవి భుజ్యత్రయిన్ గురువు
 తై యనురాగరసంబుఁ దెల్పు; న
 య్యవి కలకంఠకరముల
 సద్దుచుఁ బంచనురాగరాజమున్
 సవరగ పీచుఁ గానయ
 సాక్షులు దక్షిణగంధవాహముల్.

మఱియు

క. కలయిక యలయిక లడగఁగ
 నలినలి గావించి తన్ను నా సులు గ్రోలన్
 మలయానిలుఁ గు వెన్నెయు
 బలువుం గను, విరిహితుల శ్వాసము పేర్చిన్.

విదూ. అవు నిది యిట్లు,

శా. లంకాతోరణమాల లూఁచి యవలీలన్,
 సింహళ స్త్రీల యా
 బింకం బెల్ల నడల్చి, ద్రావిడి స్మరా
 వేశంబు నొందించి, యా
 వంకన్ ముంగురు లొత్తి కన్నడికి,
 నాపై లాటిఁ గుల్కించియున్,
 సంకల్పించి మరాటి శూన్యహృదయన్,
 జై త్రానిలుం డాడెమన్.

రాజు. ఈవసంతారంభవేళను,

క. తుమ్మెదలు దిమ్ము సేయుచుఁ

గమ్మినపుప్పొడుల ధవళగాత్రము లలరన్

గమ్మనిపరీమళమ్ముల

కిమ్మగు నీసిందువార మిమ్ముగ నెనయున్.

విదూ. వయస్యా! ఈవిత లెంతసేపు చూచినను ఇంకను
జూడనే మనసగు చుండును. కావున రమ్ము. పోయి
మహామంత్రిగారు కట్టించియున్న 'కేళికైలాస' మను
స్ఫటికశిలామందిరముం జూతము. (ఇటునటు నడచు
చున్నారు.)

విదూ. ఎక్కడఁ జెపుమా క్రాంచీకేంకార సుందరమయి
శబ్దమువలె వినఁబడుచున్నది!

రాజు. (వినుచు నాదిక్కు మొగముగాఁ బైకిఁ జూచి) సఖుఁడా!

శా. పాకారాగ్రసమీపమందుఁ బరికిం

పం దోచు నీ కిప్పు డ

య్యకాశంబును నేణముం దొఱగి శీ

తాంశుండు దోతెంచి స

ట్లాఱొన్నట్టిచకోరపాళి కమృతా

హారంబుఁ గల్పించుచుం

బాక శ్రీలవళీవిపాండురరుచిం

బ్రాకించుచున్ వెన్నెలన్.

విదూ. వయస్యా! షేడీయెక్కడ?

తాజు. అదిగోనదిగో! (వెటరుగూపాటుతోఁ జూచి) పోనీ నీకిది
యైనను గనఁబడుచుండలేదా? (వితర్కించి)

చ. వినఁబడు నిందు పీనులకు

విం దగుచున్ మణిమేఖలాధ్వనుల్,
మునుకొను నూర్పుతావికిని

మూఁగెడు జుమ్మని గండుతుమ్మెదల్
దసరెడుగీతికల్ స్థలద
లంకృతులై, యటుగాన దోలికా
ఘనతరకేళికాతరళ

కప్రముఖైందవబింబమే సుమీ.

విదూ. నీవు చక్కఁగాఁ గనిపెట్టితివి. హిందోళదండికాశిఖ
రము లిక్కడకుఁ గనఁబడుచున్నవి.

తాజు. (మరలఁ జూచి) మిత్రుడా! ఈచంద్రుడాశ్చర్య
చంద్రుడు సుమీ!

విదూ. ఏమిది! యీచంద్రుడు మనలతోఁదొంగిదోఁబూఁచు
లాడుచున్నాడు

తాజు (నిపుణముగా నిరూపించి) నఖుడా! ఏమి యదృష్టము!
ఈచంద్రుని లావణ్యలక్ష్మీస్వప్నమందుఁ జూడఁ బడిన
యాముఖపద్మము ననుకరి చు చున్నది.

విదూ. ఆలావణ్యలక్ష్మి యెన్నెని?

రాజు. పరివాకపాఠములు విని పురాణములు వ్రేలుచున్నావో,

విదూ. ఏనికగున్నుల పురాణపద్యములు అట్లు యుండును. ఇప్పుడు హిందోళిరాగధ్వని విసదము హండమింజేసి యాభానురాగి దాడువిలువ చేసి పిలవెదను. గనుక రమ్ము. ముందుకు పోదము (ఇటునటు నడచుచున్నాను)

విదూ. ఇదిగో 'కేళి' కాలాసము. పురాణ ప్రదేశము (అట్లు చేయుచున్నాను)

రాజు. ఇది యుద్ధపరిపాటపరిపాటము తేజోనివాస మగు కేవలకైల సముం బోలియున్నది.

విదూ. ఇదిగో నీగర్భభవనంబునఁ బటికంపురాతిగోడలపయి నెఱపంబడి చిత్రకథాకౌశలము వంకఁ జూడుము. ఇదిగో నీక్కడ దేవితోఁగూడి పాచిక లాడుచున్నట్లు దేవర లిఖింపఁ బడినారు. ఇది 'నాగవల్లి' యనునడప కత్తె. ఇది 'ప్రభంజనిక' యను పీచోపుకత్తె. వీడు 'నగరకంఠ'కుఁ డనువామనకుఁడు. ఇది మన గుట్టపు సాలయందలి 'టప్పరకర్ణ' మనుచుక్కటము.

రాజు. సఖుఁడా! ఇదిగో నీవును వ్రాయఁబడితివి!

ప్రథమాంకము

విదూ. (కోపముతో) నాయాకారమును లిఖించుటకే నన్నెవ్వ రెఱుంగుదురు? నే నెట్లుందునో మాయించి యాబిడకుఁ దెలియును. ఆమె నన్ను సాక్షాత్ప మె శ్వరుఁ డనిచెప్పు చుండును.

రాజు. ఉపవనమునందలి చిలుక యేమో పలుకుచున్నది. వినుము.

విదూ. ఏమని?

రాజు. “నీవు పరమేశ్వరుఁడవే కాని మఱి సందేశ్వరుఁ డెవఁడు?”

విదూ. దుర్జనాలాపముల కెవఁడు వీను లొగ్గును? (వే)లిపో జూపించి) దాని కేమి గాని యీవంకఁ జూడుము. ఈమె యెవ్వతయో కాని కాంతి విశేషముచే దేవిని ధిక్కరించుచు నపూర్వరాలుగా లిఖింపఁబడినది.

రాజు. ఈమె మన కపూర్వరాలు గాని మన్మథునికిఁ గాదు. (తెన్నగాఁ బరికించి) నామనస్సాగరచంద్రరేఖ యదియే యిది. ఓహో! యీమెరూపసంపద!

మహాకర్కర

కలికికన్గవ నల్లగల్వలఁ గెల్పుఁ;
గాంతముఖము చంద్రసఖము చూడఁ
బాలఁతుకబామలు వల తేని వింటితమ్ములు,
నిగనిగల సొమ్మింతి నెమ్మే
నలరుఁ గొండాకరేఖవా తెఱయందు,

నంగవల్లికయందు, నట్టిదీని
చెలువ మభివర్ణనము సేయఁ జాలునే
చిత్తజన్ముఁడుఁ జిరశిక్షలేక?

బడిగా. (తనలో) దేవిగారి పరివారము నడుమ నీమె యెవ్వరు
చెపుమా? (అలోచించి) తెలిసినది. కిప్పముగట్టు
నంతకుఁ బూటకావుగా నిందుఁ గొలువసేయ వచ్చి
యుండిన మృగాంకవర్మ యనుదేవిగారి మాతుల
పుత్రుఁడు. స్త్రీవేషధారియై యెప్పుడును ఆమెచే
మిక్కిలి గారవముతోఁ జూడఁబడుచున్నాఁడు. ఈ
మార్గము నెఱుంగక చిత్రకారులు తాము చూచి
రీతిగా నామె నిందు లిఖించిరని తలఁచెదను. ఈరహ
స్యము నిప్పుడు బహుళ జ్ఞాపింపుచు గూడదు ప్రియవయ
స్కుఁడు కొంత విస్మయమునొందనీ. (ప్రకాశముగా)
ఓహో! మిత్రుఁడా! అదృష్టవంతుఁడవు. ఈచిన్నది
కన్నియసుమీ! దీనివేషరచనవలనఁ దెలియఁబడు
చున్నది.

తాజు. ప్రియవయస్కుఁడు చెప్పినది నిజమే!

గీ. కన్నె యని వేషమే తెల్పు చున్న దిటను
వాయఁబడుటను నీలిపావడ ధరించి
ల్లు, సతులకుఁ బాణిగ్రహంబు మొదలు
పోక ముడు లొప్ప నొప్పారఁ గోకరి

(విమర్శించి)

ఉత్సాహవృత్తము

భార! మేనియొకపహా! మహానిచిత్ర మందుఁగఱ
కేరుహన్త తన్నుఁ దా ల్పించుకొనియె నేమొ న్నాన్
కార మచ్చపడఁగ ననుచుఁ గలుగు పందియం ~~జాన్~~
ధారగా గచింపఁబడుటఁ దప్పలేక శేకలునా!
(తెప్పగాఁ బోకించి) సుదేహము లేదు మకరధ్వజ
వైశయంతి యగు నియింతి యెవ్వఁజెయో కాని తన్నుఁ
దాపే ల్పించుకొన్నది.

ఏదా అవును రసగ్రహణపాఠము లగుపెద్దలు గూడ రాజు
చేసఁగూర్చును—చిత్రకారుని లట్టి చిత్రకర్మహాప
రైఖ్యము, పుష్కలకాన్యసంధనైకణియు
రాజు నెప్పు ఁచ్చెచ్చి యుక్తముగా నున్నది గుణము లాకా
రము నాశ్రయించుచుండును మఱియు, సఖుఁడా!
చారాయణా!

చ. క్రమతః బరిస్ఫుటంబు లయి

క్రాలె శేఖరి శేషసూపు సుం

ములను బూర్ణముగాఁ గయి

కన్పించె లఘుహాపమందునున్

గలలదళాక్షి గాఢికివి

కారిచయంబు విధంబుగూడ భా

వముఁ బ్రకటింపెను మృ, ౧

నైఖరి చేర్చు దలిర్చు నొప్పుగిం.

విదూ. ఇందుగూడ మననవలీన-భివశిచా కృత్యరాత్రై
దేవి లిఖింపబడినది.

రాజు: ముందీ హాపర్నమునే మనం , రిహార్మిటే మును.

విదూ అటయ్యన నానుండరి యిది ను అని పడుచున్నది

రాజు (తనలో) కన్నాకచోటను “పె నాప” పెన్నా న్నోరు
(విదూషకునితో) ఏగీ యె

విదూ. ఇదిగో నిదిగో!

రాజు. (చూచి సొక్కు-0) ముగా)

గీ. కలువపూల, గలువ చెలి, మృణాళములను

గదలి కాండమును గమలముల నె

వంశ సేన జెలి కతంజోహ్ నిర్మాత

యేకరీతి నునికి సృష్టికృతము

విదూ (స్తంభముగందు సాలభంజకనుశూచి) ఇదిగో నిదియు
సదియే.

రాజు. నా నేత్రచకోరచంద్రికి యిదియు నదియే. (చూచి సాఖిలాషముగా)

గీ. అదియె పాల్గారుమేని నా, రవియె మించి

ಕನ್ನೆ ಕೆದಿಂಗಿ ಕೆಕ್ಕುಲಂ ಗ್ರಾಲು, ವಾಲುಂ

ప్రథమ సంకము

గను, అనేది శక్తిని సంపాదించు శక్తి
దేవుని జ్ఞానానికి అంతులేదు.

34

అంతరముగా

మ కలగన్నట్లుగా ఉన్నది

- కలగన్నట్లుగా ఉన్నది

అది అప్పుడు ఉన్నది

అది బిచ్చం అవుతుంది

ఈ ముగిసినట్లుగా ఉన్నది

అంతరముగా ఉన్నది

చెలివాలన్నట్లుగా ఉన్నది

అంతరముగా ఉన్నది

(చూచి) = అంతరముగా ఉన్నది

మరియు అంతరముగా ఉన్నది

ప్రేమగా ఉన్నది అంతరముగా ఉన్నది

దొడుగుగా ఉన్నది (అంతరముగా ఉన్నది)

విదూ. అంతరముగా ఉన్నది అంతరముగా ఉన్నది

చూచి. (అంతరముగా ఉన్నది) అంతరముగా ఉన్నది

మాలికలచే మోసపోతిని. అంతరముగా ఉన్నది

అంతరముగా ఉన్నది అంతరముగా ఉన్నది

రాజు. అంతరముగా ఉన్నది అంతరముగా ఉన్నది

విదూ: ఇదిగోనిదిగో! చంద్రునిచేతా మరంబు లయు తీర్వ
 క్షుణ్ణానితంబు లగు కలాపవీక్షణంబులచే దిబ్బుఖం
 బుల నుముఖంబులుగాఁ జేయుచు, నాణితలంబుల
 సశోకిపల్లవంబుల రాగరంజనంబులుగా నొనర్చుచు,
 చరణవిద్యోగంబులభృంగకులంబును బంశ శంకాసమా
 కులంబుఁగాఁజేయుచు పిఱిగో నుమఁ గనుఁబుచున్నది

రాజు: నీకొరెంతిగను పగ్గన్నము న గ్గింపి (రాజు) సుస్మిత
 సమంబు కుసుమశరీరిని (రాజు) బ్రహ్మచారిని సంజీవనో
 షధి యొచ్చెనుమీ! పోలిచ నాహృదియము నది
 కంచు విశ్వాత్మకిరణాక్షయము ఎదెయ్యే? (వరికించి)

ఉ. ఇంచుక భూవిలాస, మొది

యించుక యంశ ప్రగల్భవీక్షణం

లించుక గుర్బుచక్మాలక

లించుక లేకసుముక్ చితంబమున్

సంచకిరంబు గాఁగ నెలజ

వ్వన మన్మరుకూర్మిచెల్మికాఁ

మందె ననంగఁ బొల్చెడుఁ ద

లోదరి కయ్యయి యంగకంబులన్.

విదూ: విప్పొందిన కినుబొనులును, ఉదంగుళీక మగుహస్త
 నాళీకిమును గల యాయునికి చూడ నిప్పు డీమె
 యేమో చేయుచున్నదాచివలె నున్నది.

విద్ధసాలభంజిక

దరియై యిట నిజముగ, స్మర

పరితాపము నానిపాళ్ళ భరియించుటకో.

కనుక రమ్ము. దాపున జేరి యాలాపరచముచే నిగ
ణములను గృతార్థములం గావించుకొందము. ముత్తై
పుణిస్స యుచేత నుగ్గి నెరు? ఉయము చేయ
కుండు ముత్తైములు చేతి జూడగగా (స్వల్ప సిమ
నటు నడచుచున్నాను.)

విదూ. (నుందు నడచి భీతచే పుంకురే వస్కాభియించి)
చూత! పో! పో! తొలగు! తొలగు! ఇది గోహో
పెనుభూతము, శుపితురాలైన దేవి మామమునెనలె నేవకి
మయిచ యాదండకాషముతో, పీట నిష్ఠుకు గు
గా హెదెగను చూడు నానోగుషము.

తాజ. కొదునలేదు. జాజిపువ్వులు చూచి సంహతికి పుట్టు
కొను మహాదైర్యశాలివి!

విదూ. అటయిన నిది యేమి?

తాజ. మిత్రుడా! మతేమియు లేకు. స్వచ్ఛభావము గల
యీవటికపు రాతిగోడ కవ్వలిప్రక్క నున్నయిక
లికియే యీవలిప్రక్కకుఁ గూడ స్పష్టముగాఁ గన్ప
డుచున్న దని తలఁచెదను. రమ్ము. పోయి కేళికై

Secret of the Palace

సము వెనుక నైపుననుండి యీమెను సంభావితము.
(అట్లు చేయుచున్నారు.)

విదూ: ఇంకను ఆమె యెక్కడ? తూనిగలాగున నప్పుడే
తుట్టుమన్నది. ఇదిగో నెగుచుదిగు డియి దేవిగారి భవ
నమున కభిముఖముగా నెగుగుజాడ గనఁబడుచున్నది.

శాజు: హృదయమా! సేకు స్వస్తి యయ్యెడును! ప్రియరాలి
సనుసరించి పోవుచున్న నివృ మమ్ములను మఱచిపో
దగ్గదికాదు స.పి.

[రైరలో]

జయజయ! తిక్కాగి దేవాధీశ్వరా! దేవరవారి కీమధ్యం
దినసంతోష సుఖిగాయిచి యగుచుగాక! బ్రహ్మడు,

చ. కతి వయి తాయురాకు తలఁ

గప్పికొనుం గరి వీనుదొప్పలన్,

బురినడుమన్ శిరంబుఁ దృణ

పుంజరసంబున్ద జేర్చు నెమ్మి, సూ

కరము బిసాంకురంపుఁ దమ

కంబునఁ గోతను నాకు లేకొయై,

పొరలఁగఁ గోరుచుండు నెను

భోతును దాఁ దననీడరొంపిలో;

పా ల కేళి గెయ్యాల జనుక

పిన్నంబుచేసె గెల్లా

పిన్నంబుచేసె గెల్లా మొగినిం

గొలంకిమందై చెనన్

దలిరుంబొండగగ్గరినాభికుహర

ద్వారంబులం గొలుచున్

సలుచున్ స్థాన హంసమై మతియున్

సమగ్రముం బొందెనున్

విదూ ఓహో! మిత్రుడా! దేవిగాని భవచు సకల బోయి

మాధ్యాహ్నక సంధ్యాకమును నిర్వర్తించుకొందము.

పిమ్మట నామె సమాచారము దెలిసికొని బ్రయ:

(అందరు నిష్క్రమించుచున్నారు.)

2. 1 12

34

- వీరేశలింగం -

[తరువాత నొంకొంటిల కెదురుగా నిద్రించుచేటికిలు
ప్రవేశించుచున్నాను]

ప్రధమ. (పరికిల్లుచి కెండిచదాన చేరుకొంగుం బట్టికొని)
చేరీ! తరంగికా! నీకప్పులో మహారాజు గారమాట
తేనొ యున్నట్లున్నచే! తేనిదో నెదుట దారిస్సెల్లి
నప్పుడు నిన్నుం బలుకరింపక కదిలిపోదువా?

ద్వితీయ. (కాగిలిండుకొని) సఖీ! కురంగికా! కోపపడకే! పర
ధ్యానముచే నిన్నుం గాచకపోతిని. అసత్యమేచి యమ్మ
వారి యాగ్రహమునకు నేను పాత్ర మయినట్టు.

కురం. ఓనీ! నీకు పరధ్యాన మెందుచేస?

తరం. ఏదో యాలోచించుకొనుచు, నీవు నాకంటఁబడగానే
నాహృదయ మెందుచేతనో దడదడఁ గొట్టినో మొద
లు పెట్టినది. అందుచేత.

కురం. ఓసీ! హృదయసదృశురాలి విషయమునఁ గూడ శంకించుచున్నావని నాకుఁ దెలియును. కాని కౌతూహలమున న్నడిగించుచున్నది.

తరం. ఏమైనఁగానీ! చెప్పివేసెదను, స్నేహము యుక్తాయుక్త విచారము చేయదుగదా?

కురం. ఇప్పుడు నామన సెంతో బాగున్నది. కోయిలముద్దుగుమ్మకుఁ దీయమామిడికొమ్మపయిఁ గూరిమి తగ్గునది కాదు గదా!

తరం. అవును నిజమే, కాని, రహస్యరక్షణము కార్యసిద్ధికి లక్షణమని చెప్పుదురు.

కురం. అట్లునబోకు. తొండ జీవించియుండఁగా దానిశిరస్సువఱకు మెట్లు లభింపగలదు?

తరం. అటయిన వినుము. కుంతలదేశాధీశ్వరుఁ డగు చండమహాసేనుఁ డనురాజు రాజ్యభ్రష్టుఁడై యిప్పు డిందులకు కువలయమాల యను తనతనూజను వెంటబెట్టి కొని వచ్చి యున్నాఁడు. ఒకనాఁ డాసుందరి నర్మదానదిలోఁ దానమాడి వచ్చుచుండఁగా, ప్రభువువారామెను జూచి మోహించిరి. ఇది యిట్లుండఁగా, తమ మేళమాప చంద్రవర్మగారి కొమారుఁడగు మృగాంకవర్మ కిచ్చి పెండ్లిచేయవలయునన్న తలంపుతో దేవిగా

రామకృష్ణుల గానముల బ్రోక్షణవిధి యున్నది. ఇహ
మందుకు గానముల నిరూపణార్థము లన్నియు
నిద్రము చేయుట ననునది - నున్న ఒకరినారు. నిద్రావస్థ
లోను గానములకు అనేక విధముల జూదక రోజులి.

౧౦. (౧) - ప్రతిదిన నిద్రావస్థలోను ఇట్లు చేసినయెడల
మన సవతిపోక తొలగింపును మేనమామ యగు
చింద్రవర్మ కహళము చేసిపట్టిన అగు నని

౧౧. (౨) - నెక్క - ౩ ?

౧౨. ప్రతిదిన నిద్రావస్థలోను ఇట్లు చేసినయెడల
మన సవతిపోక తొలగింపును మేనమామ యగు
చింద్రవర్మ కహళము చేసిపట్టిన అగు నని
మన సవతిపోక తొలగింపును మేనమామ యగు
చింద్రవర్మ కహళము చేసిపట్టిన అగు నని
మన సవతిపోక తొలగింపును మేనమామ యగు
చింద్రవర్మ కహళము చేసిపట్టిన అగు నని

✓ ౧౧. ౧ ౪౭.

(నిష్కమించుచున్నారు)

ఇది ప్రవేశకము.

[ఈ చాన సోమ్య... రాజును, విశేషభూషి తుండ్ర
నిరూపక...ను ప్రవేశించుచున్నారు.]

రాజు (సుగనాకూతము భీతియించి)

ఉ. పండుగనో గురుగ్ గూరుడు

భిన్నముసెము నిరించి వేగ ని

ర్జించె నటంచు నెంచెన న

మేయకరాధ్యు హతొక్కి కామునిన్

గొందక సింజసింజ వెను

కొంచును గాడిడివాడితూపులన్

ముంచి దళత్కదంబముల

పోలిమై గిరుపారఁ జేయుటన్.

(సంతాపము సభినయించి)

స. అమృతంపున్నడబావి యే కరగి

శీతాంశుగిడు చా నయ్యే నేఁ,

గ్రమతన్ పుల్లసి తేతరోత్పలములే

కాజాలె నేఁ దత్కళం

కము, సర్వాంగములున్ జడంబులుగ ము

న్గంగందునే నందులో,

శమియింపం గలదేమొ యించుక మనో

జవ్యగ్రతాపం బికన్.

మలియు, సఖుడా! చారాయణ!

ద్వితీయాంకిము

ప. గొలుసుము కేళ యివ్వి యని

యవ్వలఁ ద్రోచి సుశాస్త్రమున్ మనుం

అంబునాగ ఒక్కొక్కరిని పవ

నా ప్రాము నిక్కువ నుంచి గాని కో

సంబంధిత వ్యాసములు

చందములం గడూ దిన్న క న గా

५. చివర తగినంత కృషి

५. చును కావలెచా' గాఁగెంబున

కావునమాధానీలతాపరిస్థితి మయి తుపారిపుంజ మను

ఇది ౧౪ వ శతాబ్దమున వ్రాసి ముద్రపడినది.

చి.రా. (స. ౨౫౨ - సామెతులు, ౧౯౧౧)

తాజు. ప్రాగ్గా ఇలా పముద్ర గేరు?

ని మా (నేలమీద) ఉపగములు వ్రాయుచున్నాము.)

రాజు. పదు నెనిమిది ధావలను జదువనేర్చిన మాకు ని లిపి
చిహ్నాలిగా నున్నది. రాజు యొక్క విద్యార్థులకు

విదూ. (అంశం నాలుకను బిగబట్టి) నేను మూసేసే పనిం
చియున్నాను. కంఠం వదులు

రాజు ఎందుకిది?

విదూ నం కీర్తన పండ్తి—నిదగారు చేయించును.

రాజు: ఆవృద్ధబ్రాహ్మణునినూ?

విదూ: ఎవ్వరే! ఏవ్వరే!

రాజు: మఱి యింకెవ్వరైనా?

విదూ: ఓల్లాగతుఁ డై సమృద్ధుగాఁ నగు దొంగికి - పరిహాసము
కొనూర్తెనంటే!

రాజు: పురోహితునిపేరు?

విదూ: శశశృంగుఁడు. మఱి తల్లియొకరిని పిలువెను. నీ
కుఁతురే అనఁగా నాకుఁ గల బామెనీ గొంతుచే
అంటరమాల.

రాజు. (చ. లో) దేవి కొంచెము పరిహాసముగా నీతని నాడిం
చుండలంచినది కాబోలు! నే నిష్క డేమియుఁ బలుక
కుండెకను; పరిహాసలతక కొసనాగని!

[తరువాత చిత్రక ప్రవేశించుచున్నది.]

చేట. (ఇటు నటు నడచి యెదుటఁ జూచి) ఏమిటో మహా
రాజుగారు చారాయణయ్యవారితోఁగూడ వేషుకైకై
స్మింహుఁడైన గుఱుమారపుంజము చేరుచున్నా
వారు. గనక దేవిగాఁగల దేశమును విన్నవించెదను.
(చేరబోయి) దేవరక జయమగుఁగాక! “చారాయణ
నకు మరల నింకొకటివాహము చేయఁ దలచినారము.
దేవరపెండ్లివా రయి దయచేయఁగోరుచున్నాను.”

ద్వితీయాంకము

అని దేవిగారు పులిచేయుచున్నారు. అవును. ఈ
 రుసగారి కొక్కసామె పెండ్లామేమిటి? కనుక దేవర
 వాని కగ్రగృహమున బ్రవేశింపవలయును. పరిజన
 ముతో దేవి, పులి పోచియుండును. (ప్రవేశము
 సభి, ముగియును.)

[చతుర్థాః శౌచము పెండ్లామేమిటి? జేటుండును
 విభవానుభవముగా, రిగారిముచు బ్రవేశించుచున్నారు.]

దేవి సభి! మేఖలా! అట్లుండుగారిముఖమును జూడుము.

మేఖల. (చూచి శిరసు మూర్ఛిని) అయ్యో! చారాయణ!
 ఈయెక్కెడర దీసివెచి తారామేళకము చేయుము. $\sqrt{20\frac{10}{16}}$

విదూ (అట్లు చేయుచున్నాడు.)

దేవి మేఖలా! స్వోతముగా బెండ్లికూతురే లాజల నిష్ఠిం
 పము. జ్వలించుచున్న యీ యగ్నిసోతమునందు
 లాజాంజలులు సోమము చేయవలసి యున్నది.

విదూ: (అట్లు చేసి) ఓద్వితీయబ్రాహ్మణి! ధ్రువుని సప్తర్షిమండ
 లమును జూడుము

చేటుండు. (చూచి) ధ్రువుని సప్తర్షిమండలమును జూచినవాడ
 నె తిని.

విదూ. ఓసిముద్దరాలా! ధ్రువుని సప్తర్షిమండలమును జూచిన
 దాననైతి ననుము. (చేట విదూషకులు మరల మరల
 నట్లేయనుచున్నారు.)

పాఠశాల. అయితే చాలా చాలా చాలా నేను బంధులు ఉన్నాను దేని
 గారి నేను కలగనున్నాను బంధుల వేమి? పురు
 షుడు అయితే, స్త్రీ స్త్రీని, బంధు, సైనికము
 స్వీకారములయందును విలసిల్లును. అందుకే మాల
 అందుకే మాలయే!

Amoral

మేమీ (మనస్సును నేను) ఇది గోరకానిది! గమ్యం
 గంప! పంకసమీపములో! దుందు నుండి గా! తెలిస
 దానిపలుగా! బూచికలబుట్ట! నాకే గోశిమెలుకట్టి
 నన్ను వంచించితివిగాదు? మఱి చూచుకో! కాచుకో!
 (అందరు : వ్యవహారము)

మేమీ (ఇటును దిగుచున్నాను)

మేమీ దేవీ! చారాయనుడు క్రోధముచే కూర్చు మారిన
 వాడై పొగడతొప్పున బడిపోవుచున్నాను. మేమును
 వెళ్ళవలయును. కర్పూరద్వీపమునుండివచ్చి యొకవిష
 వైద్యుడు తనసిద్ధాంతసభావముచే మాధవీలతా
 మండప మంతయు నెత్తనిపూలగుళ్ళలతో విజృంభిం
 గు చేసినాడు. అదృష్టపూర్వ మయినయీ ^య అదృష్ట
 విధానమును జూచుటకును ప్రియవయస్కుని మరలించు
 టకును మేము పోవుచున్నాము. ఇది ని వాయద్యు
 కమును సాయంకాలము చూతువుగా!

ద్వితీయాంకము

దేవి. కురంగికా! దేవతాద్వితీయుడగు జేపరకుఁ బార్శ్వవర్తినివి
కిమ్ము. (పరివారముతో నెఱుంగుచుచున్నది.)

కురం. (ఇటు నటు దిరిగి ఏనుగో! చారాయణయ్యవారు!
ఈవిరజాజపూఁనొగరింపటో నెమలిపెట్టవలె ముఖము
మాత్రము గనఁబడకుండ జూఁగిరారు.

తాజు. అటయిన వెళ్లి యాయనను దీసికొనిరమ్ము.

కురం. (ఇంచుకంట నమిపించి) ఏమండోయంబరమాలా
ప్రియుడుగావు! ప్రభువురాజుసెల నైనది (దోవతిచెం
గుప్పటి లాగుచున్నది)

పీదూ. అ! చెహగుతోత్రా! భవిష్యత్కుట్టనీ! నీవుకూడన
న్నెగతాళి చేయుచున్నావే? ఇదిగో! చూడు! నీనడక
వలెనే వంకరగనున్నయీ నండకాష్ఠముతోనిన్నిప్పుడు
మోదఁగలను!

తాజు. కురంగికా! పొమ్ము! పొమ్ము! దేవిగారివెంటఁబొమ్ము!
ఆమె పరివారము కంటఁబడఁగానే చారాయణుడు
మండిపడుచున్నాడు.

కురం. (ఇటునటు దిరిగి నిష్క్రమించుచున్నది)

పీదూ. ప్రియవయస్యుని వినోదార్థము మహామత్రిగానక్రిష్టం
చిన రత్నవతియనుచవికె యిది ఇం దెవ్వఁడె చెప్పినా
దేవతవలె వెలుఁగొందుచున్నది ఇది నాజుక

రీతిగలవలయును. ఇ రత్నవతి

రాజు: (చూచి తనలో) ఓహృదయమా! సీభాగ్యము నేమన
వచ్చును? స్వప్న దృష్ట మయినచో నమును బ్రత్యక్షముగాఁ
జూడఁగలిగితివి! (విదూషకులతో) స్మరణ! చారా
యణ! నామనోమయా! ముచు గొప్పపెంజెయుచున్న
వర్షాలక్ష్మియదేసుమీ యిది! ఇట్లొక్కమాట చెప్పె
దను. ఇది యాపురాణబ్రహ్మ నిర్వాచనము కాదు.
ఏమఁటని,

వహాక్కర.

౪౧

కలువతేని ఒడ ప్రకృతిగఁ జేసి,
కదలికాండముల సకాండశీత
ములుగ నొనరించి, నీలోత్పలంబుల
ముద్రితవిభ్రమాస్పదములుగఁ
గలుగఁజేసిన ముదివేల్పునలున
కీ కళ్యాణగాత్రిని నిర్మింపఁగా
నలవియే! కంటిమే! వింటిమే! యెందు
నర్కుండువెన్నెలలో గాసెనంచు.

4

మఱియు నీమె నిష్కడు రాత్రిందివము లలంకారవిశే
షవిరచనము దక్కఁ దగ్గొండుతోడింపని వయోవృద్ధ
పయికొన్న దని తలంచెదను.

చ. పొరిఁబారి దిద్దుకొంటయును

౪౨

ముంగురులం గబరీభరంబుఁ బ

ద్వితీయాంకము

ల్వరుసకఁ గప్పఁబూతయు, వి

లాఁముగాఁ గలికించుటల్ గొమల్

సరసపుఁ జూపుకోసులు, బ)

చాళిపుఁబల్కులు, నీసెన్ద్రుటల్

దరుణుల కివ్వి నోప్రతిప

గలబు నొగింఁ నిట్టేట్టు వేసెత్.

విదూ. (అకారమును బోల్చి చిఱుచు వున్న) రమ్ము. దేవీ
గారి యెదుటికిఁ బోదము.

రాజు. అక్కఱలేదు ఇందుండి చూతము.

విదూ. ఏమిది? మాంలుగుఁ బోతుఁబెద్దవలె నీ వడుగడుగునకు
నలసిపోవుచున్నావు, తిప్పతీగిలాగున నీ విక్కడ నే
ప్రాచులాడుచుండుము. నేను దేవిగారి యొద్దకుఁ
బోయెదను.

రాజు. నీ వేమి చేసినను జేయఁగలవు ననఁతగువు పూచిన
దన్న నేమిండు

విదూ. (నవ్వి యెదుటఁ జూచి) మిత్రుఁడా! పుట మెగసిన
బంతిలాగునఁడుచు లేచుచు నున్నది

రాజు. (నవ్వి) అవును, చెండాడుచున్నది ✓ 24/10/22

కవిరాజవిరాజితము

వణిమయనూపుర ఝల్లులశబ్దిత మంజులచారిపదక్రిమమున్
నణఝణనాద వినోదలసద్రశ నాగళదుజ్జ్వల హరిమునున్

విష్ణుసాలభంజక

బ్రహ్మత తపోచ్చల కంఠానుల్లులరావ విశేషమనోమునై
ప్రణయినకందుకి కేళి హరించెడుఁ బ్రతి మనీశుమనలబునహాః
విదూ. అవుసవును.

గీతిక

7

బిఱబిఱ నిటునటు నడుగిడఁ
బయ్యెద పెనఁగొని జేరాదంగ
గిరిగిరఁ దిరిగెడువేచలి పయి
విచికిలము లిలను రాంఁగ
గొంగొల గంటల మొలనూల్
మోయఁగఁ గంఠముల్ ఘుఘఘుల్లుమనఁ
బ్రహ్మతగాత్రి బంతులాడు నదె
వలరాచకొలుపుకూటమున.
రాజు. నీ. చెమటచిత్తడిచేతఁ జిశ్రవంబు గరంగి
వదనచంద్రునికాంతి వ్యక్తపలువ
ననునవెంబడిఁ గరహాణసంబులు
పైకి తెక్కింపఁబడుచుండ గ్రుక్కగొనక
శభకునిగ్గపుఁ బూవు తత్పతనోత్ప
తనముల ననునఁగించి దుముకులాడఁ
కాలియందెలుఁ జేతికంఠంబులు
ఘుఘుఘుల్లు మలచును దాళకిలన నెఱపఁ
జెలఁగి చెండాడు చున్న యీకలువకంటి
కెరతలాఘాత లాలిత్రసరణివలన

సారెకును గోర్కె లువ్విళ్ళు లూరి మడికి
 నతిశయానందపారవశ్యము ఘట్టిల్లె
 (మరలఁ పరికించి) ఆహాహా! యేమి తాండవవేగము!

గీ. వలిపె పావడకుచ్చెల్లు వలదు దార
 4 హరివల్లులు మేఘధిక్కారివేణి
 బంధమును జుల్కమండలభ్రమణములను
 దిరిగెడును మూడుగొడుగులు తిరుగుకరణి.

(మరల నిరూపించి)

మ. స్మగతూణీరనికాశమా శ్రవణపా
 10 శం బందహా! లోచన
 స్ఫురదిందీవరనాశమున్ వలయితం
 బుం జేసెనోనా, మనో
 హరముం దాల్చెఁ గృశాంగి కుంకుమరస
 న్యాసాతిగౌరంబుఁ గే
 లిరయోద్రోకముహుర్ముహుర్గళిత తా
 భీపత్రతాటంకమున్.

మదూ. టప్పుడు కందుకకేళి చాలించినది.

రాజు: చాలించి యూరకుండలేదు. చేతఁ జెయి చేర్చుకొని
 యెఱిగినట్లు మనవంకఁ జూచుచున్నది. చూడు,

చ. నెలత నిజాననద్యుతి వి

నిరిత జ్వరితేందుబింబ పం

కిల మగుచెందు కేలఁ గొని,

\\ కేళితమిన్ వెనుకొంచుఁ గోరికల్

మొలవఁగఁ గావిమోమున, న

ఘల్ తుదలం గదలించు కేతకీ

దళములఁ బోలు దీర్ఘసము

దంచదపాంగములం గనున్ ననున్.

విదూ: రమ్మ సుందరి ననుచరితము. ప్రేమతటాకమునకు
గండిపడుగాక! కన్నుల కమృతగంధూషము కలుగుఁ
గాక! మదనునకుఁ జేయూత యాయఁబడు గాక!
పంచమర్షంకారముల యధికారమంతటను జెల్లుగాక!
పరిచారికాజనము విరహవేదనాభాజన మగునుగాక!
మచ్చధనంధివిగ్రహ మతిశయించునుగాక! ఎడతెగని
చింతచే చారాయణ బ్రాహ్మణుడు కంఠగతప్రాణుఁ
డగునుగాక!

(ఇటునటు నడచి మెట్లు దిగుట నభినయించుచున్నారు)

విదూ: దేవుడు లేనిదేవాలయమువలెను, అక్షరములేనియుత్ర
రమువలెను, ఆమె యెక్కడను గనఁబడుట లేదెందు
చేత?

ద్వితీయాంకము

రాజు: గంధర్వనగరివలెఁ గనఁబడుటయుఁ గలదు, కనఁబడక
పోవుటయుఁ గలదు.

విదూ: రమ్మ. నివుణముగాఁ బరికింతము. ఎక్కడనో యేస్తం
భముచాటుననో దాఁగియుండును. (నలుదిక్కులు కల
యఁజూచుచున్నాడు.)

రాజు: (విషాదముతో నేలమీఁదఁ జూచి) ✓ 2 || 1 || 6 2

చ. అడుగుల లత్తుకల్ గలయ

నంటిన యీమణికుట్టిమస్థలం

12 బెడపక తెల్పెడున్ సుదతి

యియ్యెడఁ గంగుక కేళి సల్పుటన్

బడఁతుక గానరా దహహ!

పాటిలె నద్భుత మేదో! హా! స్ఫరిం

చెడుఁ బరికింప, దీనిని సృ

జించెమరుం డొక మోహమాయగా!

(సంతాపము నభినయించి యంతటను జూచి)

చ. చెలువుగఁ గ్రుచ్చి వేనలినిఁ

13 జెర్వినపూసరు లిందుఁ జిందె, గెం
పులకడబిల్ల డుల్లి యిట

భూసతికిం దిలకంబుఁ గూర్చెడున్,

అనగల్గెనెల్ల
47

గలయఁగ రాఁలె నిందుఁ దెగి

కన్నియహారమునుండి ముత్యముల్,
దలఁగుచుఁ గర్ణపాశమును

దానిదె దుద్దొకఁ డిందుఁ దోఁచెడున్.

విదూః మేలు! ఇదిగో నిక్కడ నుంపవలయు నని యుంచి
నట్టుగా తాలవృంత మొకటి యున్నది. (పుచ్చుకొని
విప్పి) ఎట్లు? అక్షరములా! ఓహో! ప్రియవయస్య!
అక్షరమును దీయఁగలుగుదువేని యిది యేమో
చదువుము.

రాజు: (చదువుచున్నాఁడు.)

14 గీ. “అమరుఁ బరువంబు సకలాంగకములయందు
గన్నుఁగవ కొక్కవిత పాగిల్భ్యమందు”

(చూచి) రెండుచరణములే ఇప్పుడునునాలుగుచరణములులేవు.

విదూః పార్శ్వవాతరోగులవలె నెంతసేపని నిలువుఁగాళ్ల
మీఁద నిలుచుండఁ గలము? కనుక రమ్మ, మత్తవార
ణింబ్రవేశితము. (అట్లుచేయుచున్నారు.)

[తెరలో]

14 శా. కట్ట! వెల్వెలఁబాతె నెమ్ముగము, డి
గ్గన్ జాతె నేత్రప్రభల్
నిట్టూర్పుల్ మితిమీఱె బిట్టదరఁ గే
లీ పద్మపత్రాగ్రముల్

ఒట్టే సు మ్మిక నీమనోగతుఁ డెవం

డో తెల్పవేనిం జెలీ!

* గుట్టేలే సహపాంసుభేలననభి

గోష్ఠీప్రసంగంబులన్.

విదూ. (చమత్కరించి) డడవేయవయ్యా! ఏదో అమానుష
వాక్కు వివరబడుచున్నది.

రాజు గోడచాటున నెవ్వరో మాటలాడుచున్నాడు

విదూ. ఎవరో నాకుఁ జెప్పము.

* రాజు ఎవరినో వలచి సిగ్గుచేఁ జెప్ప కూరకున్న యొకకన్నీ
యచేఁ దద్రహస్యమును దానిచెలికత్తె చెప్పించుకొను-
చున్నది.

[తెరలో వాక్తాంతముతో]

చెలులారా! యిందు మర్మ మేమున్నది?

రాజు: మిత్రుడా! వింటివా?

విదూ. హిహీ! తెలిసినది. ఏమున్నది? పండితులు శూన్య
వాదములు పెట్టుకొని, ఫలముసంగతి మఱచిపోయిన
కోతులవలె, మూలమును విడిచి పయిపయిని ఆకల
ములతోనే, యల్లాడుచుందురు. ఇంక మూర్ఖులో, పశు
సతోటకాపులవలె మూలమును విడిచిపెట్టక ఫలా
మును సంగ్రహింతురు. తెలిసినదా? తెలియకపోయినదా?

చెలిగించి చెప్పెదను. నేఁ జెప్పుచున్నమాట లెవరినిఁ
గూర్చియో కాదు. నిన్నుఁగూర్చియే! చంద్రదర్శనము
కాకుండ చంద్రకాంతపుబొమ్మ జాలువాఱు నటయ్యా!
రాజు: అవును. కారణము లేకుండ నీ విట్లు పలుకవు. పద్మ
రాగమునకు ఆకరము లేకుండునా?

[తిరిగి తెరలో]

ద్విపదలు.

చె

చెలువరో! క్రొత్తగాఁ జటిలింపఁబడిన
చెలువంపుముత్తైంపుఁ జప్పలనుండి
రాలుముత్తైము లట్లు గ్రాలునశ్రువుల
వాలుఁగన్నులనుండి వలదు రాల్పంగఁ
గాటుక నీటెల్లఁ గరఁగి పాఱంగఁ;
బాటలాధరో నీదు వరతనూకదలి
రససిక్తచామిక రచ్చాయ లెసఁగి
వసివాడి వెల్మెలఁబాత నేమిటికి?
కంగేలికేలిపంకేరుహగ్రములు
బంగారుబొమ్మ! కంపంబు నొందంగ
వెడలించె దేటికే వేడినిట్టూర్పు
దరించి నీహార యప్తిపొడవున?
పోక ముడియు త్రొకముడియు జాఱంగఁ
బాకంబు దప్పిదుర్బల వైతి వేమ?

ద్వితీయాంకము

రమణి! యంగము దినరాజుచండలము
 క్రమమునఁ బరిపాండురం బయ్యె నేమె?
 చెప్పకుండెను గాక చెలి! యివి యెల్లఁ
 దప్పక యల్ల విద్యాధర మల్ల
 సందర్శనంబున సంభవించినవి,
 యెందైన వికసించునే మఱి నల్ల
 వావిలిపూవులు వనజాళేక?
 యీ వెఱుంగవుగాక యెఱుంగమే మేము? -

విదూషకలలోఁ గానఁబడినదియు, నుయ్యెల యెక్కి యూగి
 దియు, విద్యసంపాదకసాలభంజకాయాపమున వెలసిన
 దియు, కందుక కేళినల్పినదియు, కావ్యబంధమును
 గల్పించినదియు, నిమ్మదితయే సుమీ! ఈమీను జూచు
 చుండుటచేతనే నీహృదయము బాతుగాఁ జెదరిపోవు
 చున్నది. ఇది వరలో శరీ గ నేకా కంఠచిహ్నము
 సంతోషము. [తెరలో]

కాబట్టి చెలీ! మృగాంకావళి; ' నే నిప్పుడు నిస్సహృద
 దూతీతంత్రము నడపెదను.

జాజు అదియే యిది. ఇప్పుడు మన్మథుడు మృగాంకావళి
 యనుపంచాక్షరిని నామనసునం దెక్కించుచున్నాడు.

విష్ణుసాలభంజిక

[మరలఁ దెరలో]

నీయవస్థను నీవేదించుటకయి మహారాజుగారిసమక్షమునఁ బదువఁచి, రెండుపద్యములుకూడ రచించినాను. ప్రియసఖ పినఁ గోరెదను.

ఉ “చందనకర్దమొల్లిఁతుఁ
జంద్రునిఁ బ్రామెడుఁ బండ్లు గీటూచుం
గందుని కివ్వెతూపు లని
కట్టలుకన్ విరు లెల్ల ద్రుంచెడున్
వందనయోగ్య మన్నధునిఁ
బట్టుకత్తిపైడు నెత్తిపొడ్పుచున్
సుందరి వెట్టిగొన్నదయి
శోభనమూర్తినిఁ గాంచి ని న్నొగిన్.”

మఱియు

సీ. “తెకతెక నడుకునంగకముల వేడిచేఁ
గాగులతో నీరు గాఁచవచ్చు,
గంటికి నేలకొక్కటె ధారగాఁ బాటు
కన్నీటఁగాలువల్ గట్టవచ్చు,
నిబడమై ప్రసరించు నిట్టూర్పుచే
దీక్షవర్తిలతికల నార్పంగవచ్చు,
బాండిమం బన నొప్పుపాలవెల్లి మునింగి
యంగలక్మిని వెదకంగవచ్చు

ద్వితీయాంకము

నేను చెప్పుదు దేవ! యిం కీవు వచ్చు
 త్వరిత వాతాయనమునందుఁ దొంగి తొంగి
 చూచుచుండును శేయెల్ల సుదితి వినుము
 చంద్రకరణమ్ములకుఁ జేయి చాటు చేసి.”

విదూ. నాకుఁ జూడఁగా నెవ్వరో? బ్రహ్మరాక్షసులు ఈబం
 గరుచవికెలోఁ బ్రవేశించి మనఁ ను బట్టకొని వంచించు
 టకయి యిట్లు ప్రేమచున్నారని తోచుచున్నది.
 ఇదిగాక సంధ్యాసమయము భూతములకుఁ బ్రీతికరము,
 కనుక దిగుదము

రాజ. సరే లెమ్ము (దిగుట నభినయించున్నారు.)

[తెరలో]

దేవరవారి కీసాయంతనసంధ్య సుఖదాయిని యగునుగాక!
 ఇప్పుడు,

మ. దినజీవుండు గతింప నెంజిలి విర

క్తిం జెంది సూర్యుండు వే

చనె సప్తాద్రికిఁ దాల్చి కోష్ఠకరకా

పాయాంబరంబుల్, మఱిన్

జూపఁగుంజీకటి నించుకంత నలుపుం

జేకొంచు లోకంబు వొ

1945
 18

విద్వసాలభంజక

ల్పు నిదే ధూమ్రపురాణచిత్రసటసం

శోభాస్పనంబై ప్రభూ

✓ 3/11/42

మతియు నిది

~~omit~~

సీ. సైరంధ్రు లతివల ఒక్క సేయుచో

గంకణంబులు బోగు కిలగువేళ

గేహ్మమై బొత్తొడఁ గూర్చంగ దూతికిల్

సంధివిగ్రహవిఘ్న చరపువేళ,

బోగంపుటిగురాకుఁ బోండ్లు పోడిమిమీఱ

మల్లెపూ బాన్సు లమచ్చివేళ

నిదుర మేల్కొని వెండి మదనండు

సమరసన్నాహంబుఁ బూని యొనర్చువేళ,

గీ విమలసౌధాగ్రమణిఁ ట్టిమములఁయినిఁ

జల్లనిపటిర సలిలంబుఁ జల్లువేళ,

చి

కొమరుఁ బ్రాయంపు దంపతుల్ కోక్కెలూర

మించి యభిలాషముల సుభ్రమించువేళ.

రాజు సంధ్యోసాసనముఁ జేసికొనుటకు దేవిభవనమునకు

బోవుదము. ✓ 6/11/42

(అందఱు నిష్క్రమించుచున్నారు)

అక్షరములు
~~అక్షరములు~~

[తరువాత చేతి ప్రవేశించుచున్నది]

చేతి: (ఇటుసటునడచి) ప్రయసఖ విచక్షణను జూచి నే నెన్నా
 శ్చోయెనది. దాని నెప్పుడు చూతునాయని యెక్కుడు
 తహతహచే నాహృదయ మెండఁబెట్టిన యేనుఁగుదంత
 మునలఁ బగిలి పిగుల నున్నది. నా కిప్పుడది
 యెక్కడఁ గానఁబడును? (ఎదుటఁజూచి) ఏమీ!
 ఇదిగో ప్రియసఖ యేమో యాలోచించుకొనుచు నీ
 వంకనే వచ్చుచున్నది.

[తరువాత నట్టివైఖరిగల రెండవచేతి ప్రవేశించుచున్నది.]

చేతి. ఓహో! మహామంత్రిగారి స్వామికార్యభక్తి సాటిలేని
 దిగా నున్నది.

ప్రభు. ఏమీ! మహాభాగ్యసంపన్నుల కార్యసిద్ధివలెనే ప్రియ
 సఖ తలఁచినంతనే త్రారస్థి నది! కనుక వెనుకపాటున
 వెళ్ళి కన్నులు మూసెదను. (అట్లు చేయుచున్నది.)

ద్వితీయ ప్రియసఖ యైన సులక్షణ చేతులతో నంటినట్లున్నది
(ప్రకాశముగా) చెలీ! సులక్షణా? తెలిసికొన్నానే!
కన్నులు వదలు!

సుల (కన్నులువదలి చనువుతోఁగూడిన కోమలతో) తడిసి
బిట్టబిగిసిన జనపనార త్రాటి ముడివలె మనస్సేహ
మెంతో గాఢమైనదిగదా! దానిచైనను విచారింపక
తోడిదీసిన పిచ్చుకవలెఁ గనఁబడకుండఁ బోతివి నాకు
నీమీఁద గోపము రాకుండునటే?

విచక్షణ (బలిమూలుచు) చెలీ! సులక్షణా! కోపపడకే! ఈ
తప్పు మహామంత్ర భాగురాయణుని నియోగము చేసినది
కాని నేను జేసినదికాదే!

సుల (చిరునగవుతో) మంత్రాంగశక్తియందు మాఱులేని
దానవు.

విచ. ఇవియన్నియు అబలలు సేయఁదగిన యాఁడుమంత్రాంగ
ములుగదా?

సుల ఆఁడుమంత్రాంగము లగుటచేతనే ఆఁడువాం డ్రగపడక
పోవుట! అందుచేతనే మముబోంట్లను కన్నుల కడ్డమై
నప్పుడు కాలికోఁ గన్నకొనిపోవుట!

విచ అయిత్తే సేపు సేయుచున్న మంత్రాంగమేమో కొంచె
ము చెప్పు!

స. నీవు చెప్పిచిమ్మట నేను జెప్పెదను. ముందు నూవిమం
 తరులను మేళగదా కలకం న కంఠమునను నడి
 లించుకొనుచున్నది. ' న మేళ' ల

విచ. అబ్బయిన వినుము. లింగము పాశ్చాత్యసంపన్నులైన
 ధాగుకాయముల నన్న గారముతో జేరజీరి
 “నిచటానా” నివు నూ కొన్నిరాచకార్యములందు
 గోళుడవలయును” లింగులవిచ్చెను

సుల ఏమే నీబుద్ధివిభవము! మహామంత్రిగారు సయితము
 నీవల్ల నొక మహాత్కార్యము సాధింపఁ బడఁగలదని
 తలఁచుచున్నారు! వకుళావళివాసనలు వలపు గొలుపు
 నని చెప్పవలయునా? తరువాత, తరువాత, న న న

విచ. తరువాత నేను మిగుల వినయముతో జిత్తమంటిని.
 అప్పుడాయన “మృగాంకవర్మ మృగాంకావళి” యని
 నెలవిచ్చిరి.

సుల తరువాత, తరువాత,

విచ. తరువాత “ఆవన్నెలాడిం బెండ్లియాడి మహారాజుకీర్తి
 విద్యాధరమల్లచేవుడు మహాల చక్రవర్తియగును
 గనుక, నీవెప్పుడో యెక్కనా నిష్కపురబాడిం దోడు
 కొనివచ్చి గోడలోని సందుతోవలగుచు 2 నికింటం
 బ్రవేశపెట్టి, యందు మహారాజుగా రామెనుజూచి

స్వప్నమని భ్రమనందున నట్లు సేయవలయును. ఆపిస్తుట నెప్పు డెప్పుడెమేము చేయవలయునో యదియెల్ల నీకు హారదాసుఁడు తెలుపుచుండును” అనికూడ సెల విచ్చిరి. నీవుకూడ నా మందుముఖుఁడై గ్రీయస్థువే కనుక ఈమహారాజకార్యరహస్యమునందుఁ దోడు చూపవలయునని వేడుచున్నాను. మెల్లైక్కనుండ మేడ యెక్కలేముగదా? తరువాత నేను హారదాసుఁడు చెప్పిన కార్యపద్ధతి ననుసరించి మృగాంకావళిలో నమ్మ కముపుట్ట నిట్లుంటిని. “చేలీ! మృగాంకావళీ! యీ వాసభవనమునఁ బూజిలుతుఁడు వెలసియున్నాఁడు. నీవాతని దర్శించి నీమెడలోని హారమును గానుకిచ్చి పూజింపుము. పూజింతువేని నీకట్టికాంతుఁడు లభింపఁ గలఁడు” అని ఆమెయు నట్లుచేసెను. నేనును అంత టిలో నూరకుండలేదు. ఉయ్యెలయెక్కి యూఁగుచున్న యక్కలికిమిన్నను వెండియుం జూపించితిని. కేళికైలా సములోని పటికిపు తాతిగోడలపయి నాపెరూపు నాపె చేతనే స్ఫుటముగా వ్రాయించితిని. సొరంగముల గుండఁ గంబమునం బ్రవేశపెట్టి యామెచే రాజుగారు వినునట్లుగాఁ బలుకులు పలికించితిని, పదములు పాడించితిని.

సుల ఆచిచ్చదాని చిన్నెలు నన్నెలు చిత్తగించినారుగదా.

ఇప్పుడు మహారాజుగా తీరుగా మన్నారు?

విచ. కే. రిణతోడి సయ్యాటలకి, బాలుపడి బేలుపడు నడవి

యేనుగు చందిమున నున్నచారు మక్కువ లేబోడి

వాత్తుల ధిక్కరించు చక్కని ద్రావిడాంగనల పలు

మరుసలట్లు తెలివిమీఱు లేటవెన్నెలకు దద్దరిలి

తబ్బిబ్బుగ బలుకుచున్నవారు అది యెట్లంటేని,

“మ. సనకంటం బొడిసేయఁ డీ క్షణములోఁ

జంద్రున్, మషీకూర్చికల్

గొని రేబొత్తమొగ్గఁ జక్కగ మసిం

గొట్టుండి నల్పెక్క, బే

ర్చిన కిన్నన్ హరియింపుఁడ కుముదల

క్కిన్ మంత్రతంత్రంబులన్

గననోర్తున్ లలనాముఖాంకితసుగి

గభగంబు లట్లెనచో!”

సుల. ఇంక నామెయపద్ధి యెట్లున్నది?

విచ. “ఉ. ఆడదు పూవుదోట, గొని

యాడదు వెన్నెలతేట, బోటులం

గూడదు, కేళిమండపము

గుమ్మమువంకను దొంగిచూడదున్

వేడదు వేషపోషణము,

వీడదు కెంజగురాగుపాన్పు, బూ-
బోడి శత్రువు నవ్వయ్యదు

మోహన రూపవిధావన రతిన్."

మక్కియప్పడు నీవు చేయుచున్న పాతకాంగమేమో
చెప్పగోరెదను.

శుల. నిను చెప్పెదను. ఒకప్పుడు మహారాజుగారు నాయం
దలియనుగ్రహముచే నాచెలిలో "నీహక్క రహస్యము
చెప్పెదనుగాని దేవిగారికి మాత్రము తెలియనీయఁ
గూడదు" అని యానతిచ్చిరి.

విచ అది యెట్టిది?

శుల: ఎట్టివా? "అబద్ధపు బెండ్లిచే నటమటనొంది యశకింఁ
బడి, చారాచూడఁగ దేవిగారి దానికూతును బేలు
పుచ్చఁ గోరుచున్నవాడు. కావున నీవు ప్రొద్దు
గ్రుకినచెనుక నట్టమ్ముగఁగ్రమ్ము సంజెచీకటిలోఁ
బొగడచూచినిపై నెక్క, యుద్యానవీధి నొంటిగఁబోవు
మేఖలనుగూర్చి ముక్కుచూటలుగా ఓసీ! మేఖలా!
నీవీనైశామినిగూడే ప్రదోషవేళను మరణము
నొందెను, అని యాడు" మనిరి నేనును దానితో
నట్లె యాడితిని.

విచ. ఓగువారే, తరువారే

సుల. తరువారే నా భయముచే నొడలు వడచడ
వడంకి జెదరిన హృదయము నెట్టకేలకుఁ బదిలపడుచు
కొని, చెట్టుపక్కఁ గొగి చేతులుమోడ్చి, “భగవతీ!
అశరీరవాణీ! నీవు నాయందలి కరుణచే నాకుఁ గలుగఁ
బోవు మరణము నెఱిగించితివికదా! తల్లీ! యింక నే
చెట్లుబ్రదుకఁగలనో యదిసయితము నెఱిగింపుము.”
అని వేగవంతమునను.

విచ. తరువారే, తరువారే.

సుల. తరువారే దానితో నిట్లంటిని. “గాంధర్వవేదవిచక్షణుఁ
డగుబ్రాహ్మణుని నొక్కని సమధికిసత్కారములచే
సంప్రీతుఁ జేసి యాతని యచుగులవ్రాలి కాళ్ళనందున
నిలక చరితువేని నీవు బ్రతుకఁగలవు” అని

విచ. ఓహో! యేమే సీనేర్పు. మునులుగూడ బ్రాహ్మణునిపాద
ములవలనఁ బవిత్రత్వ మబ్బుచున్నదని చెప్పుచున్నారు.
సుల. (అలోచించి) ఇది యంతయు ఆ బ్రాహ్మణుని కపట
నాటక కవసమే!

విచ. తరువారే, తరువారే.

సుల. తరువారే నామాటలు విన్నదియై కాటకనీటును గడిగి
వేయచున్న కన్నీటిధారలను మాటిమాటికి దుడిచి

విద్ధసాలభంజక

వైచిత్ర్యమును మేఖల తీర్చుగా మహారాజుగారి చేరువ నున్న దేవిగారి యొద్దకువచ్చి యామెతో నేను వినుచుండగా నడచిన సర్వవృత్తాంతమును నివేదించెను. అప్పుడు దేవిగారిని గలక దేర్చుటకును, చారాయణుని కోరిక నెరవేర్చుటకును వచ్చియుండిన ప్రభువువారు “సుందరీ! దిగులొందవలయు నమందువేని, గాంధర్వ వేద విచక్షణులు, డగు శాస్త్రాచార్యులు మనకు స్వాధీనులుగానే యున్నవారు. కనుక సధరవింబము నశ్రుజలముచే నెందుకు తడిపెగవు ” అని దేవిగారిని కుదురుకొల్పిరి. ఆపున్నను నే-దే-రుని దేవిగారితో నేను జెప్పగా పూజాసంభారమును సిద్ధము చేయవలసినకని నన్ను బంపిరారు.

విచ సరే! రమ్ము, వారి సెలవుచొప్పున నడచుకొందము.

(ఇద్దఱు నిష్క్రమించుచున్నారు)

ఇది ప్రవేశకము.

[తరువాత గాఢోత్కంఠుడై రాజును, స్నానశుచియై
విదూషకుఁడును బ్రవేశించుచున్నారు.]

రాజు: (అనుధ్యానము నభినయించి)

గీ. పాడుచుకొని గుబ్బచనుదోయి పొటమరింప
ముడిగి వలిరేఖలన్నియు నడగిమడగ
బోటికై దండ గొంచును బొట్టవేళ్ళ
నిలిచి యత్తైత్తి ననుజూచు నెలతదలఁతు.

విదూ: ఉండవయ్యా! నన్నిప్పుడు మాట్లాడించకు. దేవిగారి
సన్నిధానమందు మేఖలను బ్రతికించవలెను. (తనలో)
ఆ! దుష్టదాసి! దుష్కర్మిణి! చారాయణ
బ్రాహ్మణుఁ డిప్పుడే మీఁదఁబడఁగలఁడు.

రాజు: (వినిపించుకొనక పయిపద్యమునే చదువుచున్నాఁడు.)

విదూ: అదేపనిగా నామెను దలఁచుకోకు. అగినిమంట లెగ
యించు నాఁడుపిశాచ మది. (ధృతిని చూపి) - మే

రాజు: ఏమంటివి? అగినిమంట లెగయించునా? అటయిన
నీచెవులకు కోకిలకాకలీకలగీతికలు చీడఱ గొలుప
వలయును. నీకన్నుల కమృతవర్షముఁ గురిసెడి చంద్ర
బింబము కాఁకచేయ వలయును. నీయొడలికి మంచి
గండపుఁబూత మంటలెత్తింపవలయును.

విద్యసాలభంజిక

విదూ: ఔనులే. నేను కేరడము లాడినాను. నీవు నీ మునుపడి
క్షీరమును వేలుపెట్టచు హంసలెనే సర్వనస్త్తువుల
యొక్కయు సార్మును గ్రహించినాడవు. ఏమి చెప్పు
దును? అలసుడు పద్యములెనే అయ్యగారమ్మగారిని
మఱచినారు.

రాజు. ఎంతమాట! ఆ బాల్యప్రవర్ధిత ప్రహేళిక ప్రేమ యగు
దేవిని మఱతునా? మఱేమిన్న,

క. నెలతలతలఁ గడకాలిడి
వలపులకాణాచి భుక్తపఱచుకొనియె దే
వి, లతాంతశరుని పనుపునఁ
జెలియుం బంచుకొనదయె చెఱినగమయ్యెన్.

విదూ. అందుచేతనేకాబోలు నీహృదయ ముయ్యెలవలె ముం
దుకు వెనుకకు నూగులాడుచున్నది.

రాజు. వయస్యానీవు చెప్పినమాటి యధార్థము. ఏనుండు వేని

గీ. అభినవానురాగ మపరాధ మోర్వదు
చనదు సలిపివైవ జాజనరము.

దేవితోడి చెలిమిఁ ద్రొంగఁ గూడదు, వాడె
ననుచు వకుళమాలఁ జనదువిడువ.

పిదూ. అగోష్ఠి! యెందుకు వచ్చిన యిచ్చకాలివి? ఎంతో
 ఈను బడెగెంటుకుండఁ దలిరుటాకు తలయెత్తెను. గం
 తేగాకి శ్రోతంగనుపులఁ బొటమరించి నిగనిగ గాము
 శిగురుమోటికల మేయ మరగి పోతరించు లేనిపోకు
 దవసపు మడియందుఁ దవిలి క్రీడింపదు.

రాజు మిత్రుడా! నీనోటి కడులేదు. చేయరాని శిక్షలు
 చేయుచున్నాడవు.

పిదూ ఈగొడవ నాకేల? ఇదిగో, చెప్పుచున్నాను విను. నన్ని
 పుడెడుయు మాటాడింపదు దేవిగారి సమక్షమున
 మేఖలను బ్రీడికింపవలెను

[తరువాత దేవియు, సన్నగ్ధురాలయి మేఖలయు, విభవాను
 సారిముగాఁ బోవారమును బ్రవేశించుచున్నారు.]

దేవి. చెల్లెలులక్షణా! అంతఃపురము ముందటివసారలో నార్య
 పత్నిడును చారాయణబ్రాహ్మణుడును ఉన్నారే?
 నుం దేవితో నేను మఱియొకవిధముగా మనవిచేయుచునా?
 పిదూ వయస్యా! యీవసారాలోఁ గూర్చుండము (అట్లు
 చేయుచున్నారు.)

దేవి (చేరవచ్చి) జయము! ఆర్యపత్నినికి జయము! అయ్యా! 11
 చారాయణ! మేఖలను బ్రదికించి నాకు ధాత్రేయికా
 భిక్షము పెట్టుము.

విదూ: ఇదిగో సిద్ధముగా నున్నాను.

మేఖల. (దోసిలియొగ్గి) అయ్యా! చారాయణ! ఈదాసురాలు
మహాబ్రాహ్మణుడవైన నిన్ను శరణుచొచ్చుచున్నది.
(అంతని యడుగులపయి శిరస్సు జేర్చుచున్నది.)

[తెరలో]

ఏదీ యాచెడుగుదాసి? ఏదీ యెందున్నది? మేము కాల
పురుషులము. మెదలకుండ మెడకు సంకిళ్ళు వేసి
మేఖలను గట్టి యీడ్చుకొనిపోవవచ్చినారము

విదూ. (పలు తెగలుల బాడుచు దండ కావ్యము నెత్తిపట్టుకొని)

ఏదీ సిద్ధముగా నున్నాను. గాంధర్వ పానిచక్షుణుడను.
నేను రక్షకుడనై నిలిచియుండఁగా కాలుఁ డనఁగా
నెనఁడు? కాలపురుషులనఁగా నెవ్వరు? కాలశృంఖల
యనఁగా నెట్టిది? (బహువిధముగా చిందులు త్రొక్కు
చున్నాడు)

మేఖ (కాశ్యలో దూరి) రక్షింపుము, రక్షింపుము.

విదూ (గట్టిగాఁ బాడుచు, పెడమొగముగా) చూడు మహా
రాజ! చూడు. విలాసినీ మన్మథరథాధిపూర్ణుడైన నీ
ప్రియవయస్యునిఁ జూడు. (కొంచెము గట్టిగా) చూచితిరా
నా బ్రాహ్మణత్వముయొక్క మహిమ? కాలపురుషులు

గొలుసులు గలగలలాడ గోచులూడఁ వికాపికలయి
నారు.

మేళి అప్పుయ్య! నిశ్చయము.

విదూ (చుట్టచుట్టనుచు) అ! తొత్తుకూతురా! ఆబ
స్వయం ప్రకృతి యాడించినందుకు ఆగ్రహగ్రస్తుడయి
చారా గుణావహులగు నీకు శాస్తి చేసినాఁడు
కాని యాకారణముచే మరయింటియావిడి సనువు
యొట్టినకుమాత్రము భంగమురావనితలచుచున్నాను.

మేళి (సిగ్గుచేసి యేళ్ళుచున్నది.)

దేవి ఆర్థమిత్రా! గాప్రియసఖ్యయైన మేళిల సీక్రముగా
యెఱిగించు తగినదిగాను సరిపోయినదిగాను ఉన్నది
గదా?

పిదగా మహారాజుగారి ప్రేమభయస్య నాప్రకారముగా నుడి
కించుట దేవిగారికి దగినదేమి? సరిపోయినదేమి?

దేవి. భర్తగారి బంధువుగదాయని యిది నీతోఁ గొంచెము
పరియాచకము చేసినది.

విదూ. దేవిగారి చుట్టముగదాయని దీనితో నేచును గొంచెము
కోర్కెగ మార్చినాను. సి లోకమున

మేళి. దేవి యింతడు సమాధానము చెప్పనుగలఁడు, శాస్తి
చేయనుగలడు. మహారాజుగా రెట్లాడించిన నట్లాడు

2-16

చున్నాడు. మొగలిషాపురవాసన తగులుకుంట్రికారి,
చంద్రమొట్టునకి సౌరభము కూడినా?

(దేవి : ఏమి నభిలషించుచు బరివారిముతో నిష్క్రమించుచున్నది.)

విదూ : వసుస్యా! యిప్పు డిగనైనను లేకుండు జేసినాను.

రాజు : దేవి మిక్కిలి చిన్నబుచ్చుకొని యేడ్చుచు వెడలి పోయినది

2-17
2-18

విదూ : ఏమవనీ! ఏమవనీ! యెడ్చినంతమాత్రమున ముత్త్యా
లేమియు రాలిపోవులే రమ్మ. ఎదుటియద్యానము
నకు బోదము. (ఇటునటు నడిచుచున్నారు.)

2-19
2-20

విదూ : ఇదిగో నాచేయిపట్టుకొని యమగులు మెల్లగా నిడుచు
నకువుము. ఏమంటేని లెక్కకుమీఱిన తుమ్మెద
బారులచే గూర్పబడినట్లును, కోయిలమూఁకలవలన
గలిగింపబడినట్లును, చమురువయిచి మెదిచినపదను
కాటుకముద్దలవలన బుట్టింపబడినట్లును, ఇంద్రనీతి
మాణిక్యముల పొడులవలన బొడమింపం బడినట్లును,
గరళకంఠునికంఠకాంతులచే ఘటియింప బడినట్లును,
నీలవర్ణుని నెమ్మేనినుండి నిర్గమించినట్లును, విధుకళం
కమువలన వెడలింప బడినట్లును, నీలోత్పలదళములచే
నిర్మింపబడినట్లును, కరిమదధారలచే గల్పింపబడి

నాను, గ్రమ్మిచిమ్మచీకటి మిట్టరిగొట్టిది, దూరమిది
చేరువిరి నలుపిది, తెలుపిది, కొంచెమిదిగొప్పయిది, యని
యేర్పరింపగ నీక లోకమును చీకాపహళుచున్నది.

అప్పుడు నిజమే.

1. సిద్ధిపంపదగిస పెంజీకటిని దిక్కు
లొడలి నొరసినట్టు లుండు, మఱియుఁ
గాలినడక కిముడు కరణి భూవలయంబు
దగుచు, నొసలి బంటి యగును నభము.

ఇప్పుడు కొంచెమూహచేసెదను.

సీ. చెవినంది నెమిలిపించెముఁ జెర్వి
నందిళ్ళఁ బచ్చలకడియముల్ పరిధవించి
యుదుటుగుబ్బలపైనిఁ ద్రిదశేంద్ర
మణిసాంద్ర హారవల్లరుల సాంపారదాల్చి
వదనమండలముపైఁ బదనుకస్తురితోడ
మకరికాపత్రసంపదలు నించి
సిగలచుట్టును నల్లదొంగలదండలునుట్టి
నీలికోకలుగట్టి నీల గులుకఁ
బ్రియుల సభిసరింపఁగఁగోరి వెడలుచున్న
విపులజనునల శృంగారవేష లీల

విద్యసాలభంజక

చెలిమి బాటించు జీకట్లు కవిమిత్రుల
రంగురంగున గలసె ననంగి రంగులు

[తెరలో]

సీ. ముఱుగఁగాఁగినపాల ము పించు

కరముల గిలిగిం = యు పొంగించు
భవసత్రితయదివ్యభవనం కెవఁడు
నవనుధారసలేపనంపుఁ గుంచె
సిద్ధాషధంబయి చెలఁగి యెవ్వనివెల్లు
మదనవల్లి నివుళ్ళు పొదలఁజేయు
జివుగువిల్తునికేళి భవనాంగణమునకుఁ,
జారుచందనపక చర్చయెవఁడు
అతఁడు వెలుఁగొందుఁ గుంకుమన్యాసశౌర
మానినీరవ్య వదనోప మానమూర్తి
ఘటితచక్రివాకమిధున పటుతరాత్రి
సాంద్రతరకీర్తి యామినీచక్రినర్తి.

మ. నలినంబుల్ మలినంబులయ్యెడు, జనా
సందాంసు చంద్రుండు క
ల్కల నవ్వున్, రజనీరమావిమలము
క్తాహరతారాళి బి

తృతీయాంకము.

ట్టలరున్ నల్లెనలన్, రథాంగములు ద
 గ్గాంగంబులై పండు వె
 న్నెలకాఁకం గవపోకకున్ శూతవిధిన్
 నిందించుచుం గుండెఁపన్

[తిరిగి యెరలో]

మ. తొలుతన్ నివ్వరిముల్లుల క్లైసఁగిఁ, తో
 డ్దోఁ గేతకాగ్రద్యుతుల్
 దలఁపంజోప్పడి యంతటన్ బిసలతా
 లావణ్యముందాల్చి, యా
 వల ధారాంబువిడంబనంబులయి, యా
 పైఁ దారహారప్రభా
 నిలయంబై స్ఫటికంపు దండములనన్
 వెల్గున్ సుధాంశుద్యుతుల్.

మఱియు దేవా! చిత్తగింపుము.

మ. సురదంతావళదంతఖండమునకున్
 జోకైన యాకారమున్
 బరఁగం దాలిచి, స్వచ్ఛమశాక్తికలతా
 ప్రాలంబ లంబద్యుతుల్
 నెరయం జండసపిచ్చిలంబుగ దివిన్
 నిర్మించుచుం, బొల్చు జం

విద్ధసాలభంజిక

దురుఢింతుల్ స్మరలేఖలం జదువగం

దోడ్డెన దీపంబనన్

విదూ. ఇదిగో నిది కలకంఠి యనుదేవిగారి నాగరిణి. పున్నమి
చంద్రుడు పొడసూపగానే దానిమాట వినికర్నూర
చంద్రుడను మాగధుడు చంద్రోదయవర్ణనము
చేయుచున్నాడు. నాకును నోరు గులగుల లా..
చున్నది. నేను గూడ వర్ణించెదను. చీకటి కాటుక
జక్కగఁ బట్టించిన యాకసపు నల్లబల్లపయిఁ దెల్లగ
నొప్పు చుక్కల పేరి యక్కరములు జాబిలి బుడ్డి
నుండి జాలువాటు వెన్నెలసుద్దపాలచేదద్దయు రూపు
చెడుచున్నవి.

రాజు. మిత్రుడా! నీకీప్పటికిని జన్మతనపు ధోరణి వదలినది
కాదు.

విదూ. సందె వార్చుచున్నప్పుడు మాత్రము కోరి కోరిచేష్ట
లను వినుచునా? పోనీలే. ప్రాప్తోక్తులతోనే వర్ణించెదను,

శ్రీని. అకంకణ మకండలం బగు దిగంగనామంశనం

ఒకంకును మచందనంబగు ధర్మా దృగ్బాహుణం

ఒకంజమున చూతమై తగునంగి నివ్యాయుధం

ఒకల్మషహింస నివీన్ శాక కాఘమేవారగన్

✓ రాజు (అంతటనున్నాచి వలవలన నభియించి) భగవంతుడ

10/12/62

తృతీయాంకము.

వైన యామిసీనాథ! ఇదియేమి: నివ్యాపారము విరుద్ధ
ముగా నున్నది!

శా. క్షీరాబ్ధిన్ జననంబు, గోదరులు ల

, స్త్రీకౌస్తుభంబుల్, సుధా

ధారాపాతము లంశజాతము, సుహృ

ద్వర్గంబు నీలాబ్ధముల్

వైరంబింతుల మోము దామరలతో, భా

వింప సగ్వజు చూ

డారత్నం బవుచంద్ర! నీకగునె నన్

దాయన్ శిఖిజ్వలలన్

(నలుదెసలు చూచి)

ఉ. లంబుగఁ గేతకోదరద

శింబులఁ బిండిన సారమట్లు నా

ణేంబయి, హరిమాక్తిక మ

ణిద్యుతి నెయ్యదియొప్పె, నిడ్డదే

చెంబుల ముంచి యెత్తనయి,

చేరల జుట్టఁగనై, మృణాళి ఘం

జంబులు గోల్చినై, పాసఁగుఁ

జంద్రిక చందురుఁడేపు సూపఁగన్.

(అంతర్-చింత)

చంద్రునియొక్క స్వస్థభావమే మాబోంట్లకు
[బ్రాహ్మసంకటము. ప్రాణమును దీసెడివిషము స్వచ్ఛ
ముగా నుండుటలేదా? (పేడచు)]

గీ. కళయుఁ గాంతిమాసి కలువతోడు చనంగ
విరహిజనులు వెళులు వీడి మనఁగఁ
జంచుపుటములను గ్రహించి వెన్నెలఁగుతి
యారఁ గోలరే చకోరులార!
(ఎదుటఁజూచి)

అదే మృగాంకావళి!

విదూ. అవును. అది మృగాంకావళియే! ఒక్కచంద్రుని కింత
కాంతిసంపదయుండదు.

రాజు. కనుక మనమిప్పు డీయరఁటిచెట్లచాటుననుండి వీరి
విన్రంభాలాపములను వీనుల విందుగా తనివితీయ
విందము.

(అట్లు చేయుచున్నారు.)

[తరువాత మృగాంకావళియు విచక్షణయుఁ
బ్రవేశించు చున్నారు.]

మృగాం. (అరుఘ్నానము నభివ్రుంచి “చందనకర్ద మో
ల్లిఖితు” అను వెరుకటి పద్యమును జదువుచున్నది.)

రాజు. (భేదముతో) ఓహో! ఈ కలికిపలుకులు మదన ము
తాక్షరములుగా నున్నవి!

శృతీయాంకము

విదూ. అవేషే— నాకు దెలియవుగాని, మన్మథహతకుని చేతి
బల్లెములు నాడిగిలించి యెఱుంగుదును.

రాజు. మ. మెడములైగుసనిల్, చనుగివపానన్

మేలైనకప్పురపుం

బొడియుం, గేలుగవన్ మృణాలనయం

బుల్, మేనగండంబునున్

మమగుం బుట్టముగల్గి ఛామిని చభా

మధ్యస్థుడౌ చంద్రుచే

విడువంబడ్డ నిజాధిదేవతయనన్

వెల్గొందెడున్ రాతిరిన్.

విదూ. అవునవును. పయినుండి యూడిపడిన చంద్రాధిదేవ
తయే యీమె. ఏమనగా నీయింతిచే నింతకుముందే
విడువబడిన మృగలాంఛనుని మండలమధ్యప్రదేశము
కందునెవమున మాసి మచ్చపడిన ట్లున్నది.

రాజు. మిత్రుడౌ పెంపునొందిన వెన్నెలవెలుగులో సైతము
ఇవ్వెలదిమిన్న విరహపాండిమము విస్పష్టముగానే
కనబడుచున్నదినుమీ! ముత్యాలహారములో సంకు
పూసలేవో నన్నముతైములేవో తెలియవుగనుక నా?

గీ. జ్ఞాయపసుపుగొమ్ము చాయలీనెడు మేన
విరహపాండిమంబు విస్తరిల్లె

గాంచసంబుతోడ గరగించి రాజంబుఁ
బడఁతి యొడలు నేయఁబడెనొ యసంగ.

విదూ: పాదరసము పోకిన బంగారముచలె సీపుప్రబోధి
లావణ్యము పచ్చపచ్చగను దెల్లితెల్లిగను గనుపట్టు
చున్నది.

మృగాం: అయ్యో! హృదయమా! నాచిం బూచినవేమో
కన్నులు! నగుమన నీవుతోట్టుకొనుచుఁపట మిక్కలి
యాశ్చర్యముగా నున్నదే! అవును. పుక్కిలించి కల్లుమి
యుటయేమో పొగడమాని మొదలన, కల్లువాసన
గ్రక్కుట యేమో పువ్వులును.

విదూ. ఇట్లునుచున్న దేమికారణము!

రాజు: ఇదికారణము. దీనిహృదయము చలపుఁజెంది తగులు
కొన్నది. అందుచేతనే దానితో వేగలేక (విసిగిడి) చ
చున్నది) ~~దీని హృదయము చలించుచున్నది~~

మృగాం: కిర్రూరపుఁ గళకవలె జల్లనివాడవైన యోవిద్యా
ధరమల్ల సీవును దపించుచున్నాడవని నాకూట
యెట్లుగలుగును? చంద్రకాంతమణి నిప్పులుగ్రక్కుచు
న్నప్పుడు చేయుదగినదేమున్నది?

రాజు. ధన్యుడను మృగాంకావళిచే నిపుణముగా నెత్తిపొ
డువఁ దగినవాడవయినందున నే నిప్పు డెంతయు
ధన్యుడను. ✓

మృగాః. చెలీ! మున్నగు సామాన్యపుష్ప బాణుడోయి న
 పక్షిమీన మముబోంట్లు నిట్లు బాధింపఁ గలుగునాఁ
 నిశ్చయముగా నశనిబాణములు విషకుసుమమయము
 లయి యుండవలెను.

రాజు. సలిలరూపమయ్యను మంచు దహించుచుండుట లేదా?
 అటువలెనే కుసుమమయ మయ్యను మన్మథుని బాణ
 పంచకము స్వభావముచేతనే తీక్షణమయినది.

విదూ. వయస్యా! వాసకాలపు టిసుకబొమ్మవలె తుణ
 తుణమును గృశించుచున్న యీకన్నియను జూడ
 నెవనికి దుఃఖము కలుగకుండును? స్థానమయ్యను
 మరువక కండళి పరిమళము గలదియేనుమీ! విరహ
 భరమున సుక్కియు నీమెరూపము మనోహరముగానే
 యున్నది. పసివాడియు గోరంటపూదండివలె రక్తత్వ
 ముచు జక్కఁగాఁ బ్రకటననేయుచున్నది.

మృగాంః. చెలీ! యిప్పు డేమి చేయుదును? ప్రేమశత్రుకము.
 కొట్టివేయ శక్యముగాకున్నది. (భేదముతో) సఖి!
 ఆయనకు జాలి లేకున్నది. పరుల దుఃఖమునుజూచి
 దుఃఖపడెడు జనలు ప్రపంచమునందు లెక్కకు
 మిక్కిలి తక్కువగా నున్నారు. *కుసుమోత్పిడవిడం

* ఈవాక్యమునందలి యర్థము : చారణీయము

బసముచూపకుండ రుంకారములుచేయుతుమృదలరు
దు గదా! ఓయీ! మస్కధ! ముష్టగమునందును విలు
కాడవన్న నీవొక్కడవేనుమీ! చంద్రశేఖరునిచే
బరీక్షింపబడిన తీక్షణత్వముగల నీశరములచే నబలా
జనమును బ్రహరించుచు సిగ్గునొందకున్నాడవు!
అంతే! ఆడువాండ్రమీదనే నీ యారభటి?

రాజు ఓకుసుమకోమలీ! ఆర్భటి కాదు. ప్రచండార్భటియన
వలయును

విదూ: (పక్కననవ్వి) అనంగుని కారభటి యనగానే నాకు
సవ్య పట్టరాకున్నది.

రాజు. ఇదియేమి? పెద్దనవ్వు నవ్విదీనిని బెదరఁగొట్టినాడవు.
మృగాం. చెలీ! విచక్షణ! యిక్కడ నెవ్వరో యున్నట్లుగా
నున్నది.

విచక్షణ అట్లయిన మన మీయరటి చెట్లచాయననుండి
యదియేమో తెలిసికొందము. (అట్లు చేయుచున్నారు)

విదూ: రమ్మ. మన మందుఁ బ్రవేశింతము. (అట్లుచేయు
చున్నారు.)

రాజు: (శైత్యోపచారసామగ్రినిఁ జూచి చేతఁ బుచ్చుకొనుట
నభినయించి)

గీ. చేతి కడియమయ్యెఁ జెలికీమ్మగొళి మీ
చిగురు మగువచెవినిఁ జెరువఁ బడియె
నీయరంటియాకు నింతి యంశుకమయ్యె
సతను తాప మిందు నశ్శీమిల్ల.

కాఁబట్టి ప్రియురాలిచే ననుభవింపఁబడి విడిచిపెట్టఁ
బడిన యీశిశిరోపచారసామగ్రిచే నే నిప్పుడు తాళ
శాంతిఁ గావించుకొనియెడను (అట్లుచేయుచున్నాఁడు)
(యథోచితముగా రాజును విదూషకుఁడును గూర్చు
న్నారు.)

రాజు. (సంతాపము నభివ్యుచ్చించి) అన్నగ్నా! యెంత యాలో
చన తక్కువపని చేసితిని.

సీ. శీతాంశుఁడని సంతసించుటయే కాని

విసముతోఁ బుట్టిన బెట్టిదుండు

చందనంబని యాసఁజెందుటయేకాని

పాపజాతికి నెల్లఁ బట్టుఁగొమ్మ

మృత్యురంబులనుపెల్లఁ బేరుమాత్రమేకాని

క్షౌరజలంబెకా జన్మభూమి

తమ్ములంచునుగూర్చి తబ్బిబ్బులేకాని

వేడివెల్లడరింపఁ బ్రీతియెపుడు

మహా అమృతం
హా గురూ
అంశుకం
చేయి బడి వే

అకట! వీనియందు నొక్కకైన మడనాగ్ని
చల్లఁ బఱచి నుఖ మొసంగఁగలదె?
తెలియలేక వీని కలరూపుఁబయివన్ని
యలకు మోసపోతి మంతెగాక.

19

విచ. చెలీ! మృంగాకావలీ! నాదూతీత్వము ఫలించినది. మహా
రాజుకూడ నీవలెనే అపస్మారము పాలయిచాడు.

రాజు: (సంతాపము నభిసయించి)

శ్రీ. వీవనలువీవ నిట్టూర్పు విస్తరించె
గందము సలండఁ జెమ్మటల్ కాల్వలయ్యె
విరులపానుపు గామాస్త్ర వృద్ధిచేసె
ద్విగుణ మగుగాక స్మరపీడ విఱుగఁగెను?

విదూ: అహో! ముగ్ధరవయించిన లేఖలాగున్నది.

రాజు: లేఖ మాత్రమేకాదు. మస్మధసంగంధమయిన సంధి
గ్రహవ్యవహారము కూడనున్నది. ఏమంటేనిచూడు,

రాజు నిజముగా
మనస్సు
గలదు

శ్రీ. తరుణ తాళిదళంబుపైఁ దరుణియోగ్ను
గుబ్బచనుదోయి గందాన గుఱుతువెట్టి
తమ్మిలేదూఁటి దారానఁ దనరఁగట్టి
యనుపఁదలఁచిన స్మరలేఖ యగుటనిజము.

విదూ: అవును. ఈలేఖ యాచంద్రములుదే. కాని యామెను
బాసి యిందెందుకున్నదో చెప్పుదునా?

రాజు: (విదూషకుని తన చెవిచెంతకుఁజేర్చి) ఒక్కవై దూర్యఘ్న
గనిలోనే రత్నశిలాకలున్నవా? ఒక్క నీమాటలో
నుండియే తేనెలుట్టబడుచున్నవా? కాబట్టి పై పద
చూడనిమ్ము. ✓ 4143

విదూ. (చూపుచున్నాఁడు)

రాజు: (చదువుచున్నాఁడు) “నిష్కరుణసకు” “దీనురాలి
యొద్దనుండి”

విదూ: విప్పెదనుండు. చదువుదువుగాని (అట్లుచేసి) అయ్యో!
మిత్రుడా! రత్నములులేని రతనాల బరణివలె నిం
దక్షరములే లేవేమి?

రాజు: పయిసేగు వ్రాసినతీరు చూడఁగానే జాలిపుట్టి మృద
యము జాలు వాఱుచున్నది. (ఆలోచించి) ఓయీ!
యిది తాళపత్రసంపుటము. (విమర్శించి) సంధి ఒంథ
మును జక్కఁగాఁ జూచితివేని లేఖ కనఁబడఁగలదు-
రహస్యరక్షణముకయి కామతంత్ర మెప్పుడును కొర
చెముగానే సూచింపఁ బడుచుండును.

విదూ. (అట్లుచేసి చూచి సంతోషముతో) ఓహో! యేమి
నీబుద్ధి విభవము! రోహిణీ వల్లభుడని మృగలాంఛ
నుని వేతే వర్ణింపవలయునా?

రాజు: (నట్టుతోఁ జదువుచున్నాఁడు.)

“గీ. అమరుఁ బరువంబు సకలాంగకములయందుఁ,
 నమరు నొకవిత ప్రాగల్భ్యమందుఁ గనులఁ,
 జూచి యెవ్వని హృదయంబుఁ జూఱఁగొనెనొ”
 (సవిత్కరముగాఁ బరికించి)

మ. తలకట్టుల్ విడిపోయెఁ గేల్వడఁకుటన్,
 దగ్గెం బ్రభల్ చెమ్ముటన్;
 గలిగించున్ మదికిం బ్రతీతియవియె
 కాఁబోలు నంచాకృతిన్,
 బలుకంబడ్డదె పల్కినట్లగపడున్
 వైచిత్రిచే ఖండవా
 క్కుల లేఖాక్షరముల్ మృగాక్షిహృదయ
 త్కోభం బెరింగించెడున్.

విదూ: ఏమి? ముద్దుగఁ బెరఁగెడి మొలకయరఁటి యేనుఁగు
 తొండముబారిఁ బడుచుండఁగాఁ జూచి యూరకుండ
 దగునా? రమ్ము వెంబడింతము.

రాజు మిత్రుఁడా! యీరెండును దప్పిపోవుట లేదునుమీ-
 నముద్దుఁడు చంద్రకళ ననువర్తించుటయు, నీవు నా
 చిత్తవృత్తి ననుసరించుటయు-

విదూ: (కొఁగిలించుకొని చేతితోఁ జూపించుచు) ఇందుండి
 యాయుందువదన మాధవీలతామండపమును గూర్చి

తృతీయాంకము

జెప్పినది ఇదిగో స్వర్ణ చంద్రరణివలె బడపండ్లక
కనఁగఁగుచున్నది కనుక మెల్లగా ముందుకుఁబోయి
పరకంతము. (అట్లుచేయుచున్నాడు.)

ప్రృగాం. (అతఁగృహమునందు వేన్నెలసోఁకుట సభిచయించి)

గీ. విరహపరితాపభరిముఁ చేఁగునన్న
నెటకుర చంద్రీ' యెల్ల కింటి తేని
పొరొ యిచ్చోట నుకుకెత్తి వోవఁగలవు
న్నగ్గవిససుడరంబులు నీకరములు.

(ఇట్లు వెనుముఁదూరఁగాఁబోయి పలికి యేడ్చుచున్నది.)

గాం. (విదూషక నిత్యం) కిన్నులపంపువు గావించుకొనుము.

చ గిరిగ్రంథాలం దిరిగి,

క్రేవల నించుకయంతసేపు ని
ల్వరమగనుండి, తెప్పతుడలన్
లవతంగనుపట్టి, ధార్తలై
పిరియఁగఁబాటి, యారటము

పెల్లును వెల్లడిసేసి నైజపున్
గరిమను, గాల్వలయ్యెడును
గామిని యశ్రువు లీక్రమంబునన్.
మరియు.

ఉ. మొక్కలువోవఁగన్ మొనలు,

పూములుకుల్ విడనాడి, ముగ్ధపై

సక్కటికంబుచూలి, వరు

కాస్త్రమునైచె మరుండు గానిచో
గ్రక్కునఁగంటి తూము పెను

గ్రంశల వెల్వడువారిపూరముల్
మిక్కిలియున్ భజించునె వ

భిత్రియకాసనసారణీతులన్.

26

(విదూషకుని చేయూతఁగొని చెంతఁజేరి యనురాగముతోను, అనుసయముతోను)

గీ. నాతియంగకిములు ననుఁగూర్చి లేదమ్మి
తూడులట్లు నలిగి వాడె నకట!
యతివఁ గూర్చి యేను నట్లయైతిని మద
నుండు చండశాసనుండు తలఁప.

కాబట్టి సమసుఖదుఃఖభాజనుఁ డగు నీ జనుఁడు నీ
యనుగ్రహముకొఱకు దోసిలియొగ్గి వేచియున్న
వాఁడు.

మృగాం. (సాభిలాషముగాను ససాధ్వసముగను రాజుం జూచి
తనలో) ఏమిది! మబ్బలేనివాన! ముత్తైపుఁజప్పలులేని
ముత్యాలపంట! ఉమ్మెత్తికొమ్మ తియ్యమామిడి యయి
నట్లును, ఇత్తడి పుత్తడియయినట్లును, పనికిమాలిన
యీ నాశరీరము మహారాజసందర్శనముచే వెలలేని

తృతీయాంకము

నిగూఁ జేయఁబడినది. (పెడఁమొగముగా విచక్షణతో)
 చెనీ! యితఁడేసుమీ! ఆమహారాజు విద్యాధరమల్ల
 దెవుఁడు! ఇతఁడేసుమీ శ్రీ సరస్వతులకును, మదన
 సుందరికిని వల్లభుఁడు. ఇతని కేసుమీ శ్రీయును,
 సరస్వతీయును, మదనసుందరియును, వల్లభురాండ్రు.

విచక్షణపును.

నా. విచక్షణ! చెప్పవలసినక్రమమిది “ఇతఁడేసుమీ
 మృగాంకావళి వల్లభుఁడు. ఇతనికేసుమీ మృగాంకా
 నలి వల్లభురాలు” అని, (దోసిలిపట్టి నాయకతో)

వ. చెలువరొ నల్లగల్వలకు

సిగ్గొదవంగడగంటఁ బూసవే!

శైలతెలఁబోవు విద్యుమము

తీయని మోవిస్ఫురింపఁ జేయవే!

తఱకుఁ బసిండికింగనటు

దాకొన్నుజిగి యింతనింపవే!

పొలుచు ద్విచంద్రమై నభము

ముద్దుమొగం బొకయింత యెత్తవే.

మృగాం. (తనలో) భగవతీ! త్రినామాదేవీ! శశాంకభూషితు
 రాలవై శతయామపుగమ్ము.

రాజు: మిత్రుడా! యీలతాంగికి హారలతావిరహము గలి

గించుటతగదు. చిత్రశిఖండిదామములేకండ ను చిగ్గస

Annals

నిక్కు ప్రకాశింపదుగదా! (తనకంఠమునుండి హార
మునుదీసి నాయికకంఠమునందు నైచుచున్నాడు) ✓

విదూ: ఉచితనమాగమ మెవ్వరినీ కంపదు? గుండ్రముత్యాల

గుబ్బసరములుచాలెక్కి గుండ్రగీజనమును, వక్రక్ర

గీతలుకాని
నమిలకాని.

టంకాములచే వటలుచుండెడి సుకవివర్ణుల వాగ్గుంభ
నమును, ఇవియన్నియు రంజకములుగానే యుండును.

[తెరలో]

లతామండపాదులయిన కేళినదనములను విడిచి

పెట్టుడు ప్రకృతలుపులుమూసి గడియలు వేయుడు.

ప్రకృతలు

కావలికయి నియమింపబడిన కంచుకీజనములు

వారివారికేర్పాటుయిన స్థానములయందు వెలుపల

నిలిచియుండఁ గట్టడనేయుడు. ఇదిగో పట్టపగలు

లాగున వారవిలాసినులుపట్టిన చేతిదివ్వెలు వెలుగు

చుండ, దేవిగారు సిద్ధనరేంద్రుని యాషధప్రభావ

ముచే వేలకొలది విరగుత్తులతో విజ్జివీగుచున్న

మాధవీలతామండపమును జూడవచ్చుచున్నారు.

విదూ (భయముతో) భర్తగారు ప్రియసఖిని విడుతురుగాక!

తృతీయాంకము

రాజు నాకు ఆశాభంగముఁ గలిగింపదేని విడువవలసినదని,
హృదయమును శ్రద్ధించెదను.

విదూ. ఎయ్యస్యా! స్నోతముగావిడిచిపెయుము విడువవేని.
పాపురపుఁ బిట్టలవలెఁ బంజరములోఁ జిక్కు వడి,
గలము ✽

(గల యొక నిక్కుగా నిటుపటుచుగి యండి ॥

నిష్క్రమించుచున్నాడు.)

A

బాలమునకు పాఠశాల ప్రవేశము
 మహారాజుగారి

మేలుకల్పమునకు (తెరలో)

శ్రీమల్క-త్పరవర్షమహారాజుగారికి సుప్రభాతము
 ఇష్టమే

గీ. వెండిగుండువోలే వెల్లనై శశి గ్రుంకు

బుడగ లల్లు చుక్క లడగుల బలుక

బాటుదివెలు తెల్లగోరటల్ ఒలె, దూరు

పరుణ మగు జికోరి యక్షు లట్లు.

[తరువాత మేలుకని విదూషకుడును, సుప్రభాతము బ్రాహ్మ
 ణియుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.]

విదూష: అవునే! పిల్లవాండ్ర తల్లీ! లేవవేమే సంధ్యావందనము
 చేసికోవలెను. లేలెమ్ము తెల్లవాట నచ్చుచున్నది.
 అదిగో విను మహారాజుగారి నైతాళికుడు కర్పూర
 చంద్రికు భోగావళిం బాడుచున్నాడు. (విమర్శించి)
 ఏమిదీ? రాత్రియంతయు దేవిగారితో మంతనమాడుచు
 మేలుకొని ఒడలిక నొందినదగుటచే గాఢోలు దీని

ప్రవేశకము

6

కిప్పుటికిని నిప్పురబ్బకము వదలకున్నది. కానీ మెలకువ వచ్చెడి వాడును కనుకైట్టకొని యుండెదను. సుఖము పుంను లేనిగొడవని పెద్దలు పలుకుచున్నారు.

[గ్రాహ్యణి కలవరించుచున్నది.]

బ్రాహ్మణి చే విగాను భక్తగారితో విచిత్రణాముఖమునవిన్న విందినారు. ఏమి? “పల్లాగతుడైన మృగాంక వగ్గును జూడగోరి యాసని సోదరి మృగాంకావళి యను సుందరి యుగలకు వచ్చియున్నది. అక్కన్ని యను తెలియకగా నేలమీదు చిక్కినది కాగలడని జ్యోతిషి పలు పెలిపెయున్నది. గనుక, నీవే యను కూలుడైన నమిని జూచి నీ పుట్టువు నిచ్చి పెండ్లి చేయవలసినదని మా మేనమామ శ్రీచంద్ర వర్మయు, మాయశ్శు హరిలలాదేవయు నాతో చెప్పి బంచినారు. ఇక్కలికిమిన్నకు మీరిన్ని యోగ్యుడగు వరుడు వేటొక్కడు గానరాడు. ఏకావళి నలంకరించునది పద్మరాగమణి యొక్కటియే కనుక దప్పక యార్యపుత్రుడు పరిణయము కావలయు ననియు, నాత్మవశ్యురా లయిన లక్ష్మీ సన్యహస్తగతు రాలిం జేయదగ దనియు దేవి దేవరతో విన్నవించు చున్నది. ఇదేమి దేవి సవతి పోరు దెచ్చి పట్టుకొను

వరుడు
కావలసి
గూర్చి
చక్కని
చరణము

నేతివేది
మొదల

చున్నది? అని శరకంపం బనిలేదు. (మహావంశజాతీయ)

(ప్రతినిధి) కష్టమును పోషించుచు పోయియు కాని
నేతివేది. రాదు. అదియును గాక ఆర్యులైన
సేనాకు మంగధావతి కింగులను గ్రహించున, మాత్రన
నాధనమును కల్పించి, పాంచాల రాజుత్రివి
విలాసవతిని, అరవీశ్వర సుతను కేమితిని జాలంధ
రేశ్వరకుమారిని లీలావతిగా, కేమిరాజు తనయను
ప్రభులైన, బెంగళుమొదలు పెండ్లి చేసియున్నదా
నిను కనుక నేను చెప్పిన యీమొదల బెండ్లిలగ్న
మును కనుక మహామహా చెప్పవచ్చును మహా
రాజులకియ్యకొనెను కనుక నాటి మేఖిలావృత్తాం
తమునకు (బ్రతికియగా బూటకపు బెండ్లిచేసి మహా
రాజును మోసపుచ్చవచ్చును. మృగాంకవర్మకు
గోపము వచ్చినయెడల నతనికి గువలయమాలను
బెండ్లి చేసి సమాధానము చెప్పవచ్చును

విదూ: (నవ్వి) సరేలే. ఇంద్రవర్షు మోసపోవుదురో చూచె

ప్రభుగారు

దము గాని (అలోచించి) ముందీ ముసలి పిల్లచే
పాలని గంజి దాగించవలెను. ఆపెనుక కువలయ
మాల సంకతి చెప్పనక్కరలేదు అమ్మాయి
కమ్మాయి సంతుంగటిసప్ప డాముద్దుగుమ్మపని పెద్ద
విదూ: సరిగ్గా చెబుచున్నది

1942
March
occurred
మృగాంకవర్మ
మృగాంకవర్మ
విదూ: సరిగ్గా చెబుచున్నది

చతుర్థాంకము

మోక్షమేకదా! (మిగిల జూచి) అబ్బో యెంతవేళ
యొసడి! బ్రాహ్మణిని లేపెడిను ఓసీ! యింటిదానా!
లే. లే. దేవగారు రమ్మనుచున్నారు.

బ్రాహ్మ (మెలకున నభినయించి లేచి) అబ్బో! వేకువజాము
సడచుచున్నది (మిగిల జూచి) ఏమండోయి మృగ
తృప్తికాదేవి, యల్లుడుగారు! మీరీపాటికి ప్రభువువారి
ప్రక్కను జేరుండి ఇంకి నేను దేవగారి వెంట నుండె
దను. (ఇద్దఱు నిటూరి సడచి నిష్క్రమించు
చున్నారు) ✓ ౧. ౧ ౪౩

ఇది ప్రాసము చతుర్థాంకము

[తరువాత రాజును విదూషకుడును బ్రవేశించుచున్నారు.]

రాజు: (మదనాతపముల వీడ నభినయించి) సఖుడా! ఇప్పుడు
గ్రీష్మసమయము శైశవదశ నతిక్రమించినది సుమీ! ౦౧

గీ. వేగుజాముల నొదవు సంభోగవాంఛ
కురుడు లయి గట్టిపడెడుఁ గొబ్బరుల నీళ్లు
లార ముగ్గెడుఁబండిబొంతరఁటిపండ్లు
తగ దినాంత భోగ్యమగు నిదాఘవేశ.

మఱియు

మత్తకోకిల.

మంచిగందము మల్లెపూలు హిమద్రవార్ద్రా మృదూత్తరీ
యాంచలంబులు తమ్మిదూడల యంగదంబులు లోనుగన్

omit

విద్యసాలభంజక

మంచుబోండ్లకు గీగ్గివేసెను ముంచుగా నొడవన్ నృత్యం
 బించి గాణుని గ్రమ్మగింపంగ మంత్రకంఠము కేటికిన్.

విదూ. బ్రవును. ఈగిగ్గిమ్మయుతువు మాభోటి బట్టకల
 నాండ్రో మీద నిప్పుకలు గుంయును.

రాజు: (చిన్నలేకనవ్వి) పయిచి నెత్తిచూచుచున్నది క్రిందను
 కాళ్ళి గాలుచున్నవి. అనుచేతనే రాజనల్లభ లనూ
 గ్గింపశ్య బయి యున్నాడు నా - చు

ఉ. వీనుల చిందు నే నెడును

విలసగోవి మనోహరగా
 నాచిగగ గోకైచ్చు శిశి

రాంబు కిరంబితవాహనం
 హను హిమోపమంబులు మృ
 గాక్షుల సిబ్బెపు గబ్బిగుచ్చలున్
 వీచికి డైని గెంజిగురు

సింహుప్రసాదమహర్ష మొప్పుగున్.

మిత్రుడా! పెద్దలి ట్లనుచుండగా వినుచుందుము సుమీ!

గీ. చక్కెర యనంట్లు వలపారు జాజివతి
 దిరిసెనపుఁ బూలు కురువేరు స్ఫురదశోక
 పల్లవంబులు గందంబు దొల్లిగ్రీష్మ
 మొసంగె గాలినమదనున కుడు కడంగ.

(తాళజాలమి నభినయించి)

గీ. పది కాలక్రిమిఁ 2. న నివ్వి రెండు
నరయ చికిరోఁచార యోగ్యములు గావు
భీష్మముగ నెండి గాయ నీద్రష్టమొకటి
ప్రియజనంబుల నెడఁబాయ పడ యొకటి.

(తెరలో)

ఇదిగోఁ దూఁగులుయ్యెల లెక్కి చక్కని యడుగు
దమ్ముల ముందుకుఁ జాగించుచుఁ బిఱిందికిఁ గుంచుచు
మించువేడుకల నూఁగులాడు చెలిమికితైలు చేతులఁ
బట్టి యెండవాఁకికుఁ జీకాకు గొలుపు కాలియంది
యలఁ జీలసందులు సడలించి యెడలించు చున్నారు.
సయ్యోద్దగఁ గలసి యూఁగుజతకత్తియల కేలుఁగవ
లత్తమిలి యొత్తుకొనఁ బొత్తుసెడి కడలనండి సడలి
యరలెడి పయిఁడిమువ్వల గుదులు గల మొలనూలెడ
గలుగనంపఁ బడుచున్నది. బడుగునడుమున నుంత
సడలు అవిక కప్పున నొప్పుమీఱు గబ్బిగుబ్బల
మీఁది నలిపెంపు వల్లెవా టూర్థ్వప్రసారితంబు లగు
కరాగ్రంబుల కర్వణంబునఁ దొలఁగింపం బడుచున్నది.

రాజు: (చెలికత్తెలతోడి డోలికా విహారమును దలఁచి విదూషకునితో)

సఖుడా!

గీ. మదనసంతోషయై యీ మధురవాణి
యెదను నీను నిల్చి చెలులతో నెరసియింపు
గులుక డోలావిహారంబు సలుపునేని
వీరక గెలుపూను విలుపూనుఁ గాక మరుఁడు.

విదూ. పాణిగ్రహణపూర్వకముగా నికాత్మార్పణము చేయు
టకుఁ ద్వరపడుచున్నదని విచక్షణ నిన్నసాయంకా
లమే కాదా నీతోఁ జెప్పింది?

రాజు. అవును. అప్పుడామె యీప్రకారముగాఁ గూడఁ
జెప్పినది.

గీ. పూగమును బెరగొనుఁ గాక నాగవల్లి
కలువరాయనితోఁ జేయి కలయుఁగాక
నిన్ను బొందెడుఁ గాక యీసీరజాక్ష
వీరక గెలుపూను విలుపూనుఁ గాక మరుఁడు.

8

విదూ. అవునుగాదా? ఇంక సంతయ మెందుకు?

రాజు. సంతయములేదు. (తటుకునఁ జూచి) మిత్రుడా! ఇదిగో
చూడు! నాలవపాదమును బూర్తిచేసి నాటి పద్య
మును గానుకగా నుంచినది!

విదూ. ఏదీ! వీనుల విందుగ విందు నాపద్యము నొక్కమాటు
చదువుమీ;

రాజు. (చదువుచున్నాడు.)

గీ. “అమరుఁ బరువంబు సకలాంగకముల యందు
సమరు నొకవిత ప్రాగల్భ్యమందుఁ గనులఁ,
జూచి యెవ్వని హృదయంబుఁ జూటగొనెన్
మనసు పడియెదు మరల నా జనునిఁ జూడ.”

మఱియు —

గీ. తనదు మెడనుండి తిగిచియెగ్గానిఁ దొలుత

నాదు మెడనైచె నాతి స్వన్నంబు నందు,
నేది తత్కుచ సీమనే నిశిత సవల,
నదియె కానుక యయ్యెను హరిమందు.

విదూ. (స్మరణము నభివ్యంబించి) ఇదిగో నొక్క రహస్య మడి
గెదనుగాని చెప్పెడవా?

రాజు. చెప్పకేమి?

విదూ. మృగాంకావళీకువలయమాలలకు నెంత యంతరము?

రాజు. ఊరకుండు. పరకళిత ప్రసంగములు బాగుండవు.

విదూ. మీరాజులయిండ్ల వ్యవహారములు నాకుఁదెలియవు
కాని మాబోటి పల్లెటిదిక్కువాండ్రు “ఎక్కడను
దిక్కులేనప్పు డక్కమగడేదిక్కుని చెప్పుకొనుట కలదు
లెండి. కా నున్న సవతులగుటచే మృగాంకావళీ కువ

లయమాల లక్ష్మి సెలెం దగ్గరుదురు గనుక, అజ్ఞాన

నాన్న చెప్పినట్లు వంతయంతరము

రాజు. సీతార్క-వాండోళ్ళము కొనియాడఁ దగినదిగానున్నది.
కాని మృగాంకావళి కవలయమాలల కెంతయంత
రము!

విదూ. సరే! బాగున్నది అన్నమాటయే యచటవల్ల నా
కేమి సమాధానము చెప్పితివి?

రాజు. అటయిస నీకు చూటియొక గృహాంతమును జెప్పెదను. ఘన
సారమునకును అగరు సాధమునకు నెంత యంతరమో
విదూ. ఇంకను ఒక్కఁగా చెలిసినది కాదు.

రాజు. తెలిసి కొనుమ్ము.

అంతయు నాకు తెలియదు. పట్టుకొని పోయి
దీక్షక.

పసమీటి సంసెంగ ససనిమెచాయ

లెనఁగు మిత్రుడ! లాట స్తవరాత్మజకు,

గతిక జొంపపు గరగరికల్ పొసంగు

మెఱుంగుఁ జామనిచాయ మేని కుంతలికి;

నవరత్నమయభూషణము అదితొల్పు, మృగాంక

ధవళముక్తాదామతతి నిదిపొల్పు,

నిరువురు నీరీతి నించువిల్తునికి

నటమరలేని విజ్ఞానామములె;

మృగాంక
||

చతురాంకము

యెనలావణ్య పణ్యంబైనలాటి మేలికెవ్వియుఁ బుడమినిలేవునాటి.
 సఖుడా! యెక్కడిమాట? నిజముగా నాకు దేని పెండ్లి
 చేయునా?

విదూ: కూర్చుండఁబెట్టి వడ్డించుచుండఁగా భోజనమునకుఁ
 బిల్చెదరాయని యడిగెదవేమి? (ఎదుటఁ జూపించుచు)
 వారుగో! తత్సంబంధినిచేటికలు వచ్చుచున్నారు.

రాజు: ఎవరుసంబంధిని?

విదూ: దేవిసంబంధిని.

రాజు: (సవ్వి) అటయినరమ్ము. చిత్రశాలికం బ్రవేశింతము.
 (అట్లు చేయుచున్నారు.)

[తరువాత పేటికలు చేతఁబట్టుకొని చేటికలు పరికిమించి
 ప్రవేశించుచున్నారు.]

ఒకతె: చెలీ! తరంగికా! యిప్పుడు మహారాజు నెక్కడఁ
 జూతుము?

ఇంకొకతె: చెలీ; విచక్షణా! యెక్కడనా? చేరువగుచున్న
 పెండ్లివేడుకల నందడి యెక్కడ నెక్కువగనుండునో
 మఱియొకతె: ఒనీ! విచక్షణా! తరంగిక యభిప్రాయమేమి? వేల
 కొలఁది దేవేరులను బెండ్లియాడిన మహారాజునకుఁ
 బెండ్లి వేడుకనఁగా నేపాటిది?

వేటొకతై. ప్రియసఖీ! విచక్షణా! కామతంత్రము నెఱుంగని
దానివలె మాటాడెదవేమి? “ప్రేమగాముకుల్
నూతనప్రియులుగారె” అని వినియుండవా?

తరంగిక: (ముందుచూచి) వీరుగో! భర్తగారు! ప్రభాత
పూర్ణిమాచంద్రుడుంబలె వెల్లఁబాటికృశించినవారై,
శనైశ్చరుండునుంబోలె నార్యచారాయణుండుతమ్ము
సెంబడింపనిదిగో! నీచిత్రశాలికాద్వారమునఁ గానఁ
బడుచున్నారు. (అందఱును చేరఁబోయి జయము!
భర్తగారికి జయము! “లగ్నము సమీపించుచున్నది.
ఈవస్త్రాభరణములచే నలంకరించుకొని వివాహోత్సవ
సద్ధిష్ఠింపవలయును.” అని దేవిగారు మనవిచేయు
చున్నారు.

రాజు: సరే దేవిసెల వెట్లో యట్లే.

విదూ: (తన్నుఁ జూచుకొని) అయితే పెండ్లికొమరునివయిపు
వారికి విడిది, భోజనము వీని మాట యేమిచెప్పినారు?

చేటికలు: మీకు (భోజనమునకుఁ గావలసినవన్నియు వడ్డించె
దము.

విదూ: ఏవేవి?

చేటికలు అశోకదోహదాలు, హరచూడాభరణాలు.

విదూ: (దండకాప్తమునెత్తి) ఆ! బానిసకూతులారా! మహా
రాజుగారి ప్రియవయస్కుడను పింగళికాబ్రాహ్మణికి

చతుర్థాంకము

వల్లభుడను స్వసూత్రార్థపాదములను జక్కఁగా
 నధ్యయనము చేసినవాడను. మహాబ్రాహ్మణుడను.
 అటువంటి నన్నఁగూడ నధిష్టేపించుచున్నారే? ఇదిగో
 మీలాటిచేటీజనుల చిత్తవృత్తివలెనే కుటిలమైన యీ
 దండకాష్టముతో మీమొగము జూచిన మిండగాం
 డ్రకు రోతవుట్టునట్లుగా జేసెదను.

తరం: అయ్యా! కోపపడకు! కోపపడకు! చనువుచేతఁ నీతో
 దేవిగారి విలాసినుల కొంచె మెక్కనక్కె మాడు
 చున్నారు.

మఱియొకతె. ఎక్కనక్కెములుచాలును. చారాయణయ్య
 వారు దుర్వాసుఁడు, ✱

తరం: ఇప్పుడే సువాసుఁడు కాఁగలడు. ముందు వివాహోచి
 తము నడుపదము. సులక్షణా! హరియప్టి! కలకంఠి!
 వసంతలతా! మంగళికా! కామకేళీ! మృగాంకలేఖా!
 వికుళావళీ! పరభృతికా! విచక్షణా! కల్పలతా! రసిక
 శిఖామణియైన మహారాజునకు కంకణముగట్టి కళ్యాణ
 దీక్ష యొసఁగుఁడు.

విశ్వానాథుడు ✱

[అందఱును రక్తాంబర కుంకుమ కంకణ కుసుమాదికమును
 డెచ్చి యందిచ్చుచున్నారు]

రాజు: (ధరించుచున్నాఁడు.)

విదూః (మిగిలిన చందనములో నగుదానింగొని పూసికొను చున్నాఁడు.)

Annotation విదూః ఏమేయూరికున్నారు? ఇప్పటి వేడుకలే వేడుకలు. మీరందఱును గూడి యాడుఁడు. పాడుఁడు.

విదూః. వయస్యా! వీరినడుమను నేనుగూడ ఆడెదను. పాడెదను. రాజు! నీయిచ్చ వచ్చినట్లు చేయుము.

[విదూషకునితో నందఱుచు ఆడుచుఁ బాడుచున్నారు.]

[తెరలో]

ఏమే! ఓవిచక్షణా! ఓచేటికలారా! యేలయాలస్యము చేయుచున్నారు? మహారాజుగారిని వివాహమండపమునఁ బ్రవేశపెట్టుఁడు. పరివారముతోగూడ దేవి వచ్చియున్నది.

తరం: ఇటు. ఇటు. మహారాజా!

(అందరు నిటు నటు నడచుచున్నారు.)

(తరువాత దేవియు, పెండ్లికూతురు (వేషముతో

మృగాంకావళియు, నదేతీరుగా కువలయ

మాలయు బ్రవేశించుచున్నారు.)

దేవి: (పెడమొగముగా) వత్సా! కువలయమాలా! నీ మగని కమరిన యాడువేషమును జూచితివే?

కువ: (తలవంచుకొన్నది యై నవ్వు చున్నది.)

రాజు: (తనలో)

క. పగ లగుదును దాపంబునఁ
బాగులుటచే, విదియుఁ జంద్రముఖ యగుటను రే
యగు; నిఁగ మానడిమిని నె
త్తఁగఁబడు నీ యెట్టు తెరయుఁ దగు సంజయనన్.

దేవి: ఆర్యపుత్రా! తెరదిగిచి (దీని మొగమును) జూచితి రేని
భవనగర్భమునఁ జంద్రబింబ ముదయింపఁగలదు. 200

రాజు: (కూర్చుండి యట్లు చేసి తనలో)

క. తమ కులపతి చంద్రుడు కాం
త ముఖముచే నోటు పడఁ గనలి కువలయ మ
క్షిమిష నిరుప్రక్క లయిన
ట్లవారుం దను ముక్కుదూల మరి కట్టంగన్.

దేవి: బిడ్డా! మృగాంకావళి! తారాదర్శనము చేయుము. పర
పుగ విరిగల్పరేకులను విస్తరింపుము.

మృగాం. (సిగ్గుచే నిటువటు కన్నులను బఱపి తడవుగఁబయికిఁ
జూచుచున్నది.)

రాజు: (తనలో)

మ. ఇలు నిండించుచు ముత్తియంపునరులన్
హేలాగతిన్, దిక్కులన్
మొలకెత్తించుచు గేతకీదళములన్
వ్యోమావకాశంబునన్

విద్ధి సాలభంజిక

గలుగం జేయుచు దుగ్ధముగ్ధమును రా
కాచందిక్రికాపూరమున్
జలజాతేక్షణ వీక్షణంబులు విలాస
ప్రోక్షణంబుల్ దగున్.

విదూః (జనాంతికముగా) ఈకువలయమాల నిన్నుఁ దన తెలి
యొరగంటిచూపుకోపులచే దిగఁ ద్రావుచున్నట్లు
చూచుచున్నది.

రాజు: అవును.

ఉ. వాలికలై ప్రణాళికల

భంగి నెసంగు నపాంగ రేఖలన్
జాలువు వారుచున్, శఫర

జాలము ఛాలము నేలఁ జాలుచున్
జాలుచుఁ బుష్పబాణునికిఁ

సర్వధనం బొసఁగన్, మృగాక్షియు
ద్యేలకటాక్షమాలికల

పెంపు నుతింపఁగ నద్వితీయమా.

ఏమిప్రయోజనము? ఈమె పరకళత్రమే కదా?

విదూః: స్నేహగతిచే ఈమె నీకళత్రమే యగును.

దేవి. (జనాంతికముగా కువలయమాలతో) మహా రాజుగారిచే
బుస్తెగట్టించుకొనుచున్న నీమగనింజూపము. (ప్ర)కా

చతుర్థాంకము

శముగా) ఆర్యపుత్రా! అగ్నిహోత్రమునకుఁ *బ్రదక్షిణము చేసి లాజహోమము చేయుఁడు.

రాజు (పరిణయమయి కూర్చున్నాఁడు.)

దేహరి (ప్రవేశించి) దేవా! దేవిగారిమేనమామ యగు చంద్రవర్మగారి యొద్దనుండి వచ్చిన రాయబారితోఁ గూడ శ్రీభాగురాయణుండు ద్వారముకడ వేచి యున్నవాఁడు.

రాజు: (దేవివంకఁ జూచుచున్నాఁడు.)

దేవి త్వరితముగాఁ బ్రవేశపెట్టుము.

ప్రతి. చిత్తము (నిష్క్రమించుచున్నది.)

[తరువాత భాగురాయణుండును, దూతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.]

ఉభయులు. త్రిలింగాధిపతులైన దేవరకు జయము. జయము.

భాగు. ఇతఁడు లాటాధిపతిదూత.

రాజు. కూర్చుండుము. చంద్రవర్మకు కుశలమా?

దూత. దేవానుగ్రహముచేత.

దేవి: మాయత్త హరిలతా దేవికి కుశలమా?

దూత: మఱియేమి? *అథ శక్తి త్రిలింగమునకు ముఖంబుగా నిలిచిన.*

* ఇట్లే 20వ పుటలో 3వ పంక్తియందు సవరించుకొని చదువుకొనవలయును.

దేవి: మా యత్తమానులు మమ్మును దలతురా?

దూత. మిమ్మును దలఁపకుందురేని తమ్మునే తలఁపరు. (దేవి నిగూర్చి) మాతుల పుత్రోత్పత్తిచే మీయదృష్ట మేపారుచున్నది. (అందఱును హర్షము సభినయించు చున్నారు.) మాప్రభువుగారు నన్నిట్లు చెప్పఁ బంచినారు.

క. “కొడుకులు లేక మృగాంకా
వలియే కొడు కనుచుఁ జెప్పఁబడె మును నాచేఁ
గొడుకను మిషనయ్యెడకది
మిడుకక రప్పింపఁ బడియె మీ సచివునిచే.”

శా. “నా వంశంబు ప్రకాశ మొందఁగలిగెన్
నాకిప్పు పుత్రుండికన్
నీ వీబాలను సాధుశీలను గళా
విష్ణాతఁ గేళీరతన్
దైవజ్ఞోదితి చక్రవర్తి గృహిణీ
స్థానిన్ మృగాంకావళిన్
శ్రీవెంపారెడి యొక్క భూవిభునకున్
శ్రీఘంబ యీయందగున్.”

భాగు: (తనలో) నీతివృక్షము నల్లుకొనిన నా బుద్ధిలత యిప్పు టికి ఫలించినది. ✓

విదూ: (చేయి పయికై) ఓహో! రాయబారీ! ఇచ్చటయుఁ
బుచ్చుకొనుటయు పెండును అయినవి. చూడు ప్రియ
యన్యుని యొక్కయు మృగాంకావయొక్కయు ముం
జేత నలంకారముగా తొగరుదారముతోఁ గట్టఁ
బడిన పెండ్లికంకణము నీకుఁ గనఁబడుట లేదా? (అం
దఱును విస్మయము నొందుచున్నాడు.)

దేవి: (జనాంతికముగా) చూడు! దైవదుర్విలసితము! “నవ్వు
లన్నియుఁ బువ్వులై నివ్వటిలై” నన్నట్లు నేను నవ్వు
లాట కుపకృమించినది తుదకు సత్యముగాఁ బరిణమిం
చినది! కానీ! యిప్పటిట్లుగానీ! (ప్రకాశముగా) అయ్యో! సంత
మామగారు సందేశ మంపనక్కఱ లేకయే నేను దీనికిఁ
పెండ్లిచేసితిని.

దూత: దేవి! మీవంటివారి బుద్ధివిశేషము యాదృచ్ఛికముగా నైనను మంచి ప్రయోజనమునే యనుసరిం
చునుగాని వ్యర్థపోనేరదు.

విదూ: (జనాంతికముగా) మిత్రుడా! దేవి పశ్చాత్తాపములోఁ
బడినది.

రాజు: కాని దైవమనుకూలుఁ దైనప్పు డందఱకు మేలే
కలుగును.

దేవి: (జనాంతికముగా) మనము కానకపోతిమిగాని, మనము
చేసిన పొరఁబాటు పీరుభయులును గలిసి చేయుచున్న
యూహోచనకు సహాయకారి యెనది.

మేఖల. దేవితొలుతఁ గనఁబఱచిన యాదార్యసంపత్తి నిప్పు
డును బ్రకటింపఁదగును. జలము గతించినవెనుక
సేతుబంధమేల? సూత్రధారణమయినవెనుక నక్షత్ర
పరీక్షయెందుకు?

విదూః ఓ అమాత్యచూడామణీ! భాగురాయణా! అభినవ
చాణక్యఁడవయ్యా నీవు. ఈకువలయమాలనుగూడఁ
బ్రీయవయస్యఁడు ధరింపవచ్చును. అందుకు స్మృతి
ప్రమాణము కావలసినయెడల నిదిగో వినుండి.

క. “సతియయి సుతుడయి సేవక
తతియయి మఱియితరులగుచు ధనహీనజనుల్
క్షీతి నెవ్వని దరిఁ జేరుదు
రతని ధనమగుదురు వారలయ్యెగతులన్.

దూత. ఓహో! మహారాజునకు నర్మసచివుఁ డగుచారాయ
ణుని స్మృతివైశారద్యము.

భాగు. చారాయణుడు చెప్పినది బాగున్నది. దేవీ! యింక
సేమి? ఈకంఠములతోనే యీమెకుఁగూడఁ బెండ్లి
చేయింపుము.

దేవి. మహామాత్యుడు చెప్పినట్లే కానిండు.

విదూః (కువలయమాల హస్తమును బట్టుకొని రాజుహస్త
ముననుంచి)

చతుర్థాంకము

* శ్యామభార్య యర భార్య, యను ముతుకసామెత
యున్నదిగాని, నీకుమాత్రము పూర్ణభార్యయే యైనది.
(అందఱును నవ్వుచున్నారు.)

దేవి. (సిగ్గుచు ఆశ్చర్యము నొందుచున్నది.)

విదూ. (చేతికలతో) పెండ్లిమీ! దఁ బెండ్లి! ఆడరే! పాడరే!
కేనును ఆడెదను పాడెదను. (అట్లు వేయుచున్నారు.)

మృగాం. (పెడమొగముగా హర్షముతో) కువలయమాలా!
రావే నన్ను గాఁగిలించుకోవే. ఆర్యపుత్రుని చెట్టుబట్టి
నాకు ప్రవర్తివె తివి.

భాగు. (కుడికన్నదరుటను సూచించి జనాంతికముగా) కుడి
కన్నదరుచున్నది. ఇంతలోనే హర్షకారణ మింకొకటి
యేమయియుండును?

* బంధుగణదేశమునందల్లఁ డత్తగారితో హాస్యమాడుట తప్పగా
నట్టే, మహారాష్ట్రదేశమందు ముఖ్యముగాఁ బల్లెటిదిక్కులయందు పురు
షునకు శ్యామభార్యతో సరిసమాడుట తప్పగాదనితోఁ చెడును. ఇక్కడ
మృగాంకావళి రాజునకు భార్యయగుటచేతను, ఆమెకు లేని సోదరుఁ
డొకఁడు మృగాంకపరమయని కల్పింపఁబడియుండుటచేతను, కువలయ
మాలను ఆమృగాంకపరమకిచ్చి పెండ్లిచేయవలయుననిదేని సంకల్పించియుం
డుట చేతను, కువలయమాల రాజునకు శ్యామభార్య (బావమఱుది మే
ధాము) పంపిది అయినదని తెలిసికొనవలెను.

నుండి శేఖరగోనివచ్చి కురంగకుండు ద్వారముకడ వేచి యున్నాడు.

భాగు: (పుచ్చకొని చదువుచున్నాఁడు.) స్వస్తిశ్రీ కర్పూర
వర్ణ మహారాజ!

సిద్దిక్ నివాసిం చెడున్.

♦ మురళి దేశస్త్రిలు,

కరచుళివంశ తిలకాయమాను లగు దేవర ప్రతాపవిశేషము
 చేతను, మహామంత్రి భాగు రాయణునిమతివైశద్యము
 చేతను, నాబోఁటియలఁతిబంట్ల యాజ్ఞానిర్వహణము
 చేతను, పౌనీప్రతీచ్యదీచీ దిక్కులంగల దండిమగ
 లగు రాజులెల్లరు దండింపఁబడినారు. ఒక్కదక్షిణపు
 'దిక్కునంగల నేలయేలికలుమాత్రము నిలువంబడి
 యున్నవారు. నిజవంశజులచే నపహృత రాజ్యాఁడయి
 దేవరను శరణుసొచ్చిన వీరపాలుఁడను కుంతలేశ్వరుని, ~~శివ~~
 దేవరయానతిచొప్పున, ముందిమకొని ♦ పయోష్ణితీరమున
 మునఁ బొఱెంబు దిగితిమి. అప్పుడు

నీ యుద్ధతంత్రమునందు బుద్ధిచాతుర్యంబు
 ప్రకటించి హావణించు మేటికర్ణాటనృపతి
 పంతంబు మెఱయంగఁ గుంతంబు చేఁబూని

తలమీఱివచ్చు కుంతల విభుండు
 చండాసిదండప్రచండుఁ డౌపాండీఁడు

సింహ విక్రమశాలి సింహభుండు

* ఈ కరచుళి పంశ్యులకు హైహయునియు, బేరుకలదు. వీరు
 వింధ్యపర్వతములనడుమ నర్మదాతీరమున [జబ్బబ్బూరునకు దిగు
 ను, భీరాఘర్] [Bheraghar] యొక్కచుట్టుపట్లను మహిష్మతీతీర
 యు రాజధానిగాఁజేసి పాలించిరి

♦ ఇది వింధ్యమున, బుట్టుమన్నది దీనినే తపతియని కొంద
 రను, తపతి లోనికిం బ్రసహించు పూర్ణయనికొందఱునువాడుమన్నారు.

అరిదివిల్కా

దైన మురళభూవరుడు,

సీరంద్రసారాన్వితండాంద్రవిభుడు.

గీ. మఱియుఁ దక్కుఁగలుగు మహిషతుల్ కోంకణ

ప్రభృతులెల్లఁగూడి పృబలులగుచుఁ

దలపడంగను మనబలముఁకును దద్దు

లములతోడఁ దుముల సమరమయ్యె.”

రాజు: కర్ణాటులు నై సర్గికముగానే సమర కర్మమునందు సము
ద్భటులు.

భాగు. (చదువుచున్నాఁడు) “అంత

సీ. కొమ్ము పీనుఁగువట్టి కుమ్మంగప్రాణముల్

వాయుసీతఁడునాకుఁ బ్రేయసుండు

ఈఁటెగుచ్చుకొనంగ నిసుమంత మిసిమింతుఁడుచు

గాని యితఁడు నాకును బ్రియుండు

మొండెమయ్యఁ జెలంగి తాండవంబాడు

సీవైరివీరుఁడు నాకు వల్లభుండు

తనకంఠ ముత్తరించినను మోమునబామల్

ముడివైచువీఁడు నాముద్దులాడు

గీ. అనుచునీరీతి నప్పగిరోవసరుహాత్ము

లాకసమునందు వరవరణాభిలాష

నాకుకొను ముచ్చటలనెల్ల నాలకింప

నట్టివారలుగలరె యయ్యవసరమున.

అతివిస్తరమెందుకు? వారలనోడించి వీరపాలుని స్వరాజ్యము
నం బ్రతిష్ఠించితిమి. కొదువవిశేషములు కురంగకుని
ముఖమువలనఁ దెలియఁదగును.”

కురం: భర్తా! నాముఖము భేరిముఖమువలెఁ బలికించినఁ
బలుకఁగలదు.

రాజు. అక్కఱలేదు. లేఖవాహులకు లేఖలే ముఖములు.

భాగు: కాబట్టి యిప్పుడు

శా. గంగాపావనసైకతంబుదధి పా

గ్భాగంబునన్, సర్వదా

సంగంజౌవనరాశి వారుణి, యమా

శం చామ్ర పర్ణిశుడున్

నది

సాంగక్షేపనటస్సహనటజటా

జాలచ్యుతశ్రీవియ

జ్జంగానంగిపయఃపయోనిధి యుద

ఉత్తరప్రసముద్ధ.

గ్భాగంబునంగ్రాలు భూ

రంగంబేలెడుఁ జక్రవర్తియయి యీ

రాజన్యచంద్రుండహా.

(రాజువంకఁదిరిగి యంజలిపట్టి) ఇంకను దేవరకునే నెట్లు ప్రియ
ముపకరింపఁగలను?

రాజు: ఇంతకన్నఁ బ్రియమేమిగలదు?

దేవిప్రసన్నురాలుగను

దిద్దుకొనఁబడెన్; జేవడెన్ మృగాం

విశ్వ గాథాభిలాష

కాపలియూనలం ఒడయ

సయ్యెను గుంతలియు భవన్మసి

వాషీభవగూర్చును

పైనికి వగ్గుని విక్రమంబునన్

భూపలయాగిపత్తమును

గాండతి నింకను నేమిగోరుమన్.

భక్తమన

అయినను ఇట్లుగూడా!

మ. వాసుడెందాక బృహస్పతి బకితం

బద్ధాంగముందాల్పుచో

వారియెందాక భూజంబులన్ సిరికి గా

ధాలింగమీగోరునో

సరసీజాననుడెందాక బ్రతిమల్

సాగించునో చేతులన్

ధరసందాక సుధీనుధామధురవా

పై పుణ్యమే సాగెడున్.

గద్యము ఇది శ్రీజనమంచి వంశపావనబ్రహ్మనధాని

తనూధనవిబుధవిధేయ వేంకట రామనామధే

యాంధ్రీ కృతంపై న విద్ధసాలభింజక

యను నాటికయందు సర్వమును

శత్రుర్ధాంకము సంపూర్ణము.

శ్రీపరమేశ్వరాచార్యమస్తు.

శ్రీనివాసప్రెస్, రాజమండ్రి.

11/11/1943

11.1.1943
11/1

పద్ధసాలభంజిక — పవ్యార్థాదికము

ప్రథమాంకము

1 తా — ఎవ్వడు కులగురునై యబలలకు శృంగారకేళిరతుల నుగడే శించునో, ఎవడు చంద్రునియందు సుపూర్ణమైలి కలిగియుండునో, ఎవడు పూవు టమ్ములచేత నీశ్వరుని జయించెనో యట్టి మన్మథుండు రతిలల యనెడి నాటికను సూత్రధారుడై కొలువబడుఁగాక.

విశేషాంశములు — పృథ్వీనాటికయందు శృంగారసము ప్రధానమనియు స్త్రీ పాముఖ్యము కలదనియు దీనిచేత సూచితము

2 ఈశ్వరునిచూపుచేత భస్మీ భూతుండయిన మన్మథుని మరలఁ జూపులచేతనే బ్రతికించి యాశ్వరుని జయించుటకు సమర్థులయిన స్త్రీలను సుతింతును

పురాణగాథ — పూర్వము మహేంద్ర ప్రేతుండై మన్మథుడు తపస్సు చేయుచున్న యాశ్వరుని తపస్సమాధి చెడఁగొట్టి పార్వతీయం దనురాగము కలిగించుటకు యత్నింపఁగా నీశ్వరుడు మూడవకన్ను తెరిచి మన్మథుని భస్మీకరించెను.

అనఁగా జితేంద్రియుండయిన యాశ్వరునికిఁగూడ కామవికారము గలిగించునంతటి సౌందర్యము కలవారు స్త్రీలనియు వారిచూపులు మన్మథోద్యోకమును గలిగించుననియు భావము.

3 గోనాఁగుడు = పాము, కడము = కడియము, గోత్రజరత = కులములొని ముసలిస్త్రీలు, అదిరి + ఈట్ + పుత్రి = (పర్వతములకు రాజగు హిమవంతుని కూతురు) పార్వతీదేవి, ఓముతన్ = రక్షించుఁగాక.

తా — వివాహసమయమున ఈశ్వరుడు ధరించిన పాములదండకడియము వలని భయముపోవుటకు (ఈశ్వర) వేరుముక్కయును, కంఠవివధయము పోవుటకు మంచుమణులను హస్తమందు ధరించి, ఈశ్వరుని గణములగు భూతములవలని భయము తొలఁగుటకు వృద్ధవనితోపదిష్టమగు మంత్రమును పఠించుచు భీతయు, ప్రీతయు అగు పార్వతి మిమ్ము రక్షించుఁగాక. పాములు మొదలగువానివలన భయము, భర్తుప్రాప్తిచేత సంతోషముకలిగెనని భావము.

విశే — దేవి మొదలగువారివలన భయమందుచు నాయకప్రాప్తికి యత్నించుచున్న కథానాయికయగు మృగాంకావళియొక్క స్థితి యిందు గోచరించుచున్నది.

పార్వతి వివాహకాలమందు మణిభూషణాదులచే నలంకృతయయి వృద్ధవనిత లుప
దేశించినరీతిగా భర్తయొద్దవర్తింఁగును ప్రథమసహాగమంబువలన భయమును, అను
రూప భర్తృప్రాప్తివలన సంతోషమును పొందినదిగు నివయము వాస్తవికము. కవి
పైరీతిగా చమత్కరించియున్నాఁడు.

5 తా—కర్ణరసాయనంబును త్రాగుటకును, పండితులు మెచ్చునట్టి కవిత్వము
చేప్పటకును, రసనది యవ్వలియొడ్డు చేరుటకును, సంతారమునెగు వృక్షముయొక్క
లమును భుజింపుటకును కోర్కెయన్నచో రాజకేఖరకవియొక్క సుధామధు
రొత్తులను శ్రద్ధతో వినుఁడు అనఁగా రాజకేఖరుని కవిత్వము మిక్కిలి గొప్పదని
భావము.

6 దొసఁగులు = ఆపదలు.

తా—పరిశుద్ధమయిన బుద్ధి కామధేవువువలె సర్వము నొసంగునని భావము.

9 వారుణిన్ = పడమటిదిక్కునందు (పరుణుఁడేఱదిక్కు) బాలబిడా.....
10 = పిల్లిహనయొక్క కన్నులవంటి కాంతులు.

10 అల్క = కోపము, కపోతము = పావురము, సుకవి... ఘటించుచున్ =
కవీశ్వరులకు ప్రతిభను గలిగించుచు తెల్లవాలుజామన మనస్సు నిర్మలమై కవీశ్వ
రులకుఁ జక్కని భావనాశక్తిని గలిగించునందురు కావుననే రాత్రియందు నాల్గవ
జామువేళ కవితచెప్పవలయునని చెప్పదురు (రాత్రోర్వాహః కురీయః కాలః—
చతుర్థాత్ యామినీయామాత్ ప్రసాదమివచేతనా అని కవులు చెప్పియున్నారు)

సామజము = ఏనుఁగు (సానువేదమువలనఁ బుట్టినది) అనఁగా సామవేద
మందుఁగజశబ్దము ముందుగాఁ గాన్పించునని చెప్పవచ్చును.) శృంఖలా = గొలుసు.

11 కారువులు = వడ్రంగులు, సుషిగ = రంధ్రముగల గుల్లస్తంభమయి
యుండవచ్చును.

12 హః + అంతు = లేడిచిహ్నముగాఁగల చంద్రుఁడు. ఆ శ్రీముఖము
చంద్రునికంటె నందమైనదని భావము. బ్రహ్మయొక్క సృష్టికృమము, పునరుక్తి
దోషవిరహితము - బ్రహ్మ సృజించినవస్తువులలో నీమె యవయవములవంటి వస్తు
వులు లేవని భావము

వి—పునరుక్తిదోషము - అర్థపునరుక్తి, శబ్దపునరుక్తి యని పునరుక్తి
దోషము రెండువిధములు. ప్రయోజనాంతరము లేకయే చెప్పినశబ్దమునే చెప్పట
శబ్దపునరుక్తి. అట్లే చెప్పిన యర్థమునే మరలఁజెప్పట యర్థపునరుక్తి.

13. పరివేషము = పరిధి (సూర్యచంద్రులచుట్టు గుండ్రముగానుండెడి గీత)
సఖ.....బుతోఁ = సఖ = గోళ్లచేత, నిస్తుషీకృత = తిరస్కరింపఁబడిన -
శరత్ + చంద్ర = శరత్కాలచంద్రునియొక్క, ప్రభా = కాంతిగల, అంగంబు
తోఁ = శరీరముతో. ఆమె సఖకాంతులు చంద్రకాంతిని మించియున్నవని

౧౩వము. లేక - నిఖ = గోళ్లచేత, నిస్తుషీకృత = పైపాట్లు లేకుండా చేయబడిన
 పడ్లగింజపైపాట్లు గోటితో గిల్లినట్లు) శరత్కాలచంద్రుని కాంతివంటి కాంతిగల
 రీరముతో - అనగా చంద్రునిపైనున్న కళంకరూపంబయిన పాల్లును గోళ్లతో
 లి తీసివేసినయడల కాంతి మఱిత మెచ్చును అట్టి చంద్రకాంతితో నామె
 గిరి కాంతి సమానమని భావము

15 అపదాతములు = స్వచ్ఛమయినవి, షాస్త్రానిక = అటు మాసములకు
 సయారగునట్టివి దిక్ + కుడ్యములు = దిక్కులనెడి గోడలు

17 కంఠకుర్ = అంలఃపురమందుండువారు

18 దగ = దాహము.

20 లక్ష్మింపుము = గుటిచేయుము, శరీషకలికా = దిరి శనపూలతో,
 లబ్బంబు = ఇంచుమించుగా సమానమయినది, కృష్ + పణుక = దీనుని.

21 అలరులు = పూవులు, గృంధిగర్భములక = తీవలలోపలనే (పూలు
 పుట్టెడు ప్రదేశములు) - పంచమము = పంచమధ్వని (కోకిలధ్వని)

తా—మృగ్యుని కాయధర్మాతములయిన పూవులింకను పూయనేలేదు.
 చిగుర్నూడ నంకురావస్థలోనే యున్నవి కోకిలధ్వనులుకూడ వాని కంఠముల
 నుండే గురిగురిలాడుచున్నవిగాని బయలుపెడలలేదు ఇట్టి సితిలో నింతకుముందు
 మూల పారవైచిన ధనుస్సును పైకిదీసి మన్మథుడు రెండుమూడు రోజులు అభ్యా
 సముచేసినయడల మూడులోకములను జయింపగలడు.

23 తేటులు = తుమ్మెదలు, కింశుకనుమంబు = పలాశపుష్పము,
 విశృంఠము = తొడిమె విరిగినది, బాహ్లిక = బాహ్లికదేశస్త్రీలయొక్క, రద
 చ్చద = దంతపంక్తివలె - (బాహ్లికదేశస్త్రీలయొక్క దంతములు నిరంతర
 తాంబూలనర్వణమువలన నెఱ్ఱవాటియుండునందురు) కంకేళిక = వావిలి, గుళు
 చ్చములు = పూగుత్తులు, పాటలిక = పాటలివృక్షమున.

35 కలువచెలి = చంద్రుడు, కదళికాండము = అరటిచెట్టు మొదలు.

36 కేదగి = మోగిలి, దత్తకంబు = శంఖసమానము, కటారి = ఈటె
 (ఆయుధము)

42 ఎండబాధ సహింపలేక యేనుంగు తామరాకనుభ్రమతోఁ దన చెవులనే
 నెత్తిపయిం గప్పకొనుటకు యత్నించుచున్నది. నెమిలి పచ్చిగడ్డిపోగును భ్రమచే
 తన పంచమండే తలదూర్చుచున్నది. పంది తామరతూడను భ్రాంతిచేతఁ దన కోరనే
 నాకుచున్నది ఎనుబోతు తన నీడనే బురదయనుకొని యందుఁ బోరలుటకు
 యత్నించుచున్నది

43 కళాకుళి = సరస్సు.

తా—జులైచేయుచున్న స్త్రీలయొక్క గొప్ప పిరుదులచేత సరస్సులోని నీరంతయు పొంగి గట్లుపైకి వచ్చుచున్నదనియు, లోతగు వారి బొడ్డులలోదూరి మరల నీరు తగుచున్నదనియు భావము అనగా వారి పిరుదులు పెద్దవనియు, బొడ్డులు లోతయినవనియు భావము

వ్యా— 1 కేశాశూరి . 2 కేశకూరి . 3 కేశాకులి . 4 కేశకులి

ద్వి తి యాంక ము.

1 తా—అయిదుబాణములుగల మృధుని నీశ్వరుడు భస్మముచేయగా, బ్రహ్మ (విరించి) పెంటనే యనేకబాణములుగల వేటొక మృధుని సృష్టించెనని తలంచెదను ఏలయన మొదటి పంచబాణుండే మయినచో నయిదు బాణముల తోడనే నొట్టెడివాడు. ఈమృధుడో సంకోచింపక మంచి వాడిగల బాణముల తో నా శరీర మంతయును తూట్టుపడునట్లు కొట్టుచున్నాడు అట్టి నా శరీరము పూచిన కడిమి చిట్టువలె నొప్పచున్నది (మృధుఁ డధికముగా బాధించుచున్నాడని భావము.)

2 తా—చంద్రుడు కరణి యమృతపు దిగుడుబావియయినయెడలను, ఆచంద్రునిలోని కళంకము నల్ల కలువ పూవులయినయెడలను, అట్టి దిగుడుబావియందు స్నానమాడి యాకలువపూవులు మీదవైచికొన్నచో నొకవేళ యీమృతధ తాపము తగునేమోయని తలంచుచున్నాను వేటొకవిధముగా నీబాధ యుపశమింపదు. (మృతధజేదన దుర్భరమని భావము.)

3 అలుపములు = అల్పములు, అలవునన్ = ఉపాయముతో

తా—మృధుడు తనవద్దనున్న పసుమబాణములు అల్పములని యెంచి వాని నావలఁబెట్టి యీవాయవ్యాస్త్రమును స్వీకరించి యుండును అట్లుగానిచో ముత్యాలహారములవలె దీరములయిన యీనిట్టూర్పులు ఉత్తరీయపు వలెవాటు చెంగుల నెట్లెగురవైచును అనగా వేడినిట్టూర్పు లతిదీరముగా వచ్చుచున్నవని భావము.

4 జడప్రకృతి = మందబుద్ధి, జలప్రకృతి = మంచుగలవాడు.

తా—ఈమె ముఖము - తోడలు - నేత్రములు నిరుపమానములు ముఖముతో చంద్రుడు సమానుడనుటకు ఆతఁడు జడప్రకృతి ఆరటిచెట్లు తోడలతో సమానమనుటకు ఆవి యెప్పుడును చల్లగా నుండుటవలన వీలుకాదు. (ఏకాంత శైత్యాత్ కదళీవిశేషాః - తదూర్వోరుపమానబాహ్యః అన్నాడు కాళిదాసు) నల్లకలువలు కన్నులతో సమానమనుటకు ఆవి పగలు ముడుచుకొని కాంతి విహీనములుగ నుండును. కావున నేవియును సరిరావని భావము బ్రహ్మముగివేల్పు ముసలివృద్ధు “వృద్ధులబుద్ధులు సంచలింపజే” అన్నట్లు బ్రహ్మబుద్ధి మందబుద్ధి. కావున

నాయారివ్యవస్థవుల యందొక్కొక దోషముకూడ గన్బలమున్నది. కాని యవయవనులయందట్టి దోషము లేనందున, గవ్యవస్తువులను సయితము దోష సహితముగా స్పృశించెడి యలవాటుకిల బ్రహ్మసూత్ర మీయమవలెని స్పృశించి యుండెదని తాత్పర్యము బ్రహ్మస్పృశ్చికంఠేగూడ నీమెప్పుట్టివిలక్షణమునుట వలన నీమె సౌందర్యము లోకోత్తరగుణిభావము నూర్కొందు వెన్నెలగాయుట యెట్లు అసంభవమో అట్లే బ్రహ్మ యీమెను సృజించుట యసంభవము.

8 చిత్రకంబు = బొట్టు

9 వలిపె = సన్నని . వలర + ఉదారి + హర వల్లులు = కదలుచున్న చక్కని ముత్యాలహరములు. మేఘధక్కారీవేణి బంధము = మేఘమును తిరస్కరించుచున్నజడ (మేఘములై పల్లగు)

తా—పంక్తిలో హర్యు, వానిపైన ముత్యాలహరములు . అమీద జడయును గుండ్రముగాఁదిరుగుచేరి యూడుగుడుగులు తిరుగుచున్నట్లు కానిపించుచున్నదని భావము .

10 తా—మన్మథుని యమ్మలపొదివలె నామె చెప్పి విరాజిల్లుచున్నది అచేవియందు కన్నుల నెల్ల కెలు లయొక్క కాడను గుండ్రముగాఁజేసె నాయనుటలు తాళిపత్రములోఁ దూరదిన సర్వవరణములను ధరించినది. ఆ తాళిపత్రము కుంకుమరసముచే నెఱ్ఱనయియున్నది బంతియాట యందది జాటిజాటి పోవుచున్నది .

15 సహపాం.....ప్రసంగంబులక = చిన్ననాటనుండియును (మమ్ములొనాడుకొనునాటనుండియును) చెలకత్తెనగు నాతో చేయు ప్రసంగంబులందుకూడా.

తా—మన మిరువురమును బాల్యమిత్రులమగుటవలన నాయొద్ద నీవు చాచుదగిర విషయము లేదు. ని యభిప్రాయము తెల్పుచు భావము

16 హాసం = బంగారము.

17 తా—గంధముతోఁ జందురుని తయారుచేసె కనిపించుటగా చేతితో మర్చించుచున్నది. మన్మథునిమీది కోపమున నాలని బాణములని పూవులను నలిపి వేరొనెను. నమస్కరింపదగదని మన్మథుని దిల్లుచున్నది. ఇంతకును గారణమెవ్వరని విద్యాధరమల్లని జూచనందువలన గలిగిన వెట్టియే.

18 పెంజిల = మహావృధ, కివుడ = స్రాణి, బృహస్పతి. క + ఉష్ణ = కొంచెము పెచ్చునయిన (గుణసంధి) (కవోష్ణ = మందొష్ణ = కడుష్ణ = అనియు హాసాంతరములు) కర = కింజములనెడి, కామయ + అంబరంబుల = కామయవస్త్రములను ఎఱ్ఱని యాకాశమును.

తా—సాయంకాలమయినది మార్గకరణముల కాంతి లేగినది. ఆకాశము

కొంచె మెట్టవారినిది. ఇది అసలువిషయము దీనిని కపి యిట్లు చెమత్కరించు చున్నాడు

ఒక పాగ్గిని మరణింపఁగా సామాన్యముగా నందఱికిని నొకవిధమయిన వైరాగ్యము లగును 1 పురాణవైరాగ్యము, 2 ప్రాంతవైరాగ్యము, 3 స్మృతానవైరాగ్యము అని వైరాగ్యములు మూడువిధములు. అందులో నిగి మూడవది సర్వప్రాణులకును నెప్పుడైనను మరణము తప్పదు ఎంతకాల మెంతవైధవముగా బ్రవించి నేమిప్రయోజనంబని విరక్తి నొంది సూర్యుండు సంసారసుఖములు వర్జించి కావాయవస్త్రములు ధరించి సంన్యాసము పుచ్చుకొన్నాడని భావము ఇది యొక మార్గము భిన్నండు. అనఁగా బృహస్పతి అని పొడ నర్థముకలదు కాఁగా బృహస్పతి నక్షత్రములలో నొకఁడు అట్టివాఁడ స్థమింపఁగా మిల్రినాశముచేతి విరక్తుండై సూర్యుండు సంన్యాసము స్వీకరిం చెననియైనను జెప్పవచ్చును

మఱియును జిన్నచికటిచేతఁ గొంచెము నల్లనగు లోకముంతయు పొగబాటిన పాతచిత్రపటమువలె నొప్పుచున్నది. అనఁగా సూర్యాస్తమయమయి కొంచెము చీకటిపడినదిని భావము.

20 సైరంధ్రాలు = అంతఃపురపు కావలికత్తెలు (పరులయింట దాస్యము చేయుచుండియు, స్వతంత్రులై కిల్లరచనచేయుచు జీవించు స్త్రీలు - (ద్రోపది ప్రభృతులు) కై సేయు = అలంకరించు, సంధివిగ్రహవిధులు = దౌత్యము (నాయి కానాయక సంఘటనవిధమును)

మూఁ ద వ అం క ము .

5 తా—చిరకాలమునుండియును సంపూర్ణ ప్రేమాస్పదురాలయిన దేవికి మృగాంకావళియందలి యసురాగము తెలిసినచో నామె సహింపదు. అట్లని దేవిని విడనాడుటకూడ యుక్తముకాదు దేవి కోపించునని, నూతన నాయికయందలి ప్రేమంబును వర్జింపరాదు. బుద్ధిచాతుర్యమువలన నిద్రఱికిని మనఃప్రీతి కలిగింపవలయును. “తుల్యో ఆనేకత్ర దక్షిణః” అను లక్షణముచొప్పున నిద్రలు నాయికల యందును సహనాసురాగము గలిగియున్నట్లు చెప్పఁబడినందున. ఇచ్చట రాజు దక్షిణనాయకుఁడగుచున్నాఁడు. ఇందువలన నతని నేర్పుకూడ వ్యక్తముకాఁగలదు.

6 పిడికిలింపఁదగిన = గుప్పెడుతో పుచ్చుకొనుటకు సాధ్యమయిన (మిక్కిలి దట్టమయిన) పెంజీకటి = పెద్దచీకటి, నొసలిబంటి = ముఖముంతటియెత్తు.

తా—గాఢాంధకారము పిడికిలితోఁ బట్టుకొనుటకు వీలగునట్లు కలది, అట్టి చీకటిలోఁ బ్రపంచమంతయుఁ గాలినడకతోఁ దిరిగివచ్చుటకు వీలగునట్లు తోచుచున్నది. ఆకాశము తలకుఁదగులుచున్నట్లు కాన్పించుచున్నది. అనఁగా గాఢాంధకారమం జేమియును గానరాకున్నదని భావము.

వ్యా—నో సలి + బాట పుమాణాద్ధివారియ్య బలం కామలద్ధి 7/2
యము

చెర్వ = శుద్ధి, బ్రహ్మ + ఇంద్ర + మద = ఇంద్రనీలమాణిక్యము, విభు
జఘనణ = పెద్ద పరమగుణ శ్రీలు.

ఎ—ఈపద్యమందు ప్రయుక్తయొక్క కీడించుటకై పోవు శ్రీల యల
కారపద్యతి నిరూపించు. ఇది సమయమునకు గాంతుల సభిసరించు శ్రీలు
ఇతరులతో గామపిసము బ్రక్తె లెని వెనుకను ధరించవలయుననియు - వెన్నె
యందు తెల్లనివేషము ధరించుచును నియు జెప్పబడినందున నిపద్యమందు సెమి
పించుము, పుచ్చులడియగులు, ఇంద్రుల మణిపరిమలు కస్తూరితో జేయబడిన
మకరికాద పర్వించుచును, సేగలందు స్పృశించువు లిందలు, నీలితోక - మొద
లగు నల్లవస్తువుల చెప్పబడినవి వెన్నెలయందైనచో “మృకా మాలభారిణ్య
సర్వాంగీకార్యచందనా. మృకావల్యో నల్లయిల శ్రీగామల యామభసారికా
అన్నట్లు తెల్లనివేషము వేరినవలెను కావున బట్టు మార్గిగారు నరసభూవా
రియమందిట్లు చెప్పియున్నాడు “నాతిమగిం బ్రయాభసారిణింబున రంపదలంచెదీవు
చంద్రాతపసాంద్రవీధితుల జాంకటాహమునిండి బ్యగా నితలపెట్టు గూడ
రమణీవలెనే నొక నన్నె గాగి ముక్తాతలలుం బ్రసూనముల దాల్చు మలందును
గంధసారమున” “కాంతాగినిరుయాయాని నంపెతం సాతభిసారికా” అన
లక్షణము చొప్పున నిందు వర్ణంపబడిన నాయికలు. అభిసారిక అనెడి నాయిక
ప్రభేదమునకు జెందియున్నది.

8 తా—బాగుగా తాగిన పాలవలె స్వచ్ఛమైన కిరణములయొక్క స్పృశ
చేతనే చంద్రుడు సముద్రమును సాంగజేయునో, (చేతితో చక్కలిగింతపెళ్ళి
నవ్వినట్లుగా (చంద్రుడు సముద్రుడు రంగి) కొడుకులు కాదు - అందుకని)
చంద్రోదయము కాగానే సముద్రముపొంగుట సహజము కదా!

మూడులోకములనెరి మేడ కెవరగు శున్వ పుణ్యులతో కంచె యగునూ—
అనగా మేడలకు శున్వమువేసినచో సెట్లు రెల్లగామలమనో యట్లే చంద్రునికాం
మూడులోకములను రెల్లగా జెయుచున్నదా భావము

సిద్ధాపదమువలెనే యెవ్వని కాంక్ష ప్రసంగనెడి తీగయందు చిగుళ్ళు
బట్టించునో, అనగా చంద్రుడు దయిపరగా యెట్టి నిష్కలకైనను శృంగారరసా
ల ముదయించునని భావము. సిద్ధులు మణిరంత్రుల సామర్థ్యమువలన నెండి
చెట్లను తీగలను పూయించుట, అకాలమున పుష్పదుల సుత్పాదించుట ప్రసిద్ధము
(ఈవిషయము ఈనాటికయరచె. 88 - పేజీలో తెరలోనుండి పలుకబడిన వాక
ములందు వ్యక్తిముతాంగలది రత్నావళ్యాది నాటికలందుగూడగలదు)—అ
యనుగాక చంద్రుండొక్కరికు నాయకుడు గనుక వాని కాంతివలన తీగ
చిగుర్లుట కూడ స్వాభావికమే.

శ్రీ. అనగా సంగుల నైపుణ్యమును శ్రీ పురుషులు సుఖముగా గీడింతురని చూయుము

పూర్వోక్తగుణ యుక్తాడును కుంకుమబొట్టుగల మానినీముఖముతో సమాన కారిత్యుండను, చక్రవాక మిదనములకు వియోగమును గూర్చువాడును (రాత్రివేళ చక్రవాక సులు జంటయెడఁ బాయునందురు) సాంద్రతరక్తియు నగు యామినిచక్రవర్తి (రాత్రి యెలువాడు) ప్రకాశించుచున్నాడు

10. నివ్వరి = ధ్యానవిశేషము - కేతకి = మొగలిపూవు, బిసము = తామర పూడు, ఛారాంబు = నీటిధార.

చంద్రకిరణములయొక్క కృమాభివృద్ధి యిందు బాగుగా వర్ణితము.

11 సురదంతావళి = విరావతము - జోక = సమానము - ప్రాలంబము = మెడయందుండి క్రిందికి తిన్నగా వ్రేలాడు (మత్యాల) హారము

13 తా—ఓయీ! చంద్రుడా! నీవు పుట్టిచోటు పాలసముద్రము - లక్ష్మీకాస్తుభమణులు తోఁబుట్టువులు, నీ కిరణములు ఆమృతమయములు నీ మిత్రులు నల్లకలువలు (ఇక్కడ ఆబ్రుపదము కలువను బోధించును) విరోధము శ్రీముఖ పద్మములతోడ - ఈవిధముగా నన్నియును నీయందు చల్లదనమును గలిగించు గుణములే కలవు. అట్టి నీవు నాయందు అగ్నిజ్వాలలను ప్రసరింపఁజేయుచున్నావో తెలియకున్నది - ఇదిగాక నీవు సామాన్యుండవు గావు - సర్వజ్ఞ చూడామణివి - సర్వవిషయముల నెఱింగినవారిలో నుత్తమోత్తముండవు కూడాను - (ఈశ్వరుని శిరసున మణివలెఁ బ్రకాశించువాడవు)—ఇట్టి నీవు నన్ను బాధించుట యుక్తము కాదు.

19. పాపజాతి = పాములతెగ - ధ్వారజలము = ఉప్పనీరు.

26. తా—మన్మథుడా తన పుష్పబాణములు మొక్కపోవుటచేత వానిని విడచిపెట్టి యీ ముగ్ధుడైన దయమాలి వారుజాన్త్రమును ప్రయోగించి గుఱిండును అట్లు కానిచో కన్నులనెడి తూమురంధ్రములనుండి బయలుపెడలుచున్న నీటి ప్రవాహములు వర్షిలయము (పొట్టమీది మూడునుడతలు) అనెడి అడవి యందలి కాలువసామ్యము నెట్లు పొందగలదు? వారుజాన్త్ర ప్రయోగముచేత నీ యిట్లు నీరు కాలువలై పారుచున్నదని భావము - అనగా మన్మథతాపము సహింసలేక యామె సంతతధారగా నేడ్చుచున్నదని యభిప్రాయము.

28. కపటు = మాలిన్యము (మరికి) చంద్రుడు = రెండు చంద్రులు కలది - అసలు చంద్రుడొకటి మృగాంకావళి ముఖచంద్రుడొకటి.

చ తు ర్థా ం క ము .

4 కగంబిత = కూడుకొన్న, వారుణీ రసంబు = కల్లు నిజ్జేము = శరీరమందుఁ బుట్టెడి యొకవిధమగు బాడ (కోశ)

8 పూగము = పోక చెట్టు

10 తిగిచి = లాగి.

11 గరగరికలు = నిర్మలత్వములు

తా—మృగాంకావళి శరీరము ఒంగారువలెఁ బచ్చనైనది. కువలయమాల శరీరము పచ్చగడ్డివలె నల్లనైనది మృగాంకావళి నవరత్న భూషణములు ధరించును. కువలయమాల మత్స్యలహరీములు ధరించును. ఇట్లు భిన్నరూపములు కలవారయ్యును సందగత్రైలేయగుదురు కాని సౌందర్యమునందు మృగాంకావళితో సమానమగు స్త్రీలు లేరని చెప్పనగును (అందుచేతనే మృగాంకావళి ప్రధాననాయికయగుట)

15 ప్రకాశిక = నీరుపోవుదారి (మరగొమ్ము) శఫరము = చేప.

21 తా—యుద్ధమునఁజచ్చిన వీరులను వరించుటకై యుబలాటపడుచున్న యస్సరసలయొక్క మాటల సందఱును వినియున్నార.

22 యమ + ఆశ = యమునిదిక్కు (దక్షిణము)

తా—గంగానదియొక్క యిసుకతిన్నెచేత నొప్పారు సముద్రముగల తూర్పుదిక్కునందును, నర్మదానదితోఁగూడిన సముద్రముగల పడమటిదిక్కునందును తామ్రపరినదితోఁగూడిన సముద్రముగల దక్షిణదిక్కునందును, అంగవిక్షిపములతోఁ నటించుచున్న యాశ్వరునియొక్క జటాజూటమానుండి జాతిపడిన గంగానదితోఁ గూడిన సముద్రముగల యుత్తరదిక్కునందును గల భూభాగమంతయు నీరాజు పాలించుచున్నాఁడు. విద్యాధరమల్లుఁడు సర్వప్రపంచప్రభువని భావము.

23 కుంతలి = (కుంతలదేశరాజపుత్రి) కువలయమాల. మనీషా = బుద్ధి విశేషము.

24. పృథు.....ంబు = వికాలమయిన స్తనముతోఁగూడిన, అర్ధ + అంగంబు = సగము శరీరము (పార్వతిని-ఈశ్వరుఁడు అర్ధనారీశ్వరుఁడు కదా!)

తా—ఈశ్వరుం దెంతకాలము పార్వతిని తన శరీరమందు ధరించునో; విష్ణుఁడు వక్షమునం దెంతకాలము లక్ష్మిని ధరించునో, బ్రహ్మ యెంతవఱకు సృష్టిచేయుచుండునో, అంతకాల మికావ్యము లోకమున స్థిరముగానుండుఁగాక.

అచంద్రతారార్కంగా వుండాలని సామాన్యంగా అంటారు ఈకవిగారికి అంతటి
తో భృషీకలగలేదు రిమామూర్తులమిదికే దూకేడు

సామాన్యంగా నాటకాల్లో “గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభమస్తు” అన్నట్లుగా
భరతవాక్యం (నాటకం చివరిపద్యం) వుండడం తరుచు కనపడుతుంది. ఇది చాలా
విలక్షణం. భవభూతికూడా ఇట్లే అన్నట్లు జ్ఞాపకం

—

విద్ధ సాలభంజిక

కథానంగ్రహము

త్రిలింగ దేశాధీశ్వరుండగు విద్యాధర మల్లదేవుండను నొక
రాజు కలఁడు. అతనికి భాగురాయఁడును నొక మంత్రికలఁడు.
స్వామిహితార్థియైన యీమంత్రి మృగాంకావళిని బెండ్లియాడిన
రాజసార్వభౌముఁడు కాఁగలఁడను జ్యోతిషవాక్యమును నమ్మి
లాటదేశాధిపతి యగు చంద్రవర్మ తనకుఁగొడుకులు లేకపోవుట
చేతఁ గూఁతురగు మృగాంకావళికే మగవేషము వేసి కుమారుఁడని
పెంచుచుండగాఁ గప్పము కట్టువఱకును నీమెను జామీనుఁగా
దెచ్చి రాజగృహమందుంచెను. అంతఃపురములోని వారందఱును
నీమెను బురుషునిగానే భావించుచుండిరి. రాజభార్యయగు దేవి
మగవేషముతో నున్న యీమెకు మరల స్త్రీవేషమువేసి చెలికత్తె
లతోఁ బాటుగాఁ జూచుచుండెను. ఈవిధముగా మృగాంకావళిని
రాజాంతఃపురమునకు దెచ్చి భాగురాయఁడు విచక్షణయును
నొక చెలికత్తె కిందలి నిజమునుదెలిపి యీ కన్యకను రాజుచూచి
ప్రేమించునట్లు చేయవలయునని యందులకుఁ దగిన యేర్పాటు
చేయించెను. మంత్రి చెప్పిన చొప్పున విచక్షణ యొక్కనాఁడు
మృగాంకావళిని దోడుకొనివచ్చి గోడలోని సందుతోవలగుండఁ
బడకటింటఁ బ్రవేశపెట్టి యందు మహారాజుగారామెనజూచి
నవ్వుమని భ్రమనొందునట్లు చేసెను. మఱియును నీ వాసభవన

మందు మన్నదుఁడు వెలసియున్నాఁడు. ని వాతనిని సందర్శించి మెడలోని హాఁగమును గానుగి గా నొసంగి పూజించినచో నీకును నట్టికాంతుఁడు లభించునని మృగాంకావలికిఁజెప్పి నమ్మించి యటులు కావించెను.

రాజు మృగాంకావలి వృత్తాంతమునంతను స్వప్నవృత్తాంతముగా భావించి స్వప్నదృష్టయయిన మృగాంకావలి యందనురక్తుడై యావిషయమును సర్వసచివుండగు చాగాయణునికిఁ దెలిపెను. రాజు నిదూషకి యుక్తుడై మకరందోద్యానమందుఁ బ్రవేశించి యందలి వసాతర్తు రామణీయకమును వర్జించుచుండెను. ఇంతలో సందియల చప్పుడు విన నయ్యెను. నిరుపమానంబగు కాంతిపుంజము కానపించెను. దానిని దెలిసికొనుట కిరువురును కేళిపర్వతమ నొద్దకుఁ బోయిరి. అచ్చట గర్భభవనమందు స్ఫటికంపు రాతగోడయందు మంత్రీచేత వ్రాయింపఁబడిన చిత్రకళాకాశలమును చూచుచుండిరి అందు స్వహస్త లిఖితయగు మృగాంకావళిచిత్రమున జూచి రాజు మఱిత విహ్వలుడయ్యెను. సాలభంజికయందుఁ గూడ నామె రూపము కాననయ్యెను. మృగాంకావళి రాజు మెడలోవేసిన హాఁగమును రాజు మరల నా సాలభంజిక మెడలోవైచెను. ఇంతలో మద్యాహ్న సమయము కాఁగా రాజు విదూషకులు దేవీగృహంబునకుఁజనిరి.

ఇది యిట్లుండఁగా కుంతల దేశాధీశ్వరుండగు చండమహా సేనుఁడను రాజు రాజ్యభ్రష్టుండై కువలయమాల యను పేరుగల తన కూతును వెంటఁబెట్టుకొని విద్యాధరమల్లదేవుని రాజ్యమునకు వచ్చెను ఒకనాఁడా కువలయమాల సర్మదానదిలో స్నానమాడి వచ్చుచుండఁగా విద్యాధరమల్లదేవుఁడుచూచి ప్రేమించెను. రాజు భార్యయగు దేవి యీ సంగతి తెలిసికొని కువలయమాలను మృగాంకవర్మకిచ్చి పెండ్లి చేయవలయునని యత్నించుచుండెను. (మృగాంకావళియే మృగాంకవర్మ) రాజు తెలియక మృగాంకవర్మను స్త్రీయని భ్రమపడి యామెయందనురక్తుఁ డయ్యెనని దేవి

తలంచి యాతనిని గిరిహరించుటకై విదూషకున కసత్యవివాహమును జేయసంకల్పించి చేటున కాండ వేషమువేసి యంబరమాలయను పేరుతో విదూషకునకుఁ బెండ్లిచేసెను తుద కందలి సత్యమునెఱింగి విదూషకుఁడు కృద్ధుఁడయ్యెను.

రాజు విదూషకునితోఁగూడి భాగురాయణ నిర్మితమయిన రత్నవతియను మండపమునకుఁ బోయెను. అపుడచట మృగాంకావళి బంతియాడుచుండెను. ఆమెనుజూచుటకు వీరిరువురును నచ్చటికిఁ బోయిరి. ఆమె యటనుండి వెడలిపోయెను. రాజుమెననుసరించుచుండఁగా నచ్చట నొక మన్మథలేఖ గోచరమయ్యెను. ఇంతలో నేపథ్యమునుండి మృగాంకావళి విరహవీడితయగుటయు, నామె ననుసరించుటయు మొదలగు వాక్యములు వినిపడెను అంతలో సాయంకాలముకాఁగా రాజు విదూషకులు సంధ్యోపాసనమునకుఁ బోయిరి.

తరువాత నసత్యవివాహకృద్ధుఁడగు విదూషకు నోదార్పుటకును దేవిని బరిభవించుటకును, మేఖలకు శాస్త్రిచేయుటకు రాజు కపటతంత్రము నొకదానిని బన్నెను. సులక్షణయను నొక చెలికత్తెను రహస్యముగాఁ బిలిచి సాయంకాలమందు జీకటిపడిన తరువాత పొగడచెట్టుమీఁద నెక్కి యుద్యానవీధి నొంటరిగబోవుచున్న మేఖలను గూర్చి ముక్కమాటలుగా “ఓసీమేఖలా ! నీ వీవైశాఖ పూర్ణిమనాఁడే, పదోషవేళయందు మరణించెదవు” అని యామెచే జెప్పించెను. అందులకు మేఖల దుఃఖించి ప్రార్థింపఁగా గాంధర్వవేద విచక్షిణుండగు బ్రాహ్మణుని బాగుగఁ బూజించి యాతని కాశ్యపందున నిఱికికొన్నచో బ్రదుకఁగలవని కూడ జెప్పించెను. ఈవిధముగా మేఖలకుఁ బరాభవము జేయుటవలన దేవి మిక్కిలి కోపించి ప్రతికీయ చేయుటకు యత్నించుచుండెను.

రాజు విదూషక ద్వితీయుఁడై యుద్యానవనమునకుబోయి యచ్చట విరహవీడితయైన మృగాంకావళిని గాంచెను. నాయికా నాయకులిరువురును మిగుల సంతసించిరి. రాజు మృగాంకావళి

వాస్తవమును బట్టి స సంనాలాపము లాడుచుండను. ఇంతిల -
 దేవి సిద్ధ నరేందుని చూషణప్రభావముచేత వేలకొలది విరి
 గుత్తులతోఁ బ్రకాశించుచున్న మాధవీలతా మండపంబునకు
 వచ్చుచుండుట తెలిసికొని యిరువురును నటనుండి వెడలిపోయిరి.

దేవి రాజును పరాభవించుటకై మృగాంకావళిని రాజుకుఁ
 బెండ్లిచేయుటకు సంకల్పించెను. ఆవిధముగా రాజునకును
 మృగాంకావళికిని బెండ్లి కావించెను. మృగాంకావళి పురుషుడని
 దేవి యాశయము. ఇంతలో లాటదేశాధిపతి యొద్దనుండి యొక
 భటుఁడు వచ్చి మృగాంకావళి మృగాంకావళి యని చెప్పెను.
 దేవి మిక్కిలి తెల్లబోయెను. పరిహాసమునకుఁ జేసిన పరిణ
 యము యధార్థమై పోయెను. ఇంకఁ జేయునది లేకపోయెను.
 కువలయమాలను గూడ రాజునకే పెండ్లిచేసిరి. భాగురాయ
 ణుఁడు తన సంకల్పము నెఱవేఱినందులకు సంతసించెను. సర్వ
 రాజ్యమును రాజునకు హస్తగత మయినట్లు యుద్ధమునకుఁ
 బోయిన సేనాపతి వర్తమాన మంపెను. రాజు మహానందము
 నొందెను. రాజు మృగాంకావళిని, కువలయమాలను పెండ్లియాడి
 తక్కిన కాంతలనుగూడ సమాన ప్రేమంబున నాదరించుచు సుఖ
 ముగఁ గాలము గడపుచుండెను.

1. ప్రశ్నము—విద్ధసాలభంజక కావ్యప్రపంచమందే తెగకు
 సంబంధించినదో నిరూపింపుము.

ఉత్తరము—దృశ్యకావ్యములు - శ్రవ్యకావ్యములు అని
 కావ్యములు రెండువిధములు - గంగస్థలమందు నటకులచేఁ బ్రద
 శింపఁబడునపుడు చూచి యానందింపఁదగినవి దృశ్యములు.
 చదివి యానందింపఁదగినవి శ్రవ్యములు - అన్ని విషయములయం
 దును దృశ్యశ్రవ్యకావ్యములు తుల్యములుగానే యుండును.
 దృశ్యకావ్యములయందుఁ బ్రకాశకావ్యయోగ్యత యధికముగా
 నుండును. దృశ్యకావ్యములకే రూపకములని నామాంతరము
 కలదు. ఇవి పది విధములు. 1 నాటకము, 2 ప్రకరణము,

3 భాణము, 4 ప్రహసనము, 5 డిమము, 6 వ్యాయోగము, 7 సమవాకారము, 8 వీధి, 9 అంకము, 10 ఈహామృగము, ఇవిగాక - డోంబి, శ్రీగదితము మొదలగునవికూడ గొన్ని యుపరూపకములు కలవు. నాటిక - త్రోటకము - మొదలగు సంకీర్ణరూపకములు కూడ నున్నవి. కథ - నాయకుడు - రసము అను నీ మూటివలనను రూపకభేద మేర్పడును. ప్రకృతము మన విద్ధసాలభంజిక నాటిక యగుచున్నది.

2. ప్రశ్నము—నాటికాలక్షణమును నిరూపించి విద్ధసాల భంజికయందు సమన్వయింపుము.

ఉత్తరము—నాటికయందలి కథ కల్పితము కావలెను.

ప్రాముఖ్య మిందుఁ గానగును. అంకములు నాలుగు నాయకుడు పురాణాది ప్రసిద్ధుడు, ధీరలలితుఁడు కావలెను. మఱియు నతఁడు దిగంతవ్యాప్త యశస్కుఁడు, ప్రతాపవంతుఁడు, ధర్మకామార్థతత్పరుఁడు, మహాహీనత్వాది గుణయుక్తుఁడు కావలెను. శృంగారము ప్రధానరసము. తక్కిన రసము లంగములు. మఱియు నిందుఁ గథానాయకునకు నృపవంశ సంజాతయు ప్రగల్భయు, గంభీరయు, అభిమానవంతురాలును నగు పెద్దభార్య దేవి యనునది యుండవలెను. ప్రకృతి కథయందలి నాయకా నాయకుల కామె యనుగ్రహము వలననే యెట్లొ సంగమము వర్తితముకావలెను. ఇదిగాక యి కథానాయక పెద్దభార్య తో సమానమయిన యాభిజాత్యాది గుణసంపన్న కావలెను. ముగ్ధయయి యుండవలెను. ఈమె యంతఃపుంసం దేదోయిక కారణముచేత వసించుచుండవలెను. లేక సంగీత వ్యాప్తయైనఁ గావచ్చును. ఈమెయూదు సవావస్థమగు ననురాగము వర్ణితము కావలెను. నాయకుడు పెద్దభార్యకు భయపడుచు నీమె యందను రక్తుడగుచుండును. నాయకా నాయకులశృంగారము విఘ్నంతరిత మగుచుండవలెను.

సమన్వయము — పద్ధనాలభింజి ౧౧ సకధాభిముఖం
 తాదులయందుఁ గానపింపకుడుటచేతఁ గవి కల్పిలిమని చెప్ప
 వచ్చును ఇందలి ప్రధాన ఫలముగ నాయికానాయక సమాగ
 మము దేవి హస్తగతమగుటవలన స్త్రీ ప్రాముఖ్యము స్పష్టము.
 లేక పురుష పాత్రిములకంటె స్త్రీ ప్రాముఖ్యము లధికముగా నుండుట
 వలనఁగూడ దీనికి స్త్రీ ప్రాప్తయతి వ్యక్తము. అంకములు నాలుగు.
 నాయకుఁడగు విద్యాధరమల్లదేవుఁడు పురాణగాథలయందుఁ బ్రసి
 ధ్ధుఁడయి యుండవచ్చును (ఈ విషయము కొంచెము పరిశీలింప
 వలసియున్నది) నిశ్చింతుఁడు - కిలాసకుఁడు, సుఖాభిలాషి -
 మృదుస్వభావము కిలవాఁడు, ధీరలితనాయకుఁడు. ప్రకృతమున
 రాజు రాజ కార్యములను మంత్రీమీఁదను బెట్టి నిశ్చింతుఁడై
 యనేక విలాసినీ పరివృతుండై శృంగారరసమ నాన్వాదించుచుం
 డియు తృప్తిపడక మృగాంకావళిఁగొనుట, కువలయమాలకొఱకును
 యత్నించుట యిందులకు నిదర్శనము మహామలీనత్వాది నాయక
 నామాన్యలక్షణము కూడ నీతనియందు సమన్వయించుచున్నది.
 ఇందు దేవి యను రాజు పద్ధభావ్యకలము. మృగాంకావళియందు
 రాజనురక్తుఁడయినట్లు దేవి తెలిసికొనియున్నది. కాని మృగాం
 కావళి స్త్రీ కాదనియు, పురుషుఁడనియు నామె యభిప్రాయ
 మగుటవలన కువలయమాలను రాజు పెండ్లిచేసికొనకుండునట్లు
 చేయుటకే యత్నించినది. కాని నాయికానాయక ప్రేమంబునకు
 యిమ్ము నాపాదించుటకు యత్నింపలేదు. తుదకు నప్రవృత్తాలకు
 దేవి యొనరించిన నాయికా నాయక వివాహ మే నిజ మయ్యెను.
 గత్నావళ్యాది నాటికలకంటె నింకవిషయమున భేదము కాన
 నగును. ఎట్లులైనను నాయికానాయక సమాగమము దేవీ మూలం
 బున జరుగుట స్పష్టము. మరియు నిందలి నాయకయగు మృగాం
 కావళి ముగ్ధయగుచున్నది. ఉదయించుచున్న యశావసముకలిగి
 లజ్జచేత కామము నణించుచున్న స్త్రీ ముగ్ధయనఁబడును. మృగాం
 కావళి రాజానురక్తయమును సిగ్గుచేత స్వయముగా రాజప్రాప్తికి

యత్నింపక చెలికి తైలమూలమున రాజును బొందుటవలనఁ గూడ నీమె ముగ్ధయని తెలియుచున్నది భాగురాయణమంతి యీమెను రాజునకుఁ బెండ్లిచేయుట కంతఃపురమందుఁ జేర్చుట కూడఁగలదు. శృంగారరసమిందుఁ జక్కగ వర్ణితము తక్కిన లక్షణములు కూడ సమన్వయించుచున్నవి. కాఁగా నిందు నాటికాలక్షణము చాల వఱకు సరిపడఁగలదు. మఱియును మృగాంతవర్మను స్త్రీభ్రాంతి చేత రాజు ప్రేమించుచున్నాడని భావించి రాజును బరిహసించుటకై విదూషకున కసత్యవివాహము కల్పించుట, మేఖలను రాజు పరిభవించినప్పుడు కోపించుట, మరల రాజునకుఁ బరాభవము చేయుటకై మృగాంతావళీ రాజు వివాహముకల్పించుట మొదలగు కార్యములవలన దేవియొక్క పాగల్భ్యము, అభిమానము, ముంగోపము మొదలగు విషయములు తెలియుచున్నవి

3. ప్రశ్నము—శృంగార రసస్వరూపము వివరించి యిందు సమన్వయింపుము.

ఉత్తరము—విభావము - అనుభావము - సాత్త్వికభావము వ్యభిచారిభావము అను వానివలన రసము పుట్టును. రసోత్పాదకారణము విభావ మనఁబడును - కటాక్ష, భ్రావిక్షేపాదులగు కార్యములను భావములు. పరగతి సుఖదుఃఖ భావనచేత భావితాంతఃకరణత సత్త్వము. దానివలనఁ బుట్టునవి సాత్త్విక భావములు. స్థాయిభావమందుఁ బుట్టుచు నశించుచు నుండునని వ్యచారి భావములు. 1 శృంగారము, 2 హాస్యము, 3 కరుణము, 4 రాద్రము, 5 వీరము, 6 భయానకము, 7 బీభత్సము, 8 అద్భుతము, 9 శాంతము, అని రసములు తొమ్మిదివిధములు. వీనికి వరుసగా, 1 రతి, 2 హాసము, 3 శోకము, 4 కోపము, 5 ఉత్సాహము, 6 భయము, 7 జగుప్స, 8 విస్మయము, 9 శమము స్థాయిభావములు. స్థాయిభావ మనఁగా స్థిరముగా నుండునది. సజాతీయవిజాతీయ భావములచేతఁ దిరస్కృతముకాక రస నిష్పత్తిపర్యంతము వనువర్తించునది స్థాయిభావ మనఁబడును.

విభావము—ఆలంబన విభావము - ఉద్దిపన విభావము అని రెండురకములు. శృంగారరసమునకు, నాయికానాయకులు ఆలంబన విభావము. ఆలంబన గుణము, ఆలంబనచేష్ట, ఆలంబన అలంకారము, మలయానిల చంద్రాదులు అని ఉద్దిపన విభావము నాలుగువిధములు. ప్రకృతిము మన నాటికయందు నాయకుడగు రాజునకు స్వప్నదృష్టయగు మృగాంకావళి యందలి రతి స్థాయి భావము. దేవి భయాదులవలన సంతరితము కాక చిత్రదశకా నాదులవలనఁ గ్రను పరిపోషితమై తుదకు దేవీమూలమునఁ గరి పోషము నొందుటచేతను నితర రసములకంటెఁ బ్రధానస్థాన మలంకరించుటచేతను నన్నియంటిములందును వర్ణిత మగుటచేతను శృంగారరసము ప్రధాన మనుటకు సందియములేదు. అసత్యవివా హముచేత విదూషకుని బరాభవించిన పట్టునను, మేఖలను వంచించినచోటను హాస్యరసము, నాలుగవ యాకమునందు సేనా నాయకుని విజయవర్ణన సందర్భమున అద్భుత రసము, ప్రధాన రసపోషకములై యెంతయు రామణీయకమును గలిగించుచున్నవి. తక్కిన రసములుకూడ నాయా సందర్భములందు స్వల్పముగ వర్ణితములు.

4. ప్రశ్నము—విద్ధసాలభంజిక యను పేరునందలి యాచితీని విమర్శించునది.

ఉత్తరము—“నాటికాసట్టకాదీనాం నాయికాభి ర్విశేషణమ్” అను దానినిబట్టి నాటిక యొక్కయు సట్టకముయొక్కయును పేరులు నాయిక పేరుతో నుండవలయును. కావునకేరత్నావళీ నాటికకు నందలి నాయిక పేరుపెట్టఁబడినది. కర్పూరమంజరియును సట్టకమునకుఁగూడ నట్లే నాయికపేరు పెట్టబడినది మన విద్ధసాల భంజికయందుఁగూడ నట్లే పేరుపెట్టబడి యుండువచ్చును. ముందుగా “విద్ధసాలభంజిక” అను దానిలోని యాచితీమును బరిశీలింపవలసియున్నది. విద్ధ + సాలభంజిక = చిత్రింపబడిన కొయ్యబొమ్మ యని దీనియర్థము. భాగురాయణుడ

స్పటికశీలా ఘటితమయిన యొక గోడను గట్టించి దానిమీద ననేక చిత్రములను చిత్రింపించెను. అందీ సాలభంజిక యొకటి స్పటికభిత్తిక లోపలనుండి మృగాంకావళి యీసాలభంజిక యందుఁ బ్రతిబింబించెను. రాజది చూచి స్వప్నమందు మృగాంకావళి తన మెడలో వైచిన హారమును నీ సాలభంజికమెడలో వేసెను. మృగాంకావళికిని రాజునకును బరస్పర దశశాసమునకును, బరస్పర ప్రేమోపహారమునకు సాలభంజిక హేతువగుటచేతను నీ సాలభంజికా దశశాసము రాజ ప్రేమాభివృద్ధికిఁ గారణ మగుటచేతను ఓవి దీనికిఁ బ్రాధాన్యమిచ్చి విద్ధసాలభంజిక యని పేరు పెట్టి యుండును. ఇది నాయిక పేరు కాకున్నను నాయికగా ననుమానింపఁబడుటచేత నీ పేరు సార్థకమే యనవచ్చును.

కావుననే “కలలోఁ గానఁబడినదియు, ఉయ్యెలయెక్కి యూగి నదియు, విద్ధసాలభంజికారూపమున వెలసినదియు, కందుకకేళి సల్పినదియు, కావ్యబంధమును గల్పించినదియు, నిమ్మది తయే సుమీ?” అను విదూషక వాక్యము సుసంగతమగుచున్నది. దిజ్ఞాగాచార్య కృతమయిన కుందమాల నాటమునకుకూడ నీ విధముగా పేరు పెట్టఁబడినది. కుందమాల అనుపేరు వినఁగానే యొక గాయిక యను భ్రాంతి కలుగక మానదు. కాని యట్లు కాదు. ఉత్తర రామచరిత్రమే యందును వర్ణితము. రామ పరిత్యక్తయగు సత గంగానదిని గాంచి నేను సుఖ ప్రసవనైతి నేనీ నీకు నిత్యము నొక కుందమాల (మల్లెపూలదండ) కానుకగా సమర్పింతునని చెప్పి యటు లొనరించెను. రాముఁడా దండను జూచి సీత బ్రతికియున్నదని తలంచెను. ఈ యంశమునకుఁ బ్రాముఖ్యమిచ్చి కవికుందమాలయని పేరు పెట్టెను. అట్లే మన విద్ధసాలభంజిక పేరుకూడఁ దగియే యున్నదని చెప్పవచ్చును.

5. ప్రశ్నము—విదూషక లక్షణము చెప్పి యిందాతనికేగల ప్రాముఖ్యమును నిరూపింపుము.

ఉత్తరము—కథానాయకునకు నాయికను గూర్చుటకు, 1 పీఠమధుఁడు, 2 విటుఁడు, 3 చేటుఁడు 4 విదూషకుఁడు అను నలుగురు సహాయులుందురు. వారిలో విదూషకుఁడు ఆకారముచేతను, వేషముచేతను, మాటలచేతను నవ్వుపుట్టించువాఁడై యెప్పుడును నాయకునితో సంచరించుచు బాహ్యులుఁ డయ్యును కులోచిత కర్మబులు విడనాడి రాజాంతఃపుర మందే భోజనాదు లొనరించుచు స్వేచ్ఛగా సంచరించువాఁడు. శృంగార రస ప్రధానములగు రూపకములందు ముఖ్యముగా విదూషకుఁ డుండును. ప్రకృతమున నిందలి విదూషక పాత్రమునకుఁ గల యుపయోగమును విచారితము.

ఇందలి విదూషకుని పేరు చారాయణుఁడు. ఈతఁడు రాజుతో నెప్పుడును ననుసరించుచుండుట స్పష్టము. ఈతని ప్రతి వాక్యమువలనను నవ్వుపుట్టునని చెప్పవచ్చును. విశేషించి యసత్య వివాహసందర్భమందునా మేఖలా పరిరక్షణ సమయమందును నీతని హాస్య ప్రాయత బాగుగఁ దెలియఁగలదు. నాయకుని హృదయమందుఁగల యభిప్రాయములను వెలిబుచ్చుటకును వినోదము నొందుటకును నీ విదూషకుఁడు బాగుగ నుపయోగించును. విరహపీడితుండయి తన్మయత్వము నొందిన నాయకున కీతఁడు ప్రకృత కార్యవిధానమును దెలుపుచుండును. మొత్తముమీఁద విదూషకుఁడు నాయకునకు నాయికానుకూలనమం దుపయోగపడవలసిన యావశ్యకత లేకపోవుటచేత నట్టిపద్ధతి కానరాదు. కాలక్షేపమునకును, హాస్య ప్రాయతకును బాగుగ నుపకరించుచున్నాడు. ఇదిగాక నాయకుఁడును, దేవియును బగస్పరము వంచనము చేసికొనుటకుఁగూడ నీతఁడు సాధవమగుచున్నాఁడు, హాస్యరస స్ఫూరికిమాత్రమే యిందు విదూషకుఁడు ముఖ్యముగా నుపకరించుచున్నాడని చెప్పనొప్పును.

6. ప్రశ్నము—ఇందు విచక్షణ యను చేటికిఁగల ప్రాముఖ్యమును నిరూపింపుము.

ఉత్తరము—విష్ణుసాలభంజికయందు విచక్షణయను నొక
చేటి కలదు ఇందలి కథ యంతయు సీమే మూలముననే నెఱి
వేఱినదని చెప్పవచ్చును. మంత్రియగు భాగురాయణుడు
మృగాంకావళిని దెచ్చి యంతఃపురమందుంచెను. ఆమెను రాజు
చూచినఁగాని ప్రేమకలుగదు. అందులకయి యీమె కుపాయం
బులు చెప్పెను. మంత్రిచెప్పినరీతిగా సీమే జాగరూకతతో
మృగాంకావళిని గోడలోని సందుతోవనుండి పడకటింటఁ బ్రవేశ
పెట్టి యందు మహారాజుగా గామెను జూచి స్వప్నమని భ్రమ
నొందునట్లు చేసెను. తరువాత మృగాంకావళిని నమ్మించి “యీ
వాసభవన మందుఁ బూవిలుతుఁడు వెలసియున్నాఁడు. నీ వాతని
దర్శించి నీ మెడలోని హారమును గానుకగా నిచ్చి బూజించినచో
నీ కట్టి భర్త లభించునని చెప్పి యట్లు చేయించెను. మఱియు నూ
యెల యెక్కి యూఁగుచున్న మృగాంకావళిని రాజునకుఁ జూపిం
చెను. కేళీకైలాసములోని పటికపురాతి గోడలపయి మృగాంకా
వళి రూపము నామెచేతనే వ్రాయించి రాజునకుఁ జూపించెను
సొరంగముల ద్వారమున స్తంభమునందుఁ బ్రవేశపెట్టి మృగాంకా
వళిచేత రాజుగారు వినునట్లు పలుకులు పలికించెను. పాటలు
పాడించెను. ఇంకను రాజుగుణముల నభివర్ణించి యాతనియందు
నాయక యనురక్తయగునటు లొనరించెను. విరహవీడితయగు
నాయకను శీతలోపచారములచేత శాంతపఱిచి, నిస్పృహదూతీ
తంత్రము నడపుటకు యత్నించెను. నాయకు ననునయించుటకుఁ
గొన్ని పద్యములుకూడ రచించెను. తుదకు నాయకకును నాయకు
నకును సమాగమంబును గూడఁ గల్పించెను. కావున భాగురా
యణ మంత్రియత్నము లీమెవలననే సఫలములగుటవలన సీమే
యిందెంతయు బ్రాధాన్యమును వహించుచున్నదని చెప్పవలయును.
నాయకలయొద్ద నాయక సమాగమమును గూర్చుటకు సహాయ
మొనరించుటకు 1 దాసి, 2 సఖి, 3 కారువు, 4 థాత్రేయి, 5
ప్రాతివేళిని, 6 లింగిని, 7 శిల్పిని, అనువా రుందురు విచక్షణ

సఖయగుచున్నది. రహస్య రక్షణము, కార్యదీక్ష, దూరాలలోచనము, రాజభక్తి, ప్రేమము, పాండిత్యము, కవితాశక్తి, ఉపకారబుద్ధి, యుక్తివైచిత్ర్యము మొదలగు గుణములుకూడఁ గలవు. రత్నావళి నాటికలోని సుసంగతవలెను, శాకుంతలములోని యనసూయా ప్రియంవదల వలెను నీమె యెంతయు శ్లాఘ్యయు, బ్రధానయు నగుచున్నది.

7. ప్రశ్నము—నిస్పృహార్థదూతీ తంత్రమున నెట్టిదో వివరించి యిందు సమన్వయింపుము.

ఉత్తరము—నాయకుని యొక్కగాని, నాయికయొక్కగాని యనురాగమును దెలిసికొని తన బుద్ధిపాటవముచేత సమయానుకూలమగు రీతిని బ్రవర్తించి నాయికానాయకులకు సమాగమంబును గూర్చునది నిస్పృహార్థదూతీ యనఁబడును. నిస్పృహః + అర్థః + యయా + సా = నిస్పృహార్థా, సాచ సా దూతీచ నిస్పృహార్థదూతీ. ఎవతెచేత సందర్భానుకూలమగు రీతిని నర్థ కల్పనము చేయబడునో యది.

ప్రకృతమున విచక్షణయచు చేటి నిస్పృహార్థదూతీ యగుచున్నది. ఈమె మృగాంకావళి రాజునం దనురక్తయయినట్లు తెలిసికొనినది. రాజీమేయం దనురాగము కలిగియున్న సంగతి తెలియదు. నాయిక విరహబాధచేత మిక్కిలి కృశించుచుండెను. అప్పుడీ విచక్షణ నాయిక నోదార్చి నాయికావస్థను దెలుపుటకు రాజునొద్దఁ జదువుటకు “చందనకర్పమౌల్లిఖతు” “.....తెక తెక నుడుకు సంగముల”...అను రెండు పద్యములుకూడ రచించెను. మన్మథలేఖ వ్రాయించినదికూడ విచక్షణయే యని చెప్పవలయును. కావుననే తృతీయాంకమునందు “చెలి! మృగాంకావళీ! నా దూతీత్వము ఫలించినది” అని విచక్షణ చెప్పుకొనుట సమంజసముగా నున్నది. కాఁగా విచక్షణ సామాన్య దూతికగాక నిస్పృహార్థ దూతి యగుటయు నామె యందలి విశేషమును దెలుపుచున్నది.

౮. ఎన్నము—విద్ధిసాలభంజక మూల మెద్ది ! అద్దానిని
రచించిన కవికాలాదికమును సంగ్రహముగఁ దెలుపునది.

ఉత్తిరము—సంస్కృతభాషలోని విద్ధిసాలభంజక కేది
యాంధ్రానువాదము. రాజశేఖరుఁ డను ప్రాచీన కవిశిఖామణి
దీనిని సంస్కృతమున రచించెను. ఈతఁడు క్రీస్తుశకము 875-925
ప్రాంతములం దుండెను. ఈతఁడు యాయావరవంశీయుఁడు. సురా
నందుని సంతతివాఁడు అకాలజలదకవి మునిమనుమని కొడుకు.
శీలవతీదర్దరకుల పుత్రుఁడు. ఈతఁడు శ్రుతియుఁడని కొందఱును,
బ్రాహ్మణుఁడని కొందఱును తలంచుచున్నారు. శ్రుతియకస్య
యయిన యవంతిసుందరి యీతనిభార్య. ఈకవి పెక్కుగ్రంథ
ములను రచించెను. కాని యిప్పుడు కొన్ని మాత్రమే లభ్యము
లగుచున్నవి. (1) కావ్యమీమాంస, (2) కర్పూరమంజరి,
(3) విద్ధిసాలభంజక, (4) బాలరామాయణము, (5) బాల
భారతము. ఇతని రూపకములలో కర్పూరమంజరి మొదటిది.
ఇది ప్రాకృతభాషలో వ్రాయఁబడిన సట్టకము. ప్రవేశిక విష్కం
భములులేక అంకములకు బదులు నాలుగు జవనికాంతరములు
కలది సట్టక మనఁబడును. ఇది యీతని భార్యయయిన యవంతి
సుందరియొక్క సంతోషమునకు వ్రాయఁబడినదట సంస్కృత
వాక్కులు పురుషులవంటివి, కరినములు, ప్రాకృత వాక్కులు
స్త్రీలవంటివి, సుకుమారములు అని యీతని యభిప్రాయము.
దేశభాషలో వ్రాయఁబడిన రూపకములలో నిదియే మొదటిది.
బాలరామాయణము పదియంకముల నాటకము. ఇందు రామా
యణ కథయంతయు సంగ్రహముగ వర్ణింపఁబడినది. బాలభార
తములో భారతకథయంతయు వర్ణితమయి యుండును. రెండంక
ములు మాత్రమే ప్రస్తుతముపలభ్య మగుచున్నవి. విద్ధిసాలభం
జక నాలుగంకముల నాటిక. ఇందు నాయకుఁడు కేరళభూపాలుఁ
డగు విద్యాధరమల్లదేవుఁడు. నాయక లాటరాజగు చంద్రవర్మ
కూతురు మృగాంకావళి. వీరి పరిణయమిందు చక్కఁగా వర్ణిం

పెంబడనది. రోద శిఖరులు పల్లము మ్మయలము, పనమలము.
 “సాతుంశ్రోత్రి సాయనం ద.” అను ప్రస్తావనలోని శ్లోకమే
 యిందులకు నిదర్శనము. ఈతఁడు మిక్కిలి శృంగారప్రియుఁడు.
 ఈవిషయము విద్ధనాలభంజక ప్రాగ్భవమందుఁ జేసిన మన్మథఁ
 స్తుతి, స్త్రీస్తుతివలన విశేషమగుచున్నది. రసభావ వస్తువర్ణనము
 లందు రాజశేఖరుఁడు స్వతంత్రుఁడు, రాజశేఖరుఁడు తన బాల,
 రామాయణమందు చాను భవభూతి యపరావతారమని వర్ణించు
 కొనియుండుటచేత నతనికి భవభూతి యందలి గౌరవము విదితము
 కాఁగలదు. కావుననే యీతని పిదప లభంజకయందు భవభూతి
 భావములు వాక్యములు కూడఁ గొన్ని కాననగును. రత్నా
 వళి శాకుంతలము మొదలగువానిలోని గాయకుకూడ నచ్చలుచ్చ
 టఁ గొన్ని కలవు. ఈతని కావ్యమీమాంస అలంకారగ్రంథము.
 మొత్తముమీద రాజశేఖరకిని ప్రసిద్ధుఁడుని సమర్థుఁడునని చెప్ప
 వచ్చును.

9. ప్రశ్నము—పిదపాలభంజకయొ దితర రూపముల
 పోలికలున్నచోఁ జూపుము.

ఉత్తరము—ఈ నాటిక శ్రీహర్షప్రేత మయిన రత్నావళికి
 నకలనవచ్చును. అందు యాగంధరాయఁడుఁడను మంత్రి సిద్ధా
 దేశవిశ్వాసమువలన రత్నావళిని వత్సిరాజుకుఁ బెండ్లిచేయుటకు
 యత్నించి కృతకృత్యుఁడయ్యె. ఇందు భాగురాయఁడు
 మృగాంకావళిని విద్యాధర మల్లదేవునకుఁ పెండ్లిచేయుటకు సంక
 ల్పించి కృతార్థుడయ్యెను. యాగంధరాయని ప్రయత్నములు
 భాగురాయణయొద్దనున్న సమ సములు. ఎత్తరాజు పెద్దగృహ్య
 యగు వానవదత్తి రత్నావళితో రాజు కలియుతుండుట కనేక
 విఘ్నములు కల్పించి తుదకుఁ దప్పని సరిగా రాజునకు పెండ్లి
 జేసెను. ఇందు చేవిం న్ముగంకావళి స్త్రీరాదనియు, పురుషుఁడని
 యు నభిప్రాయ ముండుటవలన నాయుకానాయక సమాగమము
 నకు విఘ్నము లాపాదించలేదు. అందకు పరిహాసమునకు నాయుకా

యశమే విలక్షణముగానున్నది. రత్నావళియందు విదూషకుఁడు నాయికానాయక సమాగమంబునకుఁ జాల నుపకరించియున్నాఁడు ఇందలులులేదు. తుదకు నాయకునకు సర్వసర్వంసహాధిపత్యము సిద్ధించుట రెంటును సమానము. వేయేల, సర్వవిషయము లందును విగ్రహాలభంజక రత్నావళికి నకలనవచ్చును. కాని రత్నావళియే సర్వవిషయములందును దీనికంటె నుత్తమమయినదని నాయూహ. ఇందలి కల్పనములు నీర సములుగను, గ్రామ్యములుగనుగాననగును. రత్నావళిలోని ప్రతికల్పనము మిగుల రంజకమని చెప్పవచ్చును కొందఱికివియే యుక్తముగఁ దోచవచ్చును 'భిన్నరుచిర్హి'లోకః' ఇతః భావాన సరణములు చూలము.

(విద్ధ) ఆ నా నేత్రామృతవర్తి యెక్కడ - (ఉత్తర) ఇయ్య మమృతవర్తిర్నియనయోః (ఈమె నేత్ర)ముల కమృతవర్తి (విద్ధ) మాయత్తమామలు మమ్ముఁ దలతురా? మాయత్త హారలతా దేవికిఁ గుశలమా? (ఉత్తర) (విద్ధ) "సిరుల నొసఁగు దొసఁగు లడచు- (1 అం - 3 - ప) (ఉత్తర)" కామా సూతే విప్ర కర్ష త్యలక్ష్మీమ్... ..ధేనుం ధీరాః సూన్యతాం వాచ మాచుః.

ఇట్లే మఱికొన్నికూడఁ గాననగును. పరిశీలించునది.

10. ప్రశ్నము—పిష్కంభ ప్రవేశకాచుల స్వరూపము నిరూపించి మీనాటికయందఁ జనునవ్యయింపుము.

ఉత్తరము—రూపకములలోని కథ కొంత సరసమయినది. కొంత నీరసమయినది యుండును. సరసమగు కథను అంకముల మూలమున రంగస్థలమందుఁ బ్రదర్శింతురు. నీరసకథాభాగ మును, 1 విష్ణుంభము, 2 చూళి, 3 అంకాస్యము, 4 అంకావ తారము, 5 ప్రవేశకము అను షైవుపద్ధతులతో నూచింతురు. అందు

విష్కంభము — వృత్తవర్తిష్య మాణకధాంగములను, మధ్యమ పాత్రములచేఁ జెప్పించుట. విద్ధసాల భంజకయందు ప్రథమాంక పాత్రంభమందు భాగురాయణ శిష్యుండగు హర్షదాసుఁడు మధ్యమపాత్ర. ఈతఁడు భాగురాయణుఁడు. లాటపత్తి కూతురగు మృగాంకావళిని మిషతోఁ జెచ్చుట, కయనాగారము నిర్మించుట, మొదలగు జరిగిన కథను, మహారాజుగారు ప్రభాతమందె మేలుకొనియున్నారనియు, రత్నస్తంభాది నిర్మాతలకు ధన మిప్పించుట యన జరుగఁబోవు కథను జెప్పటవల్ల నిది విష్కంభ మగుచున్నది రాజపాత్ర ప్రవేశముకూడ దీనివలన సూచితము.

2. చూలిక — తెరలోనుండి యర్థము సూచించుట. విద్ధసాలభంజకయందు తెరలో అని యెఱ్ఱుటెచ్చట నుండునో యది యంతయు చూలిక కుదాహరణము.

ప్రవేశకము — సీచపాత్రములచేత భూతభవిష్యద్ వృత్తాంతములు తెలియఁజేయుట ఇది మొదటియంకమునకు మొదట నుండరాదు. విష్కంభము మొదటనుండవలయును.

ద్వితీయాంక పాత్రంభమందు నిది కలదు. కురంగిక, తరంగిక యను చేటికలు సీచపాత్రములు. రాజ కువలయ మాలను బ్రేమించుట, దేవి సపత్నీమాత్సర్యము తొలగించు కొనుటకు కువలయమాలను మృగాంకవర్మకు బెండ్లిచేయ యత్నించుట, మొదలగు భూతకథయు, అసత్యపుఁ బెండ్లి నెపమున చారాయణుని వంచింపఁబోవుట అను భవిష్యత్కథయు వీరిచేత సూచితములు — కావున నిది ప్రవేశకము. మఱియును తృతీయాంకము మొదట సులక్షణ, విచక్షణ, యను చేటికలు సీచపాత్రములు. ఇందు భాగురాయణ ప్రేరితయై విచక్షణ మృగాంకావళిని రాజునకుఁ జూపించుట, రాజీమెయం దనురక్తుండగుట, మృగాంకావళియు రాజు విరహపీడితయగుట యను వృత్తకథయు, విదూషకునకు దేవి కావించిన పరాభవమునకుఁ బ్రతిక్రియగా మేఖ

లను మోసగింపఁబోవుట యను భవిష్యత్కథయు సూచితములు. కావున నిదియును ప్రవేశక మగుచున్నది.

చతుర్థాంశ ప్రారంభమందును, విదూషక భార్యల ప్రసంగ మందును ప్రవేశము కలదు అందు చంద్రవర్మగారి సందేశము చొప్పున మృగాంకావలిని రాజునకుఁ బెండ్లిచేయు నెపమున రాజును దేవి పరాభనింప యత్నించుట, రాజుండుల కంగీకరించుట తత్ప్రయత్నము కిధితము.

N B — అంకాస్య, అంకావతారముల స్వరూపాదు లనావశ్యకములు

11. ప్రశ్నా— ప్రస్తావన స్వరూపమును వివరించి మీ నాటికయందు సమన్వయింపుము.

ఉత్తరము— పూర్వరంగ మొనర్చి సూత్రధారుఁడు నిష్క్రమించిన తరువాత మఱియొక సూత్రధారుఁడు ప్రవేశించి కథనుగాని, బీజమునుగాని, ప్రారంభమునుగాని, పాత్రమునుగాని సూచింపవలెను. మఱియు నీ సూత్రధారుఁడు చక్కని పద్యములతో సామాజికలను రంజింపఁజేసి ఋతువర్ణనము చేయవలెను. ప్రస్తావనకే స్థాపనఅనియు, ఆముఖమనియు పేరులు కలవు. దీనికి 1 కథోద్ఘాతము 2 ప్రవృత్తకము 3 ప్రయోగాతిశయము అని మూడంగములు కలవు. పీనిలో సూత్రధారేతి వృత్తము నకు సమమయిన వాక్యములుగాని, అర్థమునుగాని స్వీకరించి రంగస్థలమునందుఁ బాత్రము ప్రవేశించుట కథోద్ఘాత మనంబడును. ప్రస్తుతకాలవర్ణన సమాఖిప్త పాత్రప్రవేశము ప్రవృత్తకము అడుగో, ఇడుగో అను సూత్రధార వాక్యసూచితమగు పాత్ర ప్రవేశము ప్రయోగాతిశయము.

విధిసాలభంజికయందు— నేపథ్యమందుఁ బాడబడిన పద్యములనుబట్టి వనంతర్లు వర్ణనమువలన రాజు కువలయమాలాను రక్తుఁడగుట, మృగాంకావళి వృత్తాంతము సూచిత మగుచున్నది. కావున నిది ప్రవృత్తకమని చెప్పవలయును. ఇందలి ప్రస్తావ

నాకృమము తక్కిన చూపకములందు కంటె గొంచెము విలక్షణముగా నున్నది.

సూత్రీధార నటి సంభాషణముగాని, సూత్రీధార మారిష సంభాషణముగాని, సూత్రీధార విదూషక సంభాషణముకాని యుండవలెననియు, వారిమాటలు ప్రస్తుతి కథాంశమున కనుగుణముగ నుండవలెననియు నియమముకలదు. ఇందుఁ గేవలము సూత్రీధారుడే కలఁడు. తెరలోని వాక్యములనుబట్టియే యిందలి కథ సూచితము. ఈ కవికే తెరలోనండి విషయము ప్రకాశనము విశేషసంమత మయినట్లు తోచుచున్నది. సూత్రీధారుడే పారదాన వేషముతో రంగమునఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడు కాన ప్రయోగాతిశయమనియుఁ జెప్పవచ్చును. “అటయిన నేనగూడ వేషము సిద్ధపఱచెదన.” అను వాక్య మిందుల కుదాహరణము.

12. ప్రశ్నము—నాందీస్వరూప సమన్వయములను విశదీకరించునది.

ఉత్తరము—రూపక ప్రదశకౌనమునకు ముందుగా రంగ విఘ్నేపశాంతికౌటకు నటకులుచేయు మంగళాచరణము పూర్వ రంగమనంబడును. దీనికిఁ బెక్కు అంగములు కలవు. అందు నాంది ప్రధానమయినది. దేవద్విజ నృపాదుల యాశీర్వచన రూపమయినది నాంది యనంబడును. దీనిచేత దేవతలు సంతోషింతురు. కాన దీనికి నాందియని పేరువచ్చినది. (నందంతి + అనయా + దేవాః + ఇతి = నాందీ) (నందీ దేవతా అస్యేతి నాందీ) యను రీతిని నందికేశ్వరుఁడు దేవతగాఁ గలది నాందియని చెప్పుదురు నాందియందు నెనిమిది పదములుకాని పండ్రెండు పదములుకాని, పదునెనిమిది పదములుకాని యుండవలయును. పద్యపాదము పదమని కొందఱును, సుబంధ తిజంతములు పదమని కొందఱును, వాక్యము పదమని కొందఱును జెప్పుదురు. ఇందు

మూడు పద్యములుంటుంటే పద్యపాదము పదమను మతము నొప్పున పండ్రెండు పదముల నాందియని చెప్పవచ్చును. ఈ నాందీ పద్యములందుఁ గథాంశము సూచితము కావలెను.

విద్ధసాలభంజికయందు శృంగారరసము ప్రధాన మగుట వలనఁ దద్రసాధిదేవతయగు మన్మథుఁడు మొదటిపద్యమున స్తుతింపఁబడి యున్నాఁడు. దీనివలన విచక్షణ చెప్పినమాటలు నమ్మి మృగాంకావళి స్ఫటికపు గోడయందుఁ బ్రతిబింబించిన రాజనుగాంచి మన్మథుండని భ్రమపడి యాతని మెడలోఁ దన మెడలోని హారమును వేయుట యను విషయము వ్యక్తమగు చున్నది. రెండవ పద్యమందు స్త్రీలు స్తుతింపఁబడిరి. దీనివలన నిందలి స్త్రీప్రాముఖ్యము, రాజయొక్క యనేక భార్యత్వము వ్యక్తముకాఁగలదు. మూడవ పద్యమందు వివాహదీక్షితయగు పార్వతి స్తుతింపఁబడినది. దీనివలనఁ గథానాయికయగు మృగాంకావళి, ఆమె దేవికి వెఱచుట, విచక్షణసహాయమున రాజను బొందుట ప్రధానప్రయోజనంబగు నాయికానాయక సమాగమము మొదలగు సంశయములు సూచితములు.

13. ప్రశ్నము— ఆకాశభాషితాదుల స్వరూపమును వివరించి మీ నాటికయందు సమన్వయింపుము.

ఉత్తరము—నాట్యధర్మమును బట్టి రంగస్థలమందుఁ బ్రదర్శింపవలసిన వస్తువు మూడువిధములు. 1 సర్వ శ్రావ్యము-అందఱు వినదగినది. అందఱునఁగా ప్రేక్షకులు, రంగస్థలములోని పాత్రములు. 2 నియత శ్రావ్యము. నటులు కొందఱు మాత్రమే వినదగినది. 3 అశ్రావ్యము, రంగస్థలములోని పాత్రము లెవ్వరును వినరానిది. సర్వశ్రావ్యమునకు ప్రకాశమని యుండును. అశ్రావ్యమునకు స్వగతమని కాని, తనలో అని కాని యుండును. నియత శ్రావ్యము రెండువిధములు. 1 జనాంతికము. 2 అపవారితము. రంగస్థలమందుండు పాత్రములలో కొందఱు వినకుండ

కము చతుర్థాంకమందు విదూషకుడు (జనాంతికముగా) “ఈక్షా
లయమాల నిన్నుఁదన తెలి యోరగఁటిచూపు కోపులచచగ
ద్రాపుచున్నట్లు చూచుచున్నది” అనువాక్యముచేత దేవి మున్నగు
గువారు విసకుండ రాజుతో మాట్లాడుట యిందుల కుదా. 9
రణము.*

ఒకనితో నింకొకరు వెనుకకుఁ దిరిగి రహస్యముగ మాట్లాడుట
అపవారితము. ఇది మన నాటికయందుఁ గానరాదు. ఇది
గాక ఆకాశ భాషితముకూడఁగలదు. పాత్రము లేకయే ఏమను
చున్నావు? ఇటులా? అని యనుచు నెవ్వఁడో చెప్పుచున్న యం
శమును వినుచున్నట్లుగా నటించుట యాకాశ భాషితము. సూత్ర
ధారుఁడు (ఆకాశమందు) “చెలికాఁడా! సోమదత్తా! ఏమంటివి?
..ఆకాలజలదుని ముమ్మను మనిగుణగణమేల కొనియాడఁ బడు
చుండ లేదనియా?” ఇత్యాదులిందుల కుదాహరణములు.
అశ్రావ్యమునకుఁ బెక్కు లుదాహరణములు కలవు. తనలో
అని యున్నచోటులన్నియు నిందుల కుదాహరణములే యగు
చున్నవి.

14. పశ్చిము — ఇందలి నాయకయొక్క గుణశీలమును
విమర్శింపుము.

ఉత్తరము — విధిసాలభంజికయందుఁ గథానాయక
మయిన మృగాంకావళి గొప్ప రాజవంశమందు జన్మించినది.
గాండర్వపయోనిధి. మృగాంకావళి యను పేరునుబట్టి యీమె
చునేక చంద్రుల కాంతివంటి కలదని తెలియఁచున్నది.
కావుననే “పాకారాగ్ర సమీపమందుఁ బరికింపందోచు.....
(1-అం. 31 పద్యము) ఏదూ- “అవును. అది మృగాంకావళియే.
ఎక్క చంద్రున కింత కాంతి సంపత్తయుండదు.” (3. అం. 15

అను నొక్కము సంగతి ముగు
చున్నది. అనేక భార్యలు కలవాడయ్య రాజు వారినెల్ల విడచి
యీమెనే కామించియుండుటయు నిందులకుఁ దార్కాణము.
ఈమెను బెండ్లియాడినవాడు సర్వసామ్రాజ్యాధిపతి యగునని
చెప్పటవలన నీమెయొక్క శుభలక్షణములు వ్యక్తము కాఁగవు.
ఈమె తన రూపమును తాను జిత్రించుకొనుటవలనఁ జిత్రకళా
నైపుణ్యము కలదనియు “అమరుఁ బరువంబు సకలాంగకముల
యందు” అను పద్యమును రచించుటవలనఁ గవితాపాటవము
కలదనియు సంధి విగ్రహసూచకమగు మన్మథలేఖ వ్రాయుట
వలన యుక్తిప్రవీణ్యము, రహస్యగోపనశక్తి కలదియనియుఁ
జెప్పవచ్చును. విచక్షణ మాటలు నమ్మి స్పటికభిత్తియందుఁ
బ్రతిబింబించిన రాజు మెడలో హారము వేయుటయు, విరహవీడిత
యయ్యును స్వయముగా రాజును బొందఁజాలక యుండుటయు
నీమె ముగ్ధయని తెలుపుచున్నవి. మఱియు నేమె కందుక కీడ్
యందును, డోలారోహణాదులఁజూచును బ్రావీణ్యము కలద
నియుఁ దెలియుచున్నది. వేయేల, యీకాంత సర్వసద్గుణరాశియై
కథానాయిక యగుట యెంతయు ముదావహము.

15 ప్రశ్నము—ఈ క్రింది పాత్రముల శీలమును జిత్రింపుము.

1. దేవి 2. భాగురాయణుడు.

ఉత్తరము—దేవి— ఈమె యుత్తమ క్షత్రియ వంశ
సంజాత. రాజనకుఁ బట్టమహిషి వినోద ప్రయురాలు. భర్త
యొద్ద మిక్కిలి చనువుగలది. అభిమానవంతురాలు. మంచి
ప్రాగల్భ్యము కలది. తన మేనమామయగు చంద్రవర్మ కూతు
రుకు మగవేషమువేసి కుమారుడని చెప్పికొనుటచేత నీమె నిజ
మని నమ్మి తన యుత్సాహము తీర్చుకొనుటకై యీమెకు మరల
స్త్రీవేషమువేసి పెంచుచుండెను. రాజీమయం దనురక్తుం డగుట
యెఱిగి యాతనిఁ బరాభవించుటకై విటున కాండువేషము వేసి

ఏదూపకునను బొడ్డిచేసెను. దానిక బ్రతిక్రియగా రాజు మే-
లను పరాభవింపఁగా నందుల కేమె న్నాగహాయత్తిచిత్తయయ్యెను.
ఇందువలన నీమె యభిమానము ముంగోపము వ్యక్తము. మేఖలా
పరాభవమునకు బ్రతిక్రియగా రాజునకు వివాహకల్పనముచేసి
యాతని మోసపుచ్చి నెంచుట, యీమెకు భర్తయొద్దఁగల చను-
వును సూచించును. మృగాంకావళిని మగవాడని నమ్ముట,
రాజును వంచింపఁబోయి తాను వంచితరాలగుట యీమె దూర-
దృష్టలేమిని సూచించుచున్నది. తాను దలంచుకొన్న కార్యము-
నకు విపరీతిఫలము సిద్ధించుటచేత ముందు కొంత కలఁతఁజెందెను.
చేయునది లేకపోవుటచేత దుదకు మృగాంకావళిని రాజుకు
భార్యగా నొనరించెను కువలయ మాలనుకూడ నటులే యొన-
రించెను. ఇందువలన నీమె సద్భావము వ్యక్తము కాఁగలదు.
కువలయమాలయందు రా జసరకుండయినట్లు తెలిసికొని సపత్నీ
మాత్సర్యముచేత రాజున కామె యలభ్యయగునట్లు చేయుట
కీమె యత్నింపఁగా దైవసంకల్పముచేత మృగాంకావళి, కువలయ
మాల యిరువురుకూడ నీమెకు సవతులైరి. సర్వవిధములచేతను
నీమె యుత్తమురాలనుటకు సందియము లేదు.

2. భాగురాయణుడు— ఈతఁడు విద్యాధర మల్లదేవుని
మగ్గతి. చక్కని రాజనీతి కలవాఁడు. లాటదేశాధిపతియగు
చంద్రవర్మ కప్పము చెల్లింపవలసియుండఁగా, న్దూని జెల్లించు
సంతవటకును మగవేషముతోనున్న యాతని 'లాటరును దెచ్చి-
తన కోటలోఁబంపెను మృగాంకావళిని బెట్టియాడిననాఁడు
సార్యభౌముఁ డగునని జ్యోతిషవేత్తలవలన తెలిసి యీ మిష-
చేత నామెను దెచ్చెను. రాజుకును, నీమెకును ప్రేమ కలిగించు-
టకు సనేకములగు నుపాయములు చేసెను.

1. సుషిరస్తంభ సంచారమగు శయనాగారమును నిర్మిం-
పించెను.

4. అనిష్టానియ రమనియకమగు కలితనాల చవికేను రచి
ముంపించెను.

5. విచక్షణయను చేటిద్వారా మృగాంకావళి రూపమును
స్ఫటికభిత్తికయం దామెచేతనే చిత్రింపించెను.

1. కందుకక్కిడు, డొలాగోహాశాదులు మృగాంకావళిచేత
జేయించెను.

5. తన శిష్యునకు హరదాసవేషమువేసి యాతని మూలమున
విచక్షణకుఁ దగిన యుపాయములను జెప్పించెను. ఇంకను ననే
కములయిన యుపాయములను బన్నెను. రత్నావళి నాటికలోని
యాగంధరాయణున కితఁడు సర్వవిధముల సమానుఁడు. కేవలము
శృంగారరసాశక్తుండయి రాజ రాజ్యభారమంతయు నతనియందే
యూంచుట, యీ రాజకీయములను చక్కగ నిర్వర్తించుట,
యీతని నీతికి నిదర్శనము. సర్వసామ్రాజ్యాధిపత్యము రాజునకు
వచ్చుటకుఁగూడ నీతని సామర్థ్యమే కారణమనవచ్చును. ఇట్టి
సమర్థులగు మంత్రుల మూలముననేకదా రాజ్యములు సుస్థిరము
లగుచున్నవి.

16. ప్రశ్నము— ఇందలి కథానాయకుని గుణశీలములను
జిత్రింపుము.

ఉత్తరము— విధిసాలభంజకలో నాయకుఁడు విద్యాధర
మల్లదేవుఁడు. ఉత్తమ క్షత్రియవంశ సంభూతుఁడు. మహాకులీన
త్వాది నాయక గుణసంపన్నుఁడు. ఇతనికి త్రిలింగదేశాధీశ్వరుఁడు
అను పేరు కూడఁ గలదు. ఇతఁడు కేరళదేశమును పాలించిన
వాఁడు. ఈరాజునకు “కరచుళివంగతిలకాయమానః” అను బిరు
దము కూడఁ గలదు. ఈ కరచుళివంశ్యులకు హైహయ
లనియుఁ బేరు కలదు. వీరు ఋతు వింధ్యపర్వతముల నడుమను
నర్మదాతీరమున మాహిష్మతీపురమును రాజధానిగాఁ జేసికొని
పాలించిరి ఈతఁడు కేవలము శృంగారప్రియుఁడు. కావుననే
మగధాధిపతి కూతురు అనంగలేఖ, మాళవరాజు తనూజ రత్నా

వళి, సాంచాలరాజపుత్రి పిలాసవతి, అవంతీశ్వరసుత కేళిమత్తి, జాలంధరేశ్వర కుమారి లీలావతి, కేశరాజతనయ పత్రలేఖ, మొదలగు పెక్కుమంది భార్యలున్నను పట్టమహిషి యున్నను దనివితీతక కువలయమాలను గామించుట మృగాంకలేఖను బ్రేమించి యామెకై పరితపించుట కలిగినది. ఇట్లు నాయికాండరా, సక్తుండయ్యను బెద్దభార్యయగు దేవియందు మాత్రము సంపూర్ణానురాగము కలవాడయి యామెకుఁ గోపమురాకుండ నామె యిష్టానుసారముగానే ప్రవర్తించు చుండువాడు. ఇందువలన నీతఁ డందఱు నాయికలయందును సమానప్రేమ గలవాడగుట వలన దక్షిణనాయకు డనవచ్చును. ఎత్తునకుఁ బయియెత్తువేసి కార్యము నాగించుకొనుటయందు దీతఁడు సమర్థుఁడు. కావుననే విదూషక పరాభవంబునకుఁ బ్రీతికియగా మేఖలాపరాభవంబును గల్పించెను దేవికి రహస్యముగ విప్రీయమొనర్చుటవలన నొక పృష్ఠీతఁడు ధృష్టుఁడుకూడ నగుచున్నాడు. ఈతఁడు సచివాయత్త సిద్ధియగుటవలనఁ బరాక్రమాది గుణవిశేషములు వర్ణితములగుట కవకాశము లేకపోయెను. ఈతనిజూచి మృగాంకావళి మన్మథుఁడని భ్రమపడుట యీతని సౌందర్యమునకు దార్ఢాణము. మృగాంకావళి రచించిన మన్మథలేఖలోని గూఢభావంబును గనిపెట్టుటవలన నీతని పైదగ్ధ్యము విదితము. ఇంకను బాండిత్యాదులుకూడ నాయా సందర్భములందుఁ దెలియగలవు. కామకళాకౌశలమునందీతఁ డద్వితీయుఁడని చెప్పవచ్చును. ఇట్టి సద్గుణ సంపన్నుండగు నీతఁడు ప్రధాననాయకుఁ డగుటవలన నీ నాటిక యొత్తయుఁ బ్రశంసనీయ మగుచున్నది.

17. ప్రశ్నము— “విద్ధసాలభంజికలోని వస్తూపక్షేపము పాడఁబడుచున్నది” పై పాటలవలన నెట్లు వస్తూపక్షేపము తెలియుచున్నదో వివరింపుము.

ఉత్తరము—తెరలోపలనుండి రెండు ఉత్సాహవృత్తములు పాడఁబడినవి. అందు వసంతఋతువున కంగముగా భృంగవృత్తం

భూము వర్జితము. తుమ్మెద సీరసముయిన మల్లెతీగెయం దంతకు
 ఘోర్విము తాను బొందిన మకందాన్యాద సుఖముఁ దలంచు
 ని యెట్లు విడతునాయని సందేహించుచుండియును మకరంద
 కసనిర్భరియయిన చూతి లోయందు వసించుచు మిక్కిలి సుఖము
 నొందుచుండెనని గూఢద్యుల భావము. దీనివలన నిద్యాధర
 మల్లదేవుఁడు స్వభాగ్యయగు దేవయందుఁ జిరకాలమునుండియు
 శృంగార సాక సవమునుగంచి నూతన ప్రియత్వమువలన కువల
 యమాలను మృగాంకావళిని బ్రేమించి వారలను బొందుటకు
 దేవివలన భయపడుటయు, దేనికి గోపమురాకుండునట్లు ప్రవర్తిం
 చుచు నామె యాగీకారము ననుసరించియే మృగాంకావళీ కువ
 లయమాలలను బొందుటయు నను నిదలి కథాభాగ మంతయు
 నిదు భవనిలచుచున్నందున నిట్లు చెప్పబడినది.

18. ప్రశ్నము — కథాభాగంబునకు రామణీయకమును
 గలిగించు రెండు మూడు కల్పనములను బేర్కొని వానివలనఁ
 గలుగు ప్రయోజనంబును విశదీకరించునది

ఉత్తరము—విష్ణుసాలభంజకయందుఁ గథకు వన్నె దెచ్చు
 కల్పనములు కొన్నిగలవు. వానిలో 1 చారాయణుని వివాహ
 కల్పనము. 2 చిత్రకథా కౌశలము. 3 మేఖలా పరాభవవృత్తాం
 తము ముఖ్యమయినవి.

1. లాటేశ్వరుండగు చంద్రవర్మ కూతురు మృగాంకావళి
 కుమారుండని యామె తండ్రి వ్యవహరించుకొనుటచేత బాహ్య
 వేషమునుబట్టి దేవికూడ నిక్కముగా మగవాడనియే నమ్మెను.
 కాని, యాడువేషము వేసి తన చెలికత్తెలతోఁ బాటు చూచు
 కొనుచుండెను. రాజ తెలియక యామెయం దనురక్తుండయ్యె
 నని యెంచి దేవి యాతనిఁ బరిభవించుటకు చారాయణుని కసత్య
 వివాహము కల్పించెను ఈ విషయము “అయ్యా! చారా
 యణా! నేను బంధులుండను దేవిగారి సేవకుండను, నన్ను బెండ్లా
 డెదవేమి? పురుషుడు పురుషుని, స్త్రీ స్త్రీని బెండ్లాడు వైపరీత్యము

ద్వీపాంతరములయందును వినలేదు” అను చేటునీ వాక్యము వలన విదితమగుచున్నది. దీనివలన శృంగారము బాగుగా బోషిత మగుచున్నది. మఱియుఁ గథయం దొకానొక హాస్య ప్రాయమగు చమత్కారముకూడఁ గలుగుచున్నది. దీనికిఁ బ్రతిక్రియగానే మేఖలా పరాభవ వృత్తాంతము కల్పితము. దానివలన దేవీ ప్రయత్నములు నిష్ఫలములగుట, రాజు విజయము నొందుట మొదలగు విషయములు విదితములు. ఈ కల్పనాద్వయము వలనను నాటికి యొక్క శృంగార ప్రాయత బాగుగఁ బోషింపఁ బడుచున్నది. చిత్రకళా కౌశలమును గూర్చి విచారితము. మంత్రి భాగురాయణుఁడు రాజునకు మృగాంకావళి యందుఁ బ్రేమ యుదయించుటకై సృటిక శిలాభిత్తిక యందీ చిత్రరచన చేయించెను. ఇందు రాజు నాయికనుజూచి విశేషామర క్తుండగుట సంభవించినది. కావున నీ కల్పన మావశ్యక మనవచ్చును. ఇట్లే మఱికొన్నింటి ప్రయోజనంబు కూడ నూహించునది.

19. ప్రశ్నము— విద్ధసాలభంజి కార్షణీకరణ విషయమున మీ యభిప్రాయము తెలుపునది.

ఉత్తరము—దీనిని సుప్రసిద్ధులగు జనమంచి వెంకటరామ శాస్త్రిగారు మూలములోని భావములు చెడకుండఁ జక్కని భాషతో మృదుమధురముగ నాంధ్రీకరించియున్నారు. వీరు మనోరమ యచు ప్రతిక నొకదానిని స్థాపించి దానియం దనేక గ్రంథములు ప్రకటించియున్నారు. ప్రాచీనకవుల పోకడలు చాలఁగలవు. మహాకర్కర మొదలగు పద్యవిశేషములుకూడ రచించుటవలన వీరికిఁ గవితయందుఁ జాల ప్రావీణ్యము కలదని తెలియుచున్నది. రాజశేఖరి కవి కృతికిఁ దగినట్లు వీరి యాంధ్రీకరణ మున్నదని చెప్పవచ్చును. సందర్భోచితమగు భాషయు, రసోచితమగు రచనయుఁగల్గి యెంతయు సహృదయరంజకముగ నున్నది. అచ్చటచ్చటఁ గొన్ని రేఫశకటరేఫమైత్రీ మొదలగు

౮. శనివారోధము లున్నను మొత్తముమీఁద నిర్దుష్ట మయినదనియే చెప్పనొప్పును.

20. ప్రశ్నము—బంధులు లన నెవరు ? వివరింపుము.

ఉత్తరము—“పరగృహాలలితాః పరాన్న పుషాః | పరగృహైః జనితాః పరాంగనాసు | పరధననిరతాః గుణేష్వవాచ్యైః గజకలభౌ ఇవబంధులా లలామః॥ అను శ్లోకముచొప్పున బంధుల యిండ్లయందు వసించుచుఁ బరులయన్నముఁదిని బ్రదుకుచుండువారును పరస్త్రిలయందుఁ బరపురుషులచేఁత బుట్టింపఁబడినవారును బరధనాశక్తులును, దుష్టణసంపన్నులు నయి యేనుఁగు పిల్లలవలె స్వేచ్ఛగా నంచరించువారు బంధులు లనఁబడుదురు.

(విద్ధసాలభంజికా ద్వితీయాంకమందు బంధులుఁడగు చేటునకే స్త్రీవేషము వేసి విదూషకుని రిభవించినది. ఇట్టివాఁడు కనుకనే యిందులకు సిద్ధపడెను.)

21. ప్రశ్నము—“లేఖమాత్రమే కాదు, మన్మథసంబంధ మయిన సంధి విగ్రహ వ్యవహారముకూడ నున్నది” ఇందలి సంధి విగ్రహ వ్యవహార మెట్టిదో వివరింపుము?

ఉత్తరము—మృగాంకావళి రాజునం దనురక్తయయి యాతని కొక మన్మథలేఖ వ్రాసెను. అందు “అమరు బరువంబు సకలాంగకములయందు.....” అను పద్యము వ్రాయఁబడినది. మఱియును లేత తాటియాకుమీఁద చందనాంకితములగు స్తనములను ముద్రించి తామరతూటి దారముచేఁ గట్టి యా లేఖను రాజనొద్దకుఁ బంపఁ దలఁచెను. లేఖయం దేమియు వ్రాయ లేదు. రహస్యము బయలుపడునేమో యని యట్లు వ్రాయలేదు. సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, ద్వైధము, సమాశ్రయము అను నివి షడ్గుణములు. రాజకీయములం దివి యుపయోగింపఁబడును. అట్లే రహస్యగోపనమున కిట్టి పద్ధతి యాశ్రయింపఁబడినది. లేత తాటియాకువలన నాయొక శరీరమార్దవము

వ్యక్తము. సమ్యక్ముకొఱకై ముద్ర వేయబడినది. స్తనముల
జందనముపూయుట తామరతూటి దారముతోఁ గట్టుట &
వీనివలన నాయిక మదనపీడిత యగుట, తాపశాంతికొఱకుఁ
జందన మృణాలాదు లుపయోగింపఁబడుట వ్యక్తము. సన్నఁ
తామరతూడుతోఁ గట్టుటవలన విరహాకృతత్వము విదితముకాఁగ,
నీయది రహస్యగోపనంబు కొఱకుఁ జేయఁబడిన యనంగలే,
యని చెప్పబడుచున్నది. గుట్టుగా భావగర్భితముగాఁ జేయఁబడు
సంఘటనమే సంధివిగ్రహాది వ్యవహారమనఁబడును.

కొన్ని ప్రశ్నములు

ఈ క్రింది యంశములనుగూడ విద్యార్థులు తెలిసికొని
యుండుట యావశ్యకము.

1. ఇందలి ప్రకరణవాక్యములను సందర్భ సమన్వయపూర్వ
కముగా సంగ్రహింపవలెను.

2. సంఘాచారాదులను దెలిసికొనవలెను.

3. “కర్పూరదీప్తపమునుండి వచ్చిన విషవైద్యుని ప్రభావము
వలన మాధవీలతామండపము బాగుగాఁ బూయుట.” దీనివలన
గథకుల యుపయోగంబును దెలిసికొనవలెను.

4. “ప్రేమఁ గాముకుల్ నూతనప్రియులుగారె” ఈ యంశము
నాయకునియం దెంతవఱకు సమన్వయించునో పరిశీలింపవలెను.

5. అశోక దోహదాలు—హరచూడాభరణాలు. ఇందలి
భావమును దెలిసికొనుడు.

(సమా)—అకాలమునందుఁ జెట్లు పూయుటకు గొన్ని
దోహదములు (యెరువులు) గ్రంథములందుఁ జెప్పఁబడినవి.
అందు అశోకవృక్షమునకు కాలితన్నులు దోహదము-ఈశ్వరుఁడు
అన శిరంబున సర్థచంద్రుని నాభరణముగా నుంచుకొనెను. కావున
అర్థచంద్రప్రయోగాలన్నమాట—కాఁగా కాలితన్నులు, మెడఁ
బెట్టి గంటుటలు, అని యర్థము లభ్యమగుచున్నది.

౮౩ ౦. వృక్షదోహదములను దెలుపు శ్లోకమున కర్థము తెలిసి
చోనుండు.

శ్లో॥ ప్రీతాం స్పర్శాత్ ప్రియంగుః వికసతి వకుళః
సీఘ్రగంధూషసేవాత్ | పాదాఘాతా దశోకః తిలకకురవకా
వీక్షణాలింగనాభ్యామ్మందారో నర్మవాక్యాత్ పటు మృదుహాస
నాత్ చంపకో వక్త్రవాతాత్ | చూతో గీతాత్ నమేరుః విక
సతి చ పురోనర్తనాత్కర్ణికారః.

N. B.— ఈ దోహదప్రక్రియ యిపుడు పనికిరాదు

